

GİRESUN
ÜNİVERSİTESİ . UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER **ENSTİTÜSÜ** Graduate School of Social Sciences

AVRASYA ARAŞTIRMALARI
ANABİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

Başak Merve ERİNÇ
182028005
2021

GİRESUN

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**NEO-AVRASYACILIK İDEOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE
CUMHURİYETİ VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ ENERJİ
İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**EVALUATION OF ENERGY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND
RUSSIA WITHIN THE FRAMEWORK OF NEO-EURASIAN IDEOLOGY**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Başak Merve ERİNÇ

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Selim KURT

GİRESUN-2021

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**NEO-AVRASYACILIK İDEOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE
CUMHURİYETİ VE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ ENERJİ
İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**
**EVALUATION OF ENERGY RELATIONS BETWEEN TURKEY AND
RUSSIA WITHIN THE FRAMEWORK OF NEO-EURASIAN IDEOLOGY**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Başak Merve ERİNÇ
(182028005)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Selim KURT

GİRESUN-2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 08/06/2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Başak Merve ERİNÇ'in "Neo-Avrasyacılık İdeolojisi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki Enerji İlişkilerinin Değerlendirilmesi" başlıklı tezini incelemiş olup aday 23/06/2021 tarihinde, saat 13:00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Doç. Dr. Selim KURT	
Üye	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU	
Üye	Doç. Dr. Bülent ŞENER	
Üye		
Üye		

ONAY

....../.../2021

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Neo-Avrasyacılık İdeolojisi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki Enerji İlişkilerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/06/2021

Başak Merve ERİNÇ

ÖN SÖZ

Bu çalışma Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak yazılmıştır. Bu tez çalışmasında “Neo-Avrasyacılık İdeolojisi Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki Enerji İlişkilerinin Değerlendirilmesi” konusu üzerinde araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar ve elde edilen bilgiler ışığında Avrasyacılık ideolojisinin Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkilerine etkisinin analizi ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamıza başlarken literatür taraması İngilizce ve ağırlıklı olarak Türkçe kaynaklardan yapılmıştır. Avrasyacılık ideolojisini ve enerji konusunu daha iyi aktarabilmek adına konuyla bağlantılı olan ana kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece çalışmamızın konusunu daha iyi tartışarak akademiye katkı sağlayabilecek bir araştırma yapılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede konuya ilişkin olarak ulaşılan ansiklopedi, kitap, dergi, makale, rapor, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri gibi kaynakların yanı sıra büyük ölçüde resmi haber ajanslarına dayanan gazete haberleri ile elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde danışmanlığımı üstlenen, çalışma boyunca fikirlerini beyan eden, gerekli düzenlemeleri yapan ve tavsiye veren, kütüphanesinden kaynak temininde yardımcı olan Doç. Dr. Selim KURT hocama saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimin başlangıcından bitişine kadar maddi ve manevi açıdan desteğini esirgemeyen kardeşim Yunus Emre ERİNÇ'e, annem Arife ERİNÇ'e ve babam Göken ERİNÇ'e sonsuz teşekkür ediyorum.

II

ÖZET

Bu çalışmada; Rusya'nın kriz dönemlerinden sonra ortaya çıkan Avrasyacılık ideolojisinin Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu (RF) arasındaki enerji ilişkilerine etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yer alan konular dönemselsel bazda değerlendirilmiş, enerji ilişkilerinin politik ve stratejik yönleri ele alınmış ilaveten Avrasyacılık ideolojisi çerçevesindeki durumlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında yer alan boru hattı projelerine değinilmesini takiben Avrasyacılık ideolojisi çerçevesinde söz konusu projelerin iki ülke ilişkilerine yansımalarının ne yönde olduğu analiz edilmiştir. Avrasyacılık düşüncesinin teorik boyutu ise büyük ölçüde söz konusu ideolojinin günümüzdeki en önemli temsilcisi olan Alexander Dugin tarafından ortaya konan fikirler çerçevesinde ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede Avrasya coğrafyasının iki önemli ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti ile RF arasındaki ilişkilerin ana gündeminin enerji olduğu söylenebilir. İki ülke arasındaki enerji ilişkileri stratejik ve politik bir bakış açısına dayalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada günümüzde var olan boru hatlarının yanı sıra enerji alanında iki ülke arasında yeni bir iş birliği sahası olan nükleer enerji hususları Avrasyacılık ideolojisi çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Özellikle konunun Avrasyacılık ideolojisi çerçevesinde temellendirilmesinin konuya farklı bir bakış açısı sunarak alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrasya, Avrasyacılık, Türkiye, Rusya, Enerji.

III

ABSTRACT

In this study; it is aimed to analyze the effect of the Eurasian ideology that emerged after the crisis periods of Russia on the energy relations between the Republic of Turkey and the Russian Federation (RF). The subjects in the study were evaluated on a periodic basis, the political and strategic aspects of energy relations were discussed and their situation within the framework of Eurasianism ideology was tried to be included. In this framework, after mentioning the pipeline projects between the two countries within the framework of the Eurasianism ideology, the reflection of these projects on the relations between the two countries were analyzed. The theoretical dimension of Eurasian thought was largely put forward within the framework of the ideas put forward by Alexander Dugin, who is the most important representative of the ideology in question today.

In this context, it can be said that the main agenda of the relations between the Republic of Turkey and RF, two important countries of the Eurasian geography, is energy. Energy relations between the two countries have been analyzed based on a strategic and political point of view. At this point, nuclear energy issues which are a new area of cooperation between the two countries in the field of energy, as well as the pipelines that exist today, evaluated within the framework of the ideology Eurasian. In particular, it is thought that basic the subject within the framework of Eurasianism ideology will contribute to the field by offering a different perspective on the subject.

Key Words: Eurasia, Eurasianism, Turkey, Russia, Energy.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
TEORİK VE TARİHSEL BOYUTLARIYLA AVRASYA	4
1. Avrasya Kavramının Doğuşu	4
1.1. Coğrafi Açıdan Avrasya	6
1.2. Jeopolitik Açıdan Avrasya	10
1.2.1. Halford Mackinder-Kara Hâkimiyet Teorisi	11
1.2.2. Nicholas John Spykman- Kenar Kuşak Teorisi	14
1.2.3. Alfred Thayer Mahan-Deniz Hâkimiyet Teorisi.....	17
1.2.4. Alexander Seversky-Hava Hâkimiyet Teorisi	19
1.2.5. Friedrich Ratzel-Biyolojik Devlet (Hayat Alanı)	21
1.2.6. Rudolf Kjellen-Organizmacı Devlet	23
1.2.7. Karl Erns Haushofer-Hayat Alanı Teorisi (Lebensraum)	24
2. Avrasyacılık	27
3. Avrasyacılık İdeolojisinin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan İki Düşünce: Batıcılık ve Slavofillik	30
3.1. Batıcılık Düşüncesi.....	31
3.2. Slavofil Düşünce.....	33
4. Avrasyacılık İdeolojisinde İki Dönem: “Klasik” ve “Neo” Avrasyacılık....	36

4.1. İlk Dönem: Klasik Avrasyacılık	37
4.2. İkinci Dönem: Neo-Avrasyacılık	43
4.2.1. Neo Avrasyacılık İdeolojisinin Oluşmasında İki Düşünce: “Neo Slavofil” ve “Neo Batıcılık”	51
4.2.1.1. Neo-Slavofil Düşünce	51
4.2.1.2. Neo-Batıcılık Düşüncesi	53
5. Neo-Avrasyacılık İdeolojisinde Alexander Dugin’in Yeri	55
İKİNCİ BÖLÜM	61
TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ ENERJİ İLİŞKİLERİ.....	61
1. Tarihsel Süreçte Enerji İlişkileri.....	61
1.1. SSCB Dönemi Enerji İlişkileri.....	63
1.1.1. İlk Doğal Gaz Hattı: Trans Balkan (Batı) Boru Hattı	66
1.2. 1990-1999 Yılları Arasındaki Enerji İlişkileri.....	68
1.3. 2000-2015 Yılları Arasındaki Enerji İlişkileri.....	81
1.4. 2015 Yılından Günümüze Kadarki Enerji İlişkileri.....	93
1.4.1. Türkiye ve Rusya Arasındaki Enerji İlişkilerinde Buhranlı Bir Dönem: Uçak Krizi	109
1.4.2. Yeni Bir Enerji İş Birliği: Nükleer Enerji	116
2. Türkiye-Rusya Arasındaki Enerji İlişkilerinin Avrasyacılık Çerçevesinde Değerlendirilmesi.....	124
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	139
ÖZ GEÇMİŞ.....	169

VI

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
Akt.	: Aktaran
bcm	: milyar metre küp
BM	: Birleşmiş Milletler
BOO	: Built Own Operate
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
LNG	: Liquefied Natural Gas- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MW	: megawatt

VII

NATO	: North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NEA	: Nuclear Energy Agency-Nükleer Enerji Ajansı
NGS	: Nükleer Güç Santrali
PKK	: Partiya Karkeren Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi
RF	: Rusya Federasyonu
SCP	: Güney Kafkasya Boru Hattı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAEK	: Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
ÜDİK	: Üst Düzey İş Birliği Konseyi
VVER	: Voda-Vodyanoi-Energetichesky Reaktor
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

VIII

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Avrasya Coğrafyası	6
Şekil 2: Avrasya Satranç Tahtası	7
Şekil 3: Avrasya Balkanları	8
Şekil 4: Sir Halford John Mackinder'in Kalp Sahası (Heartland)	12
Şekil 5: Doğal Güç Yerleri	13
Şekil 6: Spykman'ın Rimland Kuşağı	15
Şekil 7: Deniz Hâkimiyet Teorisi	18
Şekil 8: Hava Hâkimiyet Teorisi	20
Şekil 9: Birleşik Bölgeler.....	25
Şekil 10: Haushofer'in Birleşik Bölgeleri.....	26
Şekil 11: Mackinder'in Heartland-Spykman'ın Rimland Teorisi.....	57
Şekil 12: Atlantik/Avrupa-Afrika/Rusya-Orta Asya/Pasifik Bölgesi.....	58
Şekil 13: Trans-Balkan Boru Hattı-Batı Boru Hattı	66
Şekil 14: Mavi Akım Boru Hattı/Samsun-Ankara Boru Hattı.....	84
Şekil 15: Nabucco ve Güney Akım Boru Hattı Projelerinin Güzergâhları	91
Şekil 16: TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı (Anapa-Kıyıköy)	96

GİRİŞ

Avrasya, adından da anlaşılacağı üzere Asya ve Avrupa kıtalarının birleşiminden oluşan coğrafyaya verilen bir addır. Sınırları tartışmalı olsa da günümüzde uluslararası ilişkiler alanında önemli bir yer işgal ettiği söylenebilir. Avrasya'nın sahip olduğu bu önem, hem bölge ülkeleri hem de diğer ülkeler içinde farklı nedenlere dayandırılmaktadır. Temelde bölgenin önemi, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarına, enerji geçiş güzergâhları üzerinde yer almasına ve ticarete köprü işlevi görmesine dayandırılmaktadır. Bu durum bölge üzerinde daha çok durulmasına neden olmuştur. Özellikle klasik jeopolitik teorilerin tamamında bu alan için hâkimiyet mücadelesi verildiği belirtilerek bu alana hâkim olan gücün tüm dünyaya hâkim olacağı iddia edilmiştir. Avrasya'nın bu denli önemli olması, dünya siyasetinde kendine yer bularak bölgesel ve küresel aktörlerin etki kurmaya çalıştığı bir coğrafyaya dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Bu bakımdan büyük güçlerin Avrasya'ya yönelik stratejileri hep olmuştur ve var olmaya devam edecektir.

Avrasya coğrafyası bir mekânın adı olmasının yanı sıra Rusya'nın kriz dönemlerinde tezahür eden, politik tavrını da içeren, jeopolitik bir kavram olan Rusya'ya özgü bir düşünce sistemini yani Avrasyacılık'ı da nitelemektedir. Avrasyacılık ideolojisinin özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasını takiben bu kez Neo-Avrasyacılık şeklinde tezahür ettiği görülmüştür. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, belirtilen alanda yaşanan güç boşluğunun doldurulması adına RF'nin bölge ve bölge dışı aktörlerin alana yönelik politikalarını önleme isteğinin etkili olduğu söylenebilir.

Bu çalışma öncelikle Avrasya coğrafyasının sınırlarına ilişkin tartışmaların irdelenmesiyle başlamaktadır. Takiben Avrasyacılık ideolojisinin ortaya çıkışını etkileyen düşünürlerin fikirleri belirtilerek Avrasyacılık'ın teorik altyapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Avrasyacılık fikrinin başlangıç noktasından günümüze kadar olan evrimi incelenmiştir. Bu çerçevede Neo-Avrasyacılık olarak adlandırılan Soğuk Savaş sonrası Avrasyacılık düşüncesi, büyük ölçüde Alexander Dugin'in görüşlerine dayandırılarak açıklanmaya gayret edilmiştir. Takip eden bölümde ise Avrasya coğrafyasının önemli iki ülkesi olan Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri ele alınmıştır. Aslında buradaki ana nokta, Avrasyacılık ideolojisinin

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkilerine etkisinin analiz edilmesidir. Burada enerji konusunun Avrasyacılık ideoloji çerçevesinde incelenmesinin mümkün olup olmadığı sorgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, konunun incelenmesi noktasında Avrasyacılık teorisinin yanı sıra klasik teoriler, uluslararası ilişkiler, dış politika, sosyoloji disiplinlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, akademik yazında söz konusu konuyla ilgili yayımlanmış kitap, dergi, makale, rapor, tez, internet kaynakları taranarak, ana kaynaklara ulaşılmaya gayret edilerek tezin sağlam bir zemine oturması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Avrasya'nın kavramsal, teorik ve tarihsel çerçevesi ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle Avrasya kavramına ve bu kavramın ortaya çıkmasında önemli görülen kişilerin Avrasya tanımlamalarına yer verilmiştir. İkinci olarak coğrafi ve jeopolitik açıdan Avrasya coğrafyasının incelenmesi yapılmıştır. Klasik teoriler üzerinden yapılan bu incelemede klasik teorisyenlerin Avrasya coğrafyasındaki hâkimiyet mücadelesi için ortaya attıkları teorilerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve RF'nin bölgesel politikaları ile ne derecede örtüştüğü analiz edilmeye çalışılmıştır.

Sonrasında ise Avrasyacılık kavramına yer verilerek bu ideolojinin ortaya çıkmasına etki eden Batıcılık ve Slavofillik gibi düşünceler incelenmiştir. Bölümün bu kısmında iki döneme ayrılarak incelenen Avrasyacılık ideolojisinin ilk olarak Klasik Avrasyacılık dönemi ele alınmıştır. Burada Klasik Avrasyacılık ideolojisinin temel özelliklerinden ve önemli temsilcilerinin düşüncelerinden söz edilmiştir. Sonrasında Avrasyacılık ideolojisinin ikinci dönemi olarak adlandırılan Neo-Avrasyacılık dönemi ele alınmış ve bu dönemin temel özellikleri ile önemli temsilcilerine yer verilerek ideolojinin ilkeleri belirtilmiştir. Devamında Klasik Avrasyacılık ideolojisinin şekillenmesinde etkili olan Batıcılık ve Slavofillik düşüncelerin günümüzdeki Neo-Avrasyacılık ideolojisinin şekillenmesindeki etkisine ve Dugin'in Avrasyacılık ideolojisindeki yansımalarına yer verilmiştir. Dugin'in Avrasyacılık ideolojisini ortaya koymada dayandığı ilkelerinden bahsedilerek birinci bölüm sonlandırılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye Cumhuriyeti ve RF arasındaki enerji ilişkilerinin dönemsel bazdaki seyrine yer verilmiştir. Dönemsel inceleme 1980'lerden

başlayıp günümüze kadar gelen süreci içermektedir. Özellikle Neo-Avrasyacılık ideolojinin RF’de şekillenmeye başladığı 1990’lardan günümüze kadar geçen süre zarfında, iki ülke arasındaki enerji ilişkilerine yansımalarına değinilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasındaki enerji boru hattı projelerine yer verilmiş ve bu projelerin hayata geçip geçmemesinde teorinin ne derece etkili olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Batı Hattı-Mavi Akım-TürkAkım (iptal edilen Güney Akım) ile BTC, BTE, Nabucco (iptal olan hat) ve TANAP boru hatları incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti ve RF arasındaki yeni enerji iş birliği alanı olarak ifade edilmekte olan nükleer enerji hakkında da kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. İkinci bölümün sonunda Avrasyacılık çerçevesinde iki ülke arasındaki enerji ilişkilerini değerlendirdiğimiz bir bölümde bulunmaktadır.

Çalışma yukarıdaki çerçevede ele alınan konuların genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı sonuç bölümüyle nihayete ermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE TARİHSEL BOYUTLARIYLA AVRASYA

1. Avrasya Kavramının Doğuşu

Yaşadığımız dünyanın Eski/Antik Yunan zamanında üç ayrı bölümden oluştuğu fikri hâkim olagelmıştır. Buna göre, dünya üç ayrı toprak parçasına bölünerek Avrupa, Asya ve Afrika olarak adlandırılmıştır.¹ Bu toprak parçaları arasındaki sınırların neye göre belirlendiği burada üzerinde durulan bir husustur. Üç kıta arasındaki sınırlar su çizgilerinin esas alınması suretiyle tespit edilmiştir. Nasıl ki Afrika ile Avrupa arasındaki sınırı Akdeniz; Afrika ile Asya arasındaki sınırı Nil nehri belirliyorsa Avrupa ile Asya kıtalarını birbirinden ayıran su çizgileri de mevcuttur. Ancak Avrupa ile Asya kıtalarını birbirinden ayıran sınırlar farklı kişilerce farklı şekillerde belirtilmiştir. Bu çerçevede, Antik coğrafya biliminde coğrafyacı Strabon, Avrupa'nın kuzey doğusunu Asya'dan ayıran nehri Don nehri olarak açıklamıştır. 1720 yılında Rus bilim tarihinin kurucusu olan coğrafyacı Vasili Tatişçev tarafından Avrupa'yı Asya'dan ayıran çizginin ise Ural nehri olduğu ileri sürülmüştür.² Petro döneminin coğrafyacısı Tatişçev, Ural Dağları'nı kendisine ait olan *Büyük Kuşak* (Veliky Poias) olarak belirtmekle birlikte Asya ile Avrupa arasındaki “doğal bir konum” olarak da görmektedir.³ 19. yüzyılın sonlarında Rus Profesör V. Pomanskiy tarafından ise Eski Dünya'da iki kıtanın değil üç kıtanın olduğu öne sürülmüştür.⁴

Batılılar bir diğer tabir ile Avrupalılar, Asya ile Avrupa'nın birbirinden ayrılması noktasında Ural Dağları'nı sınır kabul etmişlerdir. Ural Dağları'nın belirleyici olmasında etkili olan ilk düşünür İsveçli Philip Johan von Strahlenberg'dir. Ural Dağları merkez noktası kabul edilerek onun doğusu ve batısına kadar olan geniş

¹ Özgür Tüfekçi, “Turkish Eurasianism and its Impact on Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Turkey”, **Coventry University Centre for Trust, Peace and Social Relations Unpublished PhD Thesis**, March 2015, s.61.

² Dmitry Semushin, “Yarım Kimliğin Oluşmasının Yolu - Rusya'nın Tarihine Avrupa Merkezci Bir Yaklaşım (Rus Tarihinin Yeni Eğitim Konseptinin Analizi)”, (Çev. Nigar Meherremova Cengiz), **Turkish History Education Journal**, 2015: 4 (2), s.306.

³ Matthew Schmidt, “Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism?”, **Demokratizatsiya**, Cilt 13, Sayı 1, s.88.

⁴ Eldar İsmayilov ve Vladimir Papava, “Eurasia and Central Eurasia: Initial Analytical Assumptions”, **Rethinking Central Eurasia**, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, June 2010, s.11.

bölgeyi kapsayan saha Avrasya olarak nitelendirilmiştir.⁵ Rusçada ilk defa coğrafyacı Vladimir Lamanski (1833-1914) tarafından kullanılan Avrasya kavramı⁶, 19. yüzyılda bu kez iki Alman coğrafyacı olan Alexander von Humboldt (1769-1859) ve Oskar Peschel tarafından kullanılmıştır.⁷ Alexander von Humbolt Avrasya terimini dünya literatürüne kazandırmanın yanında, bu ifadeyi 1849 yılında yayımlanan Kosmos adlı eserinde de kullanmıştır. Terimin jeopolitik teorilere konu olmasıyla birlikte Mackinder'in Kalpgah kuramıyla Uluslararası İlişkiler alanında da yer almaya başlamıştır.⁸ 1915 yılında ilk defa Rus jeolog V. Semyonov-Tian-Şanski tarafından "Rus Avrasyası" olarak kullanılan Avrasya kavramı, Volga'dan Yenisey'e, kuzeyde Sibiry'a Arktığine, güneyde ise Türkistan'a kadar olan coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır. Kısa süre içerisinde de tüm kıtayı kapsayan bir kavram olmuştur.⁹ İlk gerçek Avrasyacı olarak ise 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyette bulunan Rus felsefeci, gazeteci ve diplomat Konstantin Leontyev kabul edilmektedir.¹⁰

Avrasya adında bir kıtanın şuan bile coğrafyacılar tarafından genel geçerliliği olmasa da Viyanalı jeolog Eduard Suess tarafından dünya yüzeyinde oluşan kara parçalarından birinin adı L'Avrasya olarak adlandırılmıştır.¹¹ Suess yaptığı çalışmalar sonucunda dünyanın L'Avrasya ile Gondvana adında iki kara parçasından oluştuğuna dair bir görüş belirtmiştir. L'Avrasya kavramının doğuşu ise Suess'in Kuzey Amerika için kullandığı Levrentiye ile Avrupa ve Asya'yı tanımlamak için kullandığı Avrasya kelimelerini birleştirerek türetmesiyle ortaya çıkmıştır. Avrasya ilk başta jeoloji kavramı olarak ortaya çıkmış ve daha sonraları jeoloji biliminde benimsenen bir teori haline gelmiştir. Geliştirilen teoriler çerçevesinde, Avrasya'nın jeolojik ve coğrafi olarak büyük bir bütünlük sergilediğini, Avrupa ve Asya adında birbirinden ayrı iki kara kütlelerinin bulunmadığını göstermektedir.¹² Eduard Suess, her iki kıtanın da

⁵ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, 3.Baskı, 2018, s.1-2.

⁶ Demirhan Fahri Erdem, **Dünyada ve Türkiye'de Avrasya ve Avrasyacılık Algılamalar Yaklaşımlar ve Stratejiler**, Barış Kitap, 2016, Ankara, s.10.

⁷ Lerna Yanık, "Debating Eurasia: Political Travels of a Geographical Concept in Turkey", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 16, Sayı 63, 2019, s.35.

⁸ İşyar, **a.g.e.**, s.v.

⁹ Meşdi İsmayilov, **Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği**, Doğu-Batı Yayıncılık, Kasım 2011, Ankara, s.19.

¹⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık Tartışmaları", **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, (Ed. İhsan Çomak), İstanbul, 1.Basım, Temmuz 2006, s.126.

¹¹ İşyar, **a.g.e.**, s.1.

¹² Emre Erşen, "Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler", **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der. Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1.Basım, Aralık 2010, s.33-34.

tektonik bir levhaya oturmalarından ötürü, Avrupa ve Asya'nın tek bir kıta olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³

Avrasya terimi, iki kıtanın baş harflerinden olan “Avr” ile “Asya” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Avrupa ve Asya'nın birleşiminden oluşan bir ana kıta¹⁴ olarak ifade edilmekte olan Avrasya bölgesi, iki farklı kapsamı ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. İlki geniş anlamda, Avrupa ve Asya kıtalarının birleşmesiyle oluşan tanımlamadır. İkincisi dar anlamda olup, Avrupa'nın doğusu ile Asya'nın batısını kapsayan -dünyanın merkezine dair- coğrafi bir alan olarak yapılan tanımlamadır.¹⁵ Bu iki farklı tanımlamadan yola çıkarak Avrasya'nın aslında bir kıta değil, iki farklı kıtanın birleşmesiyle oluşan bölgeye verilen bir ad olduğu söylenebilir.

Şekil 1: Avrasya Coğrafyası

(Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrasya> , Erişim Tarihi: 24.10.2020.)

1.1. Coğrafi Açıdan Avrasya

Avrasya alanı dünya üzerinde siyasal güç merkezlerinin bulunduğu bölgede yer almaktadır. Bu niteliği sebebiyle güç merkezleri arasında sıkışmış olan coğrafyanın ismidir.¹⁶ Avrasya büyük bir coğrafi alan olmakla birlikte tanımlanması ve kapsadığı alanın belirlenmesi noktasında zorluklar yaşanmaktadır. Avrasya'nın batı sınırının Viyana'dan başlayarak merkez bölgesinde Anadolu, Karadeniz, Ukrayna, Moldova, Güney Rusya'yı içerdiği, doğu sınırının ise Çin Seddine kadar uzanan geniş bir alanı kapsadığı, Avrasya'nın güneyinde kalan bölgenin ise Orta Doğu olduğu

¹³ Yanık, a.g.m., s.35.

¹⁴ Adem Özder, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, II/2, 2013, s.66.

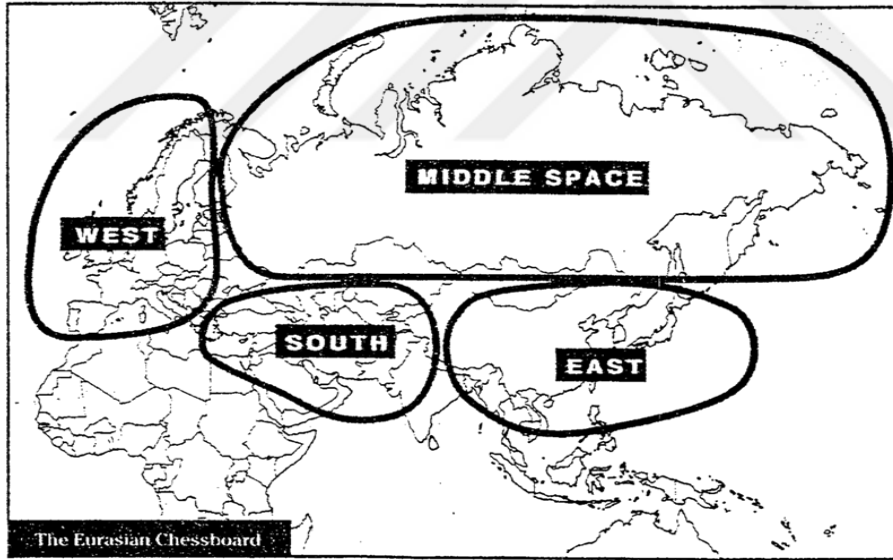
¹⁵ Fatih Akgül, *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul 2009, s.15.

¹⁶ Okan Ancak, “Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 75, Sayı 3, Yıl 2020, s.1117.

belirlenmektedir. Bu kapsamda, Avrasya'nın ne Asya ne Avrupa ne de Afrika kıtalarından biri olmadığı, bu üç kıtanın kendi içerisinde sentezlenmesinden meydana gelen bir saha olduğu söylenebilir.¹⁷ Avrupa ve Asya kıtalarının tümünü kapsayan, coğrafi alana verilen bu isim günümüzde Kafkasya'nın batısından Çin'e kadar uzanan ve Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya Federasyonu (RF), Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Azerbaycan'ı kapsayan bölgenin ismi olarak da kullanıldığı görülmektedir.¹⁸

Avrasya ana kıtasının öne çıkmasında etkili olan Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Stratejik Gerekleri* (The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives) adlı eserinde teorisini ortaya atmış ve kıta üzerinde kurulacak hâkimiyet yöntemleri ile kıtanın önemi üzerinde durmuştur.¹⁹

Şekil 2: Avrasya Satranç Tahtası

(Kaynak: Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, April 1997, s.34.)

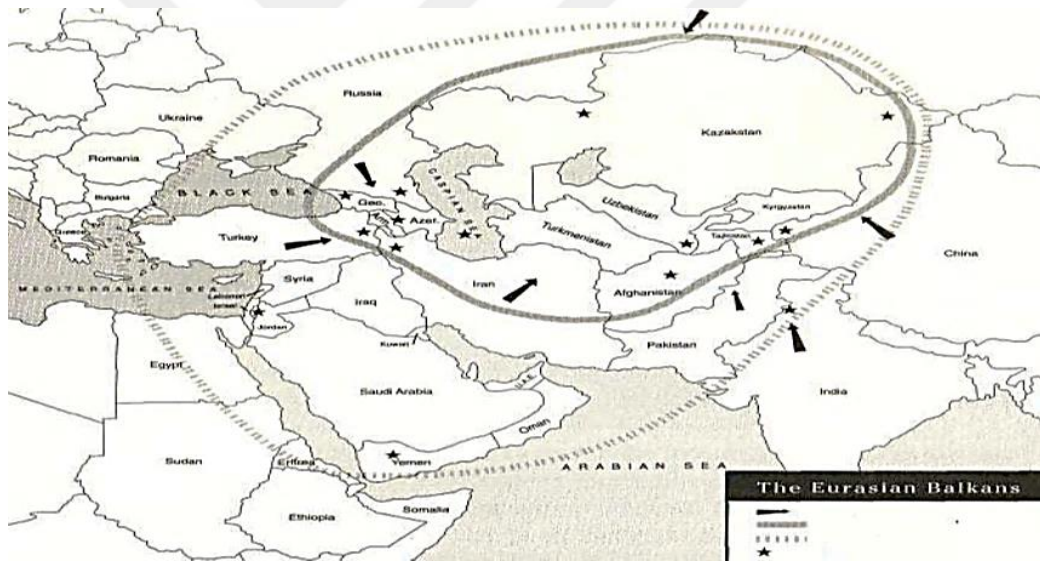
¹⁷ Selim Kurt, "Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 31, Eylül 2019, s.428.

¹⁸ Meram Takar, "Rusya'nın Avrasyacılık Yaklaşımında Orta Asya Ülkelerinin Yeri ve Önemi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş, Mart 2018, s.16.

¹⁹ Hayati Aktaş ve Özgür Tüfekçi, "Kafkaslar Kuşağında Trabzon'un Jeopolitiği", *Eko Avrasya*, s.26.

Avrasya tanımlamasında Brzezinski, Avrasya coğrafyasında kilit öneme yer alan Fransa, Almanya, RF, Çin ve Hindistan'ı büyük ve etkin güçler olarak önemli stratejik oyuncular olarak görmektedir. İngiltere, Endonezya ve Japonya'yı önemli ülkeler olarak görse de ancak bu şekilde nitelendirmemekte; Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran'ı da kritik önemdeki ülkeler olarak betimlemektedir. Ancak bu alanda Türkiye ve İran stratejik olarak etkin güçler konumundadır.²⁰ Brzezinski'nin *Avrasya Balkanları* adlandırmasında dokuz ülkeyle birlikte iki tane de potansiyel aday bu kavram içerisine dâhil edilmiştir. Bu noktada, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Afganistan ve Gürcistan ile birlikte potansiyel adaylar içerisinde değerlendirilebilecek olan diğer iki ülke Türkiye ve İran'dır.

Şekil 3: Avrasya Balkanları

(Kaynak: Brzezinski, *The Grand Chessboard: American...*, s.124.)

Dikdörtgen bir alan çizdiğimizde Güneydoğu Avrupa, Orta Asya ve Güney Asya'nın bir kısmı ile Basra Körfezi ve Orta Doğu'nun bu alan içerisinde yer aldığı, günümüzde Avrasya veya Brzezinski'nin tabiriyle *Avrasya Balkanları* olarak adlandırılan yerin Türkiye-Orta Asya-Orta Doğu'yu içeren bir alan olduğu görülecektir. Bu alan konumu itibarıyla de stratejik merkezde yer almaktadır. Aynı zamanda bu alan sanayileşmenin bir ayağının hem doğu hem de batıda yer aldığı,

²⁰ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, 2019, İstanbul, s.65.

ulaşım ağının üzerinde bulunduğu, belki de zengin enerji kaynaklarının en önemli merkezi olarak görülen ve bu yüzden de küresel istikrarsızlık ve mücadelelerin yaşandığı bir g merkezi konumundadır.²¹

Brzezinski'ye göre Avrasya, küresel ve bölgesel aktörlerce dünya hâkimiyeti için mücadelenin devam ettirildiğı bir “satranç tahtası”, jeostratejik açıdan ise “yeniden dağıtımın” öncelikli bir alanı olarak görülmektedir.²² Oyunun piyonlarını Avrasya bölgesindeki devletlerin oluşturduğunu düşünmekte, satranç tahtasındaki en kritik taş olan “şah”ı ise Avrasya bölgesinin içinde olmayan ABD (Amerika Birleşik Devletleri) olduğunu belirtmektedir. Bölgenin ilerleyen zamanlarda istikrara kavuşması ve bölgedeki gücün artması sonucunda, bölge dışındaki bir devlet olan ABD'nin etkinliğini yitireceğini ifade etmektedir. Yani bölgede ABD'yi dengeleyecek başka bir devletin ortaya çıkacağını söylemektedir.²³ Satranç Tahtası olarak bahsedilen ve bu oyunun kazananını belirleyecek alan *Kara Delik* veya *Orta Alan* olarak adlandırılan saha ise Rusya'nın hâkimiyeti altındaki topraklar ile *Avrasya Balkanları* olarak tabir edilen bölge burası olacaktır.²⁴ Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının çok büyük bir kısmı bu alanda yer aldığından kaçınılmaz olarak dünyadaki insan nüfusunun artmasıyla enerjiye olan ihtiyaç da artacağı için g mücadelelerinin bu alana kayması mümkün görünmektedir. Özellikle devletlerin birbirleriyle yaşamış oldukları uluslararası krizler, bölge coğrafyası içerisinde bu alandaki enerji üstünlüğü başta olmak üzere pek çok konuda mücadelenin yönünü doğuya kaydırđığı söylenebilir.

Avrasya denildiğı zaman akla gelmesi gereken iki ülke coğrafı ve siyasi açıdan Türkiye ve Rusya olmalıdır. Avrasya sahasında özellikle Türk ve Rus milletlerine dikkat çekilmesinin nedeni, Avrasya kavramının tıpkı Türk-Rus ilişkileri tarihinde olduğu gibi kesin ve net bir tanıma sahip olamamasıdır.²⁵ Ancak iki milletin vurgulanması gerçek bir Avrasya kavramının tanımlanmasına da yardımcı olmaktadır.

²¹ Brzezinski, *Büyük Satranç...*, s.175-177; Akgül, *a.g.e.*, s.9.

²² Alexander G. Druzhinin, “Russia In Modern Eurasia: The Vision of a Russian Geographer”, *Quaestiones Geographicae*, Cilt 35, Sayı 4, 2016, s.71-72.

²³ Aydın Aydın ve Emir Bakıncak, “Uluslararası G Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki”, *C.. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2016, s.103.

²⁴ E. Erşen, “*Avrasyacılık ve ...*”, s.47.

²⁵ Fırat Başbuğ ve Fatih Başbuğ, “Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Süreçte Avrasya'daki Sosyal ve Kültürel Yansımaları”, s.326-327.

Avrupa ile Asya arasında en kısa yol istikametinde yer alan Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum ve sosyal-kültürel yapısı itibarıyla tıpkı Rusya gibi bir Avrasya ülkesidir.²⁶ Avrasya, Avrupa ve Asya kıtalarını kapsayan büyük bir kara kütlesi olarak tanımlanacaksa Türkiye, her iki kıtadaki topraklarıyla doğal bir köprü görevi gördüğü için kolayca Avrasya ülkesi olarak tanımlanabilir.²⁷ Avrasya, Türkler, Ruslar, kısmen de İranlılar olarak ayrılan ve Uzak Doğu’da başlayan mücadelelerin, Doğu Avrupa’ya kadar uzanan milletlerin, tarihsel süreçte kurdukları medeniyetlerin, sahip oldukları coğrafi konumların, farklı değer yargılarının ortak coğrafyada kesişmesi ve bunun bir coğrafi alan olarak isimlendirilmesidir.²⁸

1.2. Jeopolitik Açından Avrasya

Dünya üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadeleleri jeopolitik teorilerin gelişmesinde önemli bir argümandır. Jeopolitik, bugün ve gelecekte yaşanan veya yaşanabilecek politik güç ve hedefleri coğrafi açıdan inceleyen, kendisine hedefler belirleyerek bunlara ulaşma imkânı veren, politika ile coğrafyanın karşılıklı etkileşimini inceleyen bir birliktir.²⁹ Genel bir çerçeveden bakıldığında jeopolitik, coğrafi faktörlerin politik değerler üzerinden etkisinin incelenmesi olarak da tanımlanabilir. Uluslararası İlişkilerde bir analiz metodu olarak kullanılan jeopolitik, küresel ve bölgesel alanlarda değişik vasıtaların (siyasi, askeri, ekonomik, diplomatik ve ideolojik) ve tutumların (doğrudan-dolaylı, simetri-asimetrik) kullanımını içermektedir. Jeopolitik, yerkürenin güç siyasetinin öngördüğü çıkarlara göre yeniden yapılandırması ve düzenlenmesidir.³⁰ Coğrafi kaygılar, sadece güçlü devletlerin politikalarında değil, ulusal çıkarlarını korumak isteyen, uygun coğrafi sınırlara ulaşmaya çalışan küçük devletlerin politikalarında da önemlidir. Jeopolitik etmenler devletlerin etki alanlarının belirlenmesinde başlıca rolü oynamaktadır. Jeopolitik kuramcılarda önemli deniz yollarını, doğal sınırları ve stratejik önemdeki kara

²⁶ Göktürk Tüysüzöğlu, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013, s.298.

²⁷ Emre Erşen, “The Evolution of ‘Eurasia’ as a Geopolitical Concept in Post-Cold War Turkey”, **Geopolitics**, Cilt 18, Sayı 1, 2013, s.24.

²⁸ Başbuğ ve Başbuğ, **a.g.m.**, s.327.

²⁹ Selim Kurt, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitik Gündemi: Enerjinin Yükselişi”, **Uluslararası Politikada Karadeniz**, (Der. Göktürk Tüysüzöğlu ve Selim Kurt), Detay Yayıncılık, 1.Baskı, Aralık 2019, Ankara, s.161.

³⁰ Oğuzhan Ergün ve Vefa Kurban, **Jeopolitik Şekillendirme ve Türk-Rus İlişkileri: Postmodern Jeopolitik, Infosfer Kirliliği ve Güç Siyaseti**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Şubat 2020, s.28.

parçalarını denetim altında tutma gibi kaygıları ulusal politikaların belirlenmesindeki önemini göstermeye çalışmaktadırlar.³¹

Avrasya coğrafyasının büyük bir alan olarak görülmesi ve büyük bir kara kütlesi olması açısından bu alan üzerinde farklı klasik teoriler geliştirilmiştir. Dünya hâkimiyeti mücadelesinde denizlere hükmedenlerin dünyaya da hükmedeceği anlayışının yıkılarak deniz ile bağlantısı olmayan devletlerin (yani karacı) güçlenmesi ile farklı güçlere öncelik veren teoriler gelişmiştir. Avrasya üzerinde tanımlanan jeopolitik teoriler şu şekilde sıralanabilir.

1.2.1. Halford Mackinder-Kara Hâkimiyet Teorisi

Bu teorilerden ilki, İngiliz jeopolitikçi ve jeostratejist Sir Halford Mackinder tarafından geliştirilen Kara Hâkimiyet teorisidir. Teorisinin ilk temellerini 1904 yılında *Kraliyet Coğrafya Dergisi'nde* yayınlanan *Tarihin Coğrafi Mihveri* (The Geographical Pivot of History) başlıklı bildirisinde atmıştır.³² Coğrafyaya çok büyük önem veren Mackinder, coğrafyayı -jeopolitikle ilgili kuramcılarının, jeostrateji uygulayıcıların ve devlet yöneticilerin bir aracı- olarak açıklamaktadır. Mackinder tarafından Asya, Avrupa ve Afrika kara kütlelerinin oluşturduğu Avrasya yeryüzündeki tek büyük kara kütlesi olarak ifade edilmiştir. Bu alana *Dünya Adası* ismini verirken onun merkezinde yer aldığını iddia ettiği kilit bölgeye ise *Kalpgah* (Heartland) adını vermiştir.³³ Mackinder, deniz gücünün nüfuz edemeyeceği bir alanı Kalpgah olarak belirlemesini, kara hâkimiyetine dayalı bir strateji ortaya koymanın yolunu, öncelikli olarak denizden gelebilecek saldırılara karşı korunmuş bulunan mihver sahada hâkimiyetin sağlanabilmesine dayandırmaktadır.³⁴

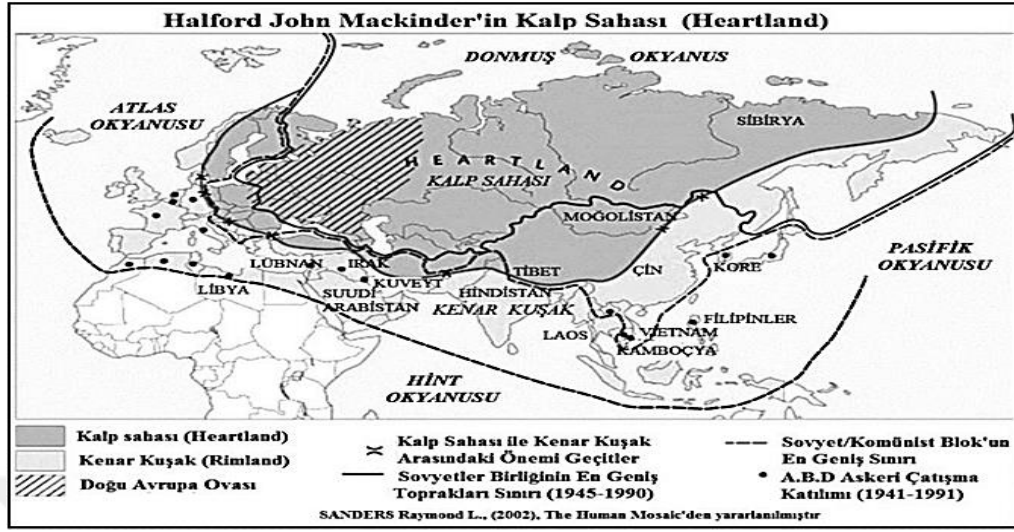
³¹ Ana Britannica, Cilt 12, Yıl 1989, s. 266-267.

³² Cenk Özgen, *Rota Deniz Kuvvetleri ve Enerji Güvenliği*, Gece Kitaplığı, 2015, s.106.

³³ Cezmi Sevgi, “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”, *Ege Coğrafya Dergisi* (Aegean Geographical Journal), Cilt 4, Sayı 1, 1988, s.222.

³⁴ Selim Kurt, *Geniş Karadeniz Bölgesindeki Çatışma Noktaları*, Kriter Yayınevi, 2017, 1.Baskı, s.24.

Şekil 4: Sir Halford John Mackinder'in Kalp Sahası (Heartland)

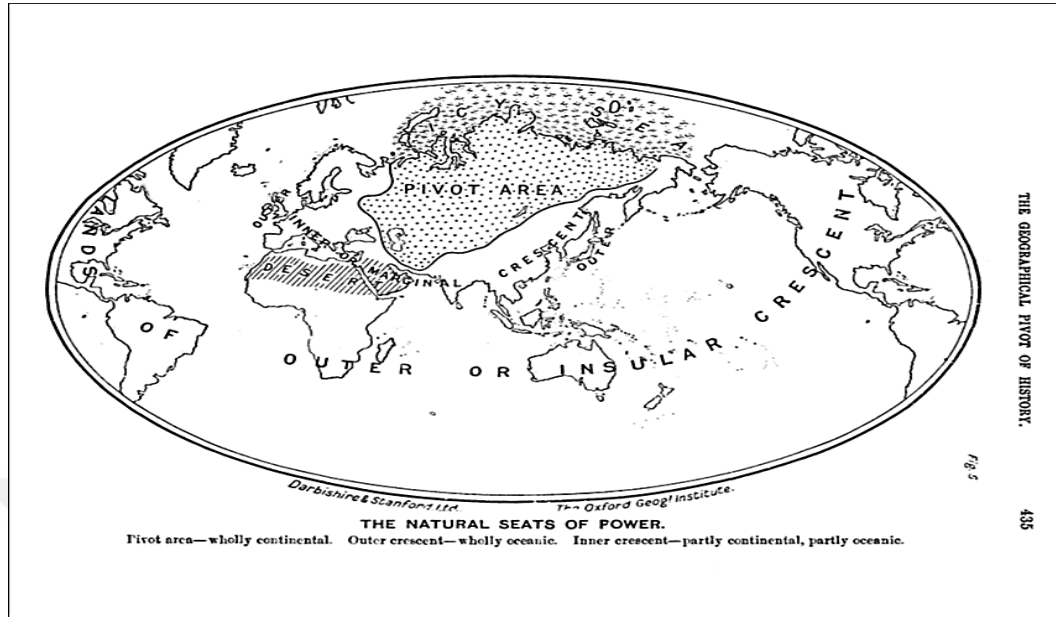
(Kaynak: Ramazan Özey, "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Ocak 2017, Sayı 35, s.97.)

Mackinder, doğuda Sibiryâ, batıda Volga, kuzeyde Buz Denizi ve güneyde Himalayalar ile sınırlandığı Heartland'ı genişleterek merkez bölgesini kontrol eden iki kuşak oluşturmuştur. İç Kenar Kuşak merkez bölgesinin çevresinde yer alan Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i içine alan kuşaktır. Dış Kenar Kuşak ise İngiltere, Kuzeybatı Afrika, Avustralya, ABD ile Kanada'yı içine alan kuşaktır.³⁵ Mackinder, Avrasya'nın iç kısmını dünya siyasetinin coğrafi merkezi yani Mihver Bölgesi (Pivot Area) olarak görmektedir. Bu yüzden bu bölgenin denetiminin dünya hâkimiyeti açısından belirleyici bir etkiye sahip olacağını söylemektedir.³⁶

³⁵ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s.60.

³⁶ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, Ekim 2005, 4. Baskı, s.542.

Şekil 5: Doğal Güç Yerleri

(Kaynak: Halford John Mackinder, "The Geographical of History", *The Geographical Journal*, Cilt. 170, Sayı 4, Aralık 2004, s.312.)

Mackinder çalışmaları sonucunda dünya hâkimiyeti açısından merkez bölgesinin (Mihver Bölge Doğu Avrupa ile Sibirya'yı kapsamaktadır) önemi hakkında ulaştığı sonuçları şu sözler ile değerlendirmiştir:

"Doğu Avrupa'ya egemen olan merkez bölgesine de egemen olur; merkez bölgesine hâkim olan dünya adasını kontrol eder; dünya adasını kontrol eden ise tüm dünyayı kontrolü altına alır."³⁷ Mackinder Doğu Avrupa kimin kontrolü altında olur ise Heartland'ın (RF ile Karadeniz Bölgesi'nin büyük bir kısmını kapsamaktadır)engin kaynaklarını kontrol edebilme ve dünyayı da hâkimiyeti altına alabilme özgürlüğüne erişebileceğini söylemiştir.³⁸ Günümüzde Kalpgah ya da Heartland olarak adlandırılan alan, merkezinde büyük oranda Rusya'nın bulunduğu coğrafyayı göstermektedir.³⁹ Avrasya ile özdeşleştirilen Rusya, büyük bir kıtasal kütlede oluşmaktadır. Avrasya bölgesi Sovyetler Birliği döneminde Mackinder'in Heartland olarak belirttiği bölge ile örtüşmektedir. Bu bölge stratejik açıdan kilit öneminin yanında doğal kaynaklar

³⁷ Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919, s.186.

³⁸ S. Kurt, "Karadeniz'in Değişen Jeopolitik...", s.164.

³⁹ Erdem, a.g.e, s.82.

bakımından özellikle kömür açısından da verimli bir alandır.⁴⁰ II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede güce en yakın devletin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olduğu görülmüştür. Bunda etkili olan faktörler, SSCB'nin enerji açısından zenginliği ile sınırlarının geniş coğrafyaya yayılmasıdır.⁴¹

Mackinder, Rus Büyük alanını "Tarihin Coğrafi Eksenini" olarak tanımlamıştır. Rusya'yı coğrafya, din, dil, iklim ve kültür açısından kendi kaderini belirleyebilecek ve eşsiz oluşu sebebiyle "ne Doğu ne Batı ya da ne Asya ne de Avrupa sadece ve sadece Avrasya" şeklinde nitelendirecektir. Dugin'in belirttiği gibi kendine has bağımsız üçüncü bir yönü niteleyen Rusya, Doğu ile Batı'nın sentezlenmesi sonucunda herhangi bir eğilime indirgenemeyeceğinden dolayı ne Doğu ne de Batı'dır. Doğu ya da Batı tarafında yer almayarak, kendilerini izole ederek herhangi bir diyalogda yer almayı tercih etmeyen Rusya'nın Avrasya ile özdeş oluşu, *Dünya Adası* olarak nitelendirilen Avrasya'da ortaya çıkacaktır.⁴² Bu alanda Rusya'nın yakın çevresine yönelik etkisini güçlendirme çabaları arasında jeopolitik kodlar fikrinin temelini oluşturmaktadır. Rus jeopolitiğinde temel kaygı güvenlik üzerine oluşturulduğundan Rusya, kimlik (benlik) tanımlama ile dünyadaki konumunu sağlamlaştırmaya yönelik adımlar atmaktadır.⁴³

1.2.2. Nicholas John Spykman- Kenar Kuşak Teorisi

Bir diğer teori ise Nicholas John Spykman tarafından ortaya konan Kenar Kuşak (Rimland) teorisidir. Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü profesörü Spykman, *Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi* (America's Strategy in World Politics) kitabında devletler arası güç kullanımı ve güç dengesi siyasetini incelemiştir. Ölümünden sonra yayınlanan *Barışın Coğrafyası* (The Geography of Peace) adlı kitabında ise Mackinder'in ortaya koyduğu Heartland bölgesine karşı *Rimland*

⁴⁰ M. Bürkan Serbest, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017, Cilt 6, Sayı 3, s.288.

⁴¹ Barış Doster, "Türkiye İçin 2 Kritik Soru: Jeopolitik Öneminin Farkında Mı? Stratejisi Var Mı?", **Avrasya'nın Kilitli Türkiye**, (Der. Erdem Ergen), Kaynak Yayınları, 1. Basım, Nisan 2007, s.86.

⁴² Alexander Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev. Vugar İmanov), Küre Yayınları, 10. Baskı, Ocak 2018, İstanbul, s.3-5.

⁴³ Aidarbek Amirbek, "Rusya'nın Jeopolitik ve Kimlik Kodları: Klasik Kuramlar Çerçevesinde Yakın Çevre Algısı Örneği", **Karadeniz Araştırmaları**, Kış 2015, Sayı 48, s.32.

bölgesini ve *Kenar Kuşak* teorisini ortaya koymuştur.⁴⁴ Spykman, milletlerarası ilişkilerde güç unsurunun esas belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Bir devletin gücünün ilk olarak coğrafyasının tahlil edilmesiyle değerlendirilebileceğini söyleyen Spykman, dünya haritasını farklı bir bakış açısıyla incelemiştir. Dünyayı düz haritalarla değil, merkezi kuzey kutbu olan küresel bir haritayla okumuştur.⁴⁵ Mackinder'in Heartland kuram ve yaklaşımlarını değişen koşullar doğrultusunda coğrafi verilere dayanarak yeniden uyarlamıştır. Spykman, bir ülkenin ulusal gücünü, coğrafi konumunu ve fiziksel özelliklerini güçlü bir bağa dayandırmaktadır.⁴⁶ Jeopolitik Spykman tarafından bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanması olarak da tanımlanmaktadır.⁴⁷

Spykman, Mackinder'in merkez bölgesine dayanan dünya hâkimiyeti görüşünü tersine çevirerek "Kenar"a sahip olmanın önemi üzerinde durmaktadır.⁴⁸ Spykman, Mackinder'in formülünü güncelleyerek "Kenar"ı (Rimland) kim kontrol ederse Avrasya'yı kontrol eder; Avrasya'yı kim kontrol ederse dünyanın kaderini belirler" şeklinde ifade etmiştir.

Şekil 6: Spykman'ın Rimland Kuşağı

(Kaynak: Kocakenar, a.g.m., s.9.)

⁴⁴ Mustafa Kocakenar, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", **TASAM Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi**, s.8.

⁴⁵ Bülent Ulaş, **Jeopolitik-Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Başlık Yayın Grubu, 1.Baskı, Şubat 2011, İstanbul, s.54-55.

⁴⁶ Bilal Karabulut, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi-1 Strateji-Jeostrateji-Jeopolitik**, Barış Kitap, Ankara, 2.Baskı, 2013, s.126-127.

⁴⁷ Kocakenar, a.g.m., s.5.

⁴⁸ Sönmezoglu, a.g.e., s.544.

Bu bölge yeryüzünün önemli demir ve maden yatakları ile büyük petrol ve hidroelektrik kaynakları açısından zengin bir yerdir. Spykman'da bu açıdan Heartland'a göre, Rimland'ın stratejik açıdan daha önemli olduğunu belirtmektedir. Kendisinin belirttiği gibi kenar kuşak memleketleri arasında Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Batı Avrupa, Kore, Çin ve Doğu Sibirya yer almaktadır. Spykman, dünya egemenliğine çevreden merkeze doğru gerçekleştirilecek bir etkinlikle ulaşılabileceğini savunmaktadır.⁴⁹

Spykman, ABD'nin Avrasya Kalpgahı'nın gücünü denize kıyısı bulunan Avrupa, Orta Doğu, Doğu Asya-Pasifik bölgelerini elinde bulundurmasıyla sınırlandırılabilirliğini ileri sürerek Kalpgah doktrinine karşıt bir tez geliştirmiştir.⁵⁰ Sovyetleri Asya'nın merkezi bölgesine hapsedecek ve denizlere çıkışını büyük ölçüde engelleyecek politika ve stratejiler ortaya atmıştır.⁵¹ Spykman'ın temel olarak ABD eksenli ve onun geleceği için olumlu tavsiyelerde bulunduğu Kenar Kuşak teorisi, Rusya özelinde ve Avrasyacılık fikri bağlamında da değerlendirilebilir. Özellikle Dugin'in görüşlerinde Rimland teorisinin Rusya üzerinde de uygulama alanı gösterdiği görülebilmektedir. Dugin'in görüşlerine göre Rusya, günümüzde karşısında ada ülkesi olan Atlantikçi Amerika'yı görmektedir. Buna bağlı olarak Batı karşısında stratejik ortak olarak kıyasal alanlarda yerleşik olan ülkeleri müttefikler haline dönüştürmeyi ve bu bölgelere nüfuz ederek Avrasya genelinde bir pakt veya Rimland'ın mümkün gördüğü çerçevede tam ve katı bir tarafsızlığın temin edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Rusya'nın stratejik formülü de hem Doğu hem de Batı şeklinde olmalıdır. Avrasya'nın Rusya merkezli kıtasal entegrasyonu, onun halklarına ve devletlerine gerçek egemenlik, azami siyasi ve ekonomik otokrasi sağlayabilmelidir.⁵²

Rusya ise Heartland teorisinden iç kenar kuşağı hâkimiyeti altına alarak stratejiler belirleme yoluna gitmektedir. Spykman'ın, "Kenar kuşak ülkelerini hâkimiyet altında tutan; Avrupa ve Asya'ya hükmeder. Avrupa ile Asya'ya hükmeden,

⁴⁹ Suat İlhan, **Jeopolitik-Güç Odağı Kuramı**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı, Temmuz 2019, İstanbul, s.29.

⁵⁰ Atilla Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar", **BİLGESAM**, Rapor No: 47, İstanbul 2011, s.4.

⁵¹ Handan Arslan ve Sabri Karadoğan, "Sayısal Harita Ortamında Bir Analiz: Jeopolitik-Jeostratejik Teoriler ve Türkiye", **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu**, 16-17 Ekim 2003, Elazığ, s.5.

⁵² Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.6.

dünyanın kaderine hâkim olur.” sözü bunu desteklemektedir.⁵³ Bu kapsamda çevreden merkeze doğru bir hâkimiyet etkisinden bahsetmektedir. Rimland’ın ortaya koyduğu yaklaşıma göre, sadece dünyaya hâkim olmak için Kalpgah’a değil, onu çevreleyen kenar kuşağa da hâkim olunması gerekmektedir.⁵⁴ Avrasya coğrafyası olarak adlandırılan alanın geniş topraklarının Rusya nüfuzuna geçebilmesi için Spykman’ın kenar kuşak ülkeleri olarak adlandırdığı ülkeler ile ekonomik, siyasi ve kültürel olarak yakınlaşılmasının gerekliliği ifade olunmaktadır. Bu ülkeleri Hindistan, İran ve Türkiye gibi orta büyüklükteki devletler oluşturmaktadır ki bu ülkeler bölgesel açıdan da etkileri fazla olan ülkelerdir. Avrasyacılık’ın yeni versiyonunda öngörülen iş birliği tam olarak kenar kuşak ülkelerini kapsamaktadır. Özellikle İran ve Türkiye ile yürütülen yakın ilişkiler, ticaret ve doğal kaynak alışverişi konusunda yapılan anlaşmalar, Türkiye ile yürütülen sıkı ilişkiler doğrultusunda yapılan doğal gaz anlaşmaları bu noktada önemlidir.⁵⁵

1.2.3. Alfred Thayer Mahan-Deniz Hâkimiyet Teorisi

Bir diğer teori de Alfred Thayer Mahan tarafından savunulan Deniz Hâkimiyet teorisidir. Mahan, bir ülkenin uluslararası konumu açısından deniz gücünün önemini ilk vurgulayanlardan birisidir.⁵⁶ Mahan, dünya hâkimiyeti konusunda denizlere hâkim olmak, bir diğer tabirle deniz gücü pozisyonuna yükselmenin önemini açıkladığı tezi ile ilk jeopolitik teorinin sahibi kabul edilmektedir. Özellikle tecrübelerine ve elde ettiği verilere dayanarak İngiltere’nin dünyada her tarafa yayılan etkisini ve bu etkiyi kaybetmemek için kullandığı gücü formüle ederek deniz gücü teorisine temel oluşturmuştur.⁵⁷ Bir ülkenin coğrafi açıdan öneminin dünya üzerindeki konumundan kaynaklandığını belirten Mahan, dış ve uluslararası politikayı coğrafi faktörler üzerinden değerlendirerek Uluslararası İlişkiler alanının klasik teoriler içerisinde yer alan deniz gücü hâkimiyetini açıklamaya çalışmıştır.⁵⁸

⁵³ Sandıklı, **a.g.m.**, s.4.

⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “Avrasya’nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?”, **TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi**, s.328.

⁵⁵ Yeşim Dedidağ, “Rus Dış Politikasında Yeni Avrasyacılık Yaklaşımı ve Hazar’ın Statü Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2019, s.57.

⁵⁶ Ana Britannica Cilt 15, Yıl 1989, İstanbul, s.173.

⁵⁷ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, Ülke Yayınları, 2. Baskı, Haziran 2013, İstanbul, s.31.

⁵⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, 10.Baskı, 2013, s.142.

Şekil 7: Deniz Hâkimiyet Teorisi

(Kaynak: <https://docplayer.biz.tr/53064639-Iv-konumla-ilgili-gorusler-siyasi-cografya-konusunda-ortaya-surulen-fikirler-cok-gerilere-gitmektedir-ancak-ozellikle-son-yuzyil-icinde-daha.html> , Erişim Tarihi: 20.01.2021.)

Mahan, kara devletinin güçlü yanlarının bulunması kadar denizlere hâkim olabilmenin önemini de büyük olduğunu belirtmektedir. Hatta dünyaya hâkim olma yolunun denizlerden geçtiğini ifade etmektedir. Mahan'ın deniz hâkimiyeti üzerindeki fikirleri 1890 yılında *Deniz Gücünün Tarihe Olan Etkisi* (The Influence of Sea Power upon History-1660-1783) adlı eserinde yayımlanmıştır. Bu çalışmasında büyük denizler ile ulaşım yollarını kendi elinde bulunduran ülkelerin dünya gücü olabileceğini ve diğer devletlere karşı büyük bir avantaj sağlayabileceğini belirtmiştir. Özellikle İngiltere'nin güçlü konumunu buna dayanarak açıklamaktadır.⁵⁹ *Deniz Gücünün Tarihe Olan Etkisi* adlı kitabına eklenen *Deniz Gücünün Unsurları* (Elements of Sea Power) bölümünde ise Mahan, devletlerin deniz gücünün hangi faktörlerden etkileneceği sıralamıştır. Bu sıralamayı ise şu şekilde belirtmektedir: 1-Coğrafi durum, 2-Fiziki yapı, 3-Güç alanının genişliği, 4-Nüfus, 5-Milli karakter, 6-Hükümetin karakteri.⁶⁰

Asya Problemi (The Problem of Sea) adlı eserinde ise Kuzey Yarım Küre'nin dünya hâkimiyeti mücadelesinde esas zemini oluşturduğunu, özellikle Asya'da 30-40 enlemleri arasındaki kuşağın Britanya deniz gücü ile Rusya kara gücü arasında sürekli

⁵⁹ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History:1660-1783*, (Boston: Little, Brown and Company,1890), s.1-89.

⁶⁰ Deniz gücünü etkileyen faktörler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mahan, *a.g.e.*, s.25-89; Tezkan ve Taşar, *a.g.e.*, s.38-45.

bir mücadele alanı olduğunu belirtmiştir. Rusya ve Almanya gibi karada güçlü devletlere oranla, İngiltere ve ABD gibi denizde güçlü devletlere daha fazla şans tanımıştır.⁶¹ Mahan'a göre, güçlü deniz kuvvetlerinin kurulması, uluslararası ticaretin geniş alanlarda yapılabilmesinin önünü de açacaktır. Bu gelişmeler yeni pazarlara yani yeni egemenlik alanlarını ortaya çıkaracaktır.⁶² Özellikle Soğuk Savaş döneminde iki süper güç (ABD-SSCB) denizlerde de hâkimiyet yarışına girmişlerdir. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra deniz aşırı sömürgeleriyle birlikte deniz gücü hâkimiyeti son bulmuştur. Sovyetler Birliği ise kuvvetli bir donanmanın varlığı ile süper güç olmasına rağmen sıcak denizlere ulaşamamıştır. Deniz yolları üzerinde önemli limanlara ve üslere sahip olmayışı, kötü iklim koşullarının getirdiği olumsuzluklar deniz gücü olmasına engel olmuştur.⁶³ II. Dünya Savaşı'ndan sonra tek deniz gücü ABD'dir. Mahan'ın ortaya çıkardığı teorinin temeli, jeopolitikten çok strateji ve savunma politikalarına yöneliktir. ABD nezdinde bu teorinin geçerli olması deniz, kara ve hava gücünün uyumlu ölçülerle bir araya getirilmesine dayalıdır. Soğuk Savaş sonrası bu başarı gösterilememiştir.⁶⁴

Avrasya coğrafyasını kapsayan sahada Rusya'nın deniz gücünü yansıtabilecek alanların varlığı mevcuttur. Özellikle önemli hedefi arasında yer alan Akdeniz'e inme gayretlerine, bu bölgedeki aktörler arasında mücadelenin bir parçası olmaya çalışarak sıcak denizlere inme politikasına hep bağlı kalmıştır. Suriye'nin Akdeniz'e kıyısı olan Lazkiye liman kentinde üs elde etmeye başlaması, donanma unsurları bulundurması bu duruma örnek gösterilebilir. Hatta Karadeniz'de hâkimiyetinin engellenmemesi adına yapmış olduğu müdahalelerde de bu duruma örnek gösterilebilir. Rusya, kara gücü olduğu kadar deniz gücü olduğunu da açıkça göstermek istemektedir.

1.2.4. Alexander Seversky-Hava Hâkimiyet Teorisi

II. Dünya Savaşı zamanında hava kuvvetlerinin stratejik önemi ortaya çıkmıştır. Bunun yanında teknolojik gelişmeler ile birlikte jeopolitik görüşler arasında kara ve deniz hâkimiyetlerine dayalı teoriler dışında hava hâkimiyetine öncelik veren

⁶¹ Sönmezoglu, **a.g.e.**, s.541.

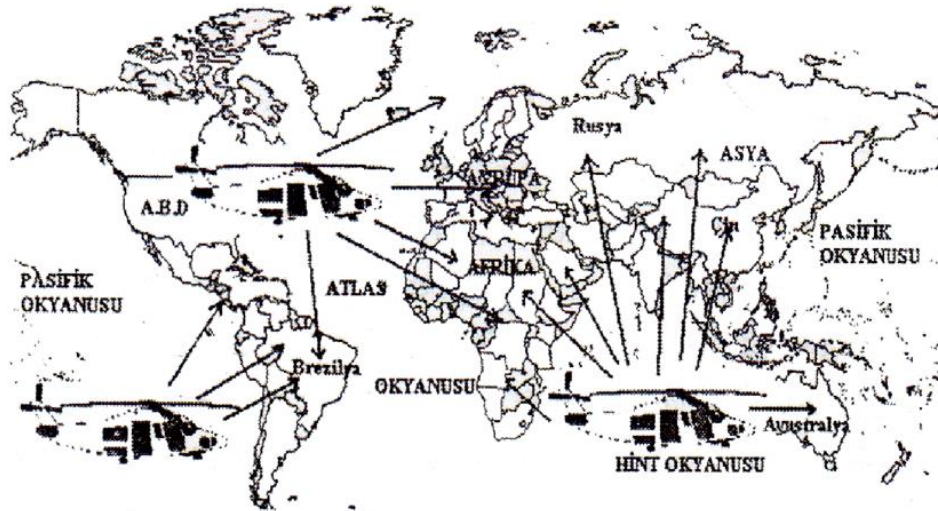
⁶² Karabulut, **a.g.e.**, s.48.

⁶³ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, s.36.

⁶⁴ İlhan, **a.g.e.**, s.29-30.

görüşlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Hava hâkimiyeti teorisi içerisinde isminden en fazla söz ettiren kişi Alexander P. de Seversky olmuştur.⁶⁵ Seversky yapmış olduğu açıklamaları ile kara ve deniz kuvvetlerini hava kuvvetlerine bağımlılaştırmıştır. Hava hâkimiyetini elde etmiş tarafın diğerlerini de etkisi altına alabileceğini kaydetmiştir. Yani bir devletin dünya hâkimiyetini elinde bulundurabilmesi için havada üstünlük sağlayan güçlü bir hava filosuna sahip olması gerekmektedir. Seversky'e göre, hava kuvvetlerinde yaşanan gelişmeler eski jeopolitik teorilerin değerini kaybetmesine sebep olmuştur. İhtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde ekonomik kaynaklara sahip olan bir devletin bulunduğu coğrafya ne olursa olsun Dünya'yı egemenliği altında bulundurabilecektir. Kara-deniz-hava hâkimiyetleri içerisinde en fazla hava hâkimiyeti üzerinde durulması gerektiğini kaydeden Seversky, 1950 yılında yayımlanmış olan *Hava Gücü: Ayakta Kalmanın Anahtarı (Air Power: Key to Survival)* adlı eserinde sadece ABD, SSCB ve İngiltere'nin hava hâkimiyet teorisinde üstün olma şansının bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Şekil 8: Hava Hâkimiyet Teorisi

(Kaynakça: <https://www.stratejikortak.com/2020/05/hava-hakimiyet-teorisi.html> , Erişim Tarihi: 20.01.2021.)

Seversky, Mackinder ve Spykman'ın oluşturduğu alternatif noktalara hava jeopolitiğini esas alan izlemsel (stratejik) ve taktiksel öncelikli bölgeleri yeniden

⁶⁵ Sönmezoglu, a.g.e., s.545.

⁶⁶ Sönmezoglu, a.g.e., s.545; Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.135.

belirli bir duruma getirmiştir. Buna göre, dünyayı ABD ve SSCB endüstri kalplerini merkez alan iki büyük hava hâkimiyet bölgesine ayırmıştır. Seversky, bu bölgeleri “Karar Alanı” olarak adlandırmakta ve Kuzey Amerika ve Kuzeydoğu Avrasya’yı aştığını belirtmektedir. Nihai hâkimiyetinin ise bu iki saha dışında kalan karar bölgesinde sağlanacak olan jeopolitik hava üstünlüğünün belirleyici olacağını belirtmektedir.⁶⁷

Seversky bu açıklamaları yaparken bir yandan da Runner, yeterli hava gücünü elinde bulunduramamanın bölgelerin öneminin yok olmasına ve Dünya kalbinin önemini kaybetmesine de neden olacağını söylemektedir. Bu açıdan Heartland’ın önemini kaybetmesi ve hava araçlarının kıtalararası en kısa geçişinde odak noktasında yer alması, Kuzey Kutup bölgesinin yeni Heartland bölgesi oluşturduğunu ifade etmektedir. Eksen alanını Kuzey Kutbu’na yaklaştıran bu haritada, Türkiye’nin de bulunduğu alan jeopolitik açıdan incelediğinde, Mackinder ve Spykman’ın saptamalarının gerçekleştiği özelliğindedir. Hava hâkimiyet teorisi, kara hâkimiyet teorisinden yola çıkılarak açılanmaktadır. Buna göre “merkez bölgesine hâkim olan Doğu Avrupa’yı da egemenliği altına alır. Merkez bölgesine hâkim olan eğer hava kuvvetleri ile durdurulamazsa dünya adasını kontrol eder. Dünya adasına hâkim olan dünyayı kontrol edebilir. Fakat bunun için hava kuvveti avantajına sahip olması gerekmektedir.”⁶⁸

1.2.5. Friedrich Ratzel-Biyolojik Devlet (Hayat Alanı)

Alman jeopolitik okulunun önemli temsilcilerinden Friedrich Ratzel, “antropocoğrafya” ve “siyasi coğrafya”nın kurucusu kabul edilmektedir. Coğrafyanın bütününe hâkim olan az sayıdaki coğrafyacılarından biri olan Ratzel, 1885-1888 yılları arasında üç ciltlik *Etnoloji*, 1897 yılında *Siyasi Coğrafya* ve 1901 yılında ise biyolojik coğrafya çalışması olan *Hayat Alanı* adlı eserlerini kaleme almıştır.⁶⁹ İnsanların ve ırkların dünya üzerindeki yayılışını incelediği “*Anthropo-geographie*” (Antropocoğrafya) kitabıyla beşeri coğrafyanın, “*Politische Geographie*” (Siyasi

⁶⁷ S. Kurt, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitik...”, s.164; Karabulut, a.g.e., s.57.

⁶⁸ S. Kurt, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitik...”, s.164-165; Ural, a.g.m., s.135-136;

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/119002/mod_resource/content/0/02%20Jeopolitik%20Teoriler.pdf , Erişim Tarihi: 20.01.2021.

⁶⁹ Tezkan ve Taşar, a.g.e., s.46-51.

Coğrafya) kitabıyla ise siyasi coğrafyanın temellerini atmıştır.⁷⁰ Siyasi coğrafyaya devlet için çok önemli gördüğü saha (alan) kavramını yerleştiren Ratzel, devlet denen organizmanın gücünü aldığı ve beslendiği alan ne kadar büyük olursa uluslararası politikada etki ve egemenliğinin o derece artacağını söylemiştir. Ancak bu alanı, fiziki yapı, iklim, toprağın özelliği, yükselti, yer altı zenginlikleri ve sınırlar gibi unsurlarla birlikte değerlendirerek açıklamaktadır.⁷¹

1887 yılında yazdığı ve büyük yankı getiren eseri *Siyasi Coğrafya*, 1903 yılında düzeltilmiş ve genişletilmiş hali ile *Siyasi Coğrafya veya Devletlerin, Ulaşımın, Savaşların Coğrafyası* adıyla basılmıştır. Mekân faktörünün üzerinde oldukça duran Ratzel, toprakla halkın birbirlerinden ayrılmaz bir şekilde bütünleştiklerini belirtmektedir. Ratzel, “*Her devlet bir parça beşeriyet, bir parça da topraktır*” ifadesini kullanmıştır. Ratzel, coğrafyanın politikaya sunduğu konum ve mekânın devletin gelişmesine etki etmeyeceğini belirterek milli güce de vurgu yapmıştır. Mekân duygusunun bütün milletlerde aynı derecede gelişemediğini söyleyen Ratzel, bazı milletlerde ise doğuştan gelen genişleme ve yayılma kabiliyetlerinin bulunduğunu belirtmektedir.⁷²

Ratzel’in hayat sahası dediği teori baz alınarak RF’nin (SSCB’nin varisi) mekânı üzerinde de değerlendirilebilir. Rusya mekân faktörü üzerinde çok fazla duran bir ülkedir. SSCB coğrafyasına bakıldığında zaman geniş bir saha göze çarpmaktadır. Ancak yıkılma süreciyle birlikte egemen olduğu coğrafyada kendi içinde barındırdığı tüm etmenlerin bağımsızlıklarını kazanması, etki alanının daralmasına neden olmuştur. Bu daralma eski coğrafyasına nüfuz etmek isteyen devletlere bir fırsat sunması nedeniyle Rusya nazarında yeniden düşünülmesi gereken bir unsur ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanında Rusya’nın eski sahalarında yeniden söz sahibi olabilmek için attığı adımlar bir ideoloji çerçevesinde değerlendirilebilir. Ratzel, *Siyasi Coğrafya* kitabında bahsettiği gibi mekân fikrinin tarihte kaybolmadığını işaret ederek “vaktiyle bir birlik ifade eden mekân, parçalanmış olsa dahi, o mekân fikri veya mekân duygusu asırlarca yaşar ve günün birinde siyasi bir fikir olarak tekrar hayat

⁷⁰ Ulaş, a.g.e., s.31.

⁷¹ Karabulut, a.g.e., s.42-43.

⁷² Ulaş, a.g.e., s.32.

bulabilir” demektedir.⁷³ Bu tanım günümüzde Rusya’nın ideolojisinde yer alan Avrasyacılık bağlamında da düşünülebilir. Avrasyacılık düşüncesinin önemli temsilcileri arasında yer alan Savitski, ifade ettiği bir düşüncesinde Ratzel’in hayat sahası kavramına yakın bir değerlendirmede bulunmuştur.

1.2.6. Rudolf Kjellen-Organizmacı Devlet

Jeopolitiğin isim babalığını üstlenen İsveçli siyaset bilimci Johan Rudolf Kjellen, jeopolitik kavramını ilk kez 1899 yılında *Ymer* adlı dergide yayımladığı makalesinde kullanmıştır. Özellikle Ratzel’in görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmiş ve siyasi olayların coğrafi verilere bağlı olduğuna dair düşüncayı geliştirmiştir. *Organizma Olarak Devlet*, Kjellen’in en önemli eseri olmasının yanında, jeopolitik kavramını ilk kez bu eserinde kullanmıştır. Kjellen, “dar bir mekânda yaşayan devletler, kolonizasyon, birleşme ve fetih gibi çeşitli nedenler aracılığıyla genişlemek için siyasi zorlama” altında bulunabileceklerini ifade etmiştir. Kjellen güçler arasındaki farkları da ortaya çıkarmıştır. Birbirine bağlı toprağa sahip kendi kendine yeterli emperyalist kıtasal güçlerin demir yolları ile iletişim ve güç yoğunluğunun dünya politikasını belirlemeye yol açacağını düşünmektedir.⁷⁴

Kjellen'e göre devlet, yaşayan bir organizmadır. Bu organizmanın gövdesi sahasıdır. Kjellen devleti sadece yaşayan bir organizma olarak değil, aynı zamanda şuura sahip bir organizma olarak da kabul etmektedir. Bu organizmada değişmeyen birtakım kanunlara bağlıdır. Ve devlet, belli kanunlara tabi olarak gelişir veya son bulur.⁷⁵ Kjellen, devleti üç esas unsura sahip büyük bir kuvvet olarak değerlendirir. Bunu genişlik, hareket serbestisi ve içeride birlik ve beraberlik ekseninde açıklamaktadır.⁷⁶ Kjellen, Ratzel’in devlete güç veren ve devletin sınırları içerisinde yaşayan toplum (insanlar) üzerinde yeterli düzeyde durmadığını belirtmektedir. Kjellen’in “bir devletin hayatı, sonuçta kişilerin ellerindedir” diye bir açıklaması da bulunmaktadır.⁷⁷

⁷³ Sandıklı, **a.g.m.**, s.5-6.

⁷⁴ Tezkan ve Taşar, **a.g.e.**, s.106-108.

⁷⁵ Karabulut, **a.g.e.**, s.45.

⁷⁶ Sandıklı, **a.g.m.**, s.7.

⁷⁷ Sönmezoglu, **a.g.e.**, s.538.

1.2.7. Karl Erns Haushofer-Hayat Alanı Teorisi (Lebensraum)

Alman jeopolitik okulunun adından en çok söz ettiren bir diğer kişisi Karl Erns Haushofer'dir. Haushofer, jeopolitik görüşünü Ratzel ve Kjellen'in görüşlerini Mackinder'in Heartland teorisine bütünleştirmesi yoluyla ortaya koymuştur. Haushofer'a göre "bir devletin sahası genişlemesine yetmeyecek kadar küçük ise o devlet genişlemelidir" demiştir. Örnek olarak Almanya ve Japonya'nın yeni sahalara, kendisinin ifadesiyle hayat sahasına (*lebensraum*) ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca devletlerin üstünlük mücadelesi verirken ekonomik açıdan kendi kendine yeterli olması gerektiğini ve Avrasya'yı da denetim altında bulundurmaları gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸ Lebensraum Haushofer tarafından, "bir ulusun halkına geniş alan ve kaynaklar sağlama hakkı ve görevi" olarak tanımlanmıştır. Ülkeler arasında nüfus artışıdaki farklı çoğalmalar, uluslararası güç yapısında sürekli tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle güçlü devletin görevi, zayıf devletler pahasına genişlemektir.⁷⁹

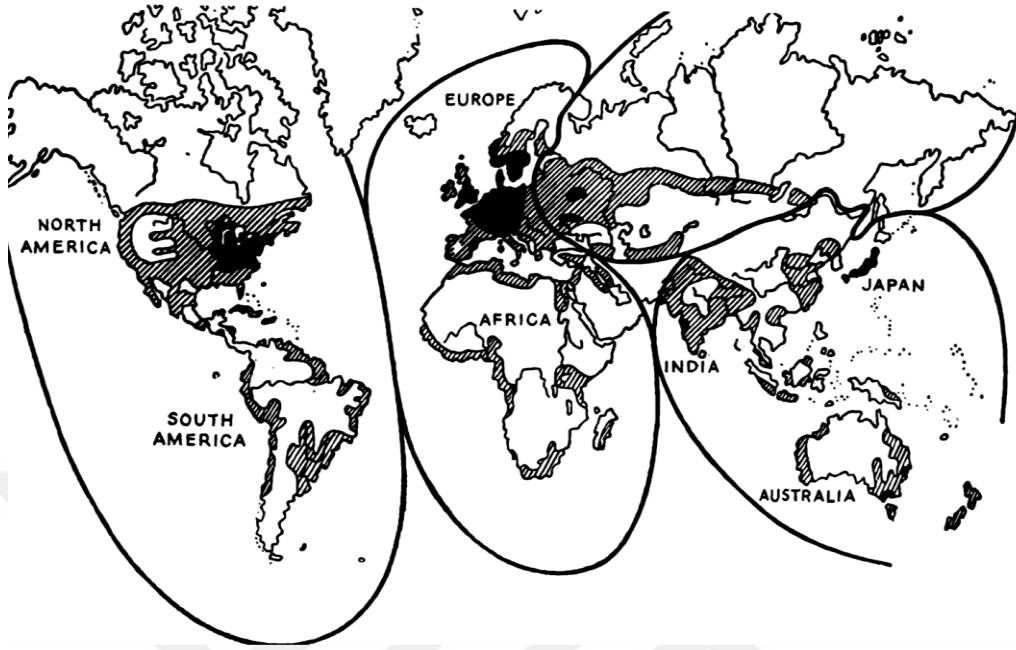
Haushofer, hiçbir devletin ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olamayacağı savından hareketle güçlü devletlerin öncelikle benzer dil ve kültüre sahip halkları, sonrada yakın dil ve kültüre sahip halkları içine alarak genişletmeleri gerektiğini savunmaktadır. Bu savını da dünyada üç veya dört tane Birleşik Bölge oluşturarak sağlanabileceğini ifade etmektedir. Haushofer, ABD'nin etrafında toplananları Pan-America, Japonya'nın etrafında toplananları Pan-Asya, Almanya etrafında toplananları AuroAfrica ileride kurulması muhtemel dördüncü birleşik bölgeyi de Rusya-Hindistan birleşik bölgesi olarak görmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.539.

⁷⁹ Holger H. Herwig, "Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum", **Journal of Strategic Studies**, Cilt 22, Sayı 2-3, 1999, s. 226.

⁸⁰ Ulaş, **a.g.e.**, s.50.

Şekil 9: Birleşik Bölgeler

(Kaynak: John O'Loughlin and Herman van der Wusten , Political Geography of Panregions, *Geographical Review*, Cilt 80, Sayı 1, Jan., 1990, s.6.)

Haushofer, 1930'lı yıllarda devletlerin klasik türdeki ekonomik ve bölgesel kapalılıklarını kıtasal bir araya gelmeler yoluyla aşmayı teşvik etmeye çalışan fikirlerin savunucusudur. Bu bağlamda Haushofer, Moğol İmparatorluğu'nun Pan fikirler çıkmadan önce, Avrasya'nın kıtasal ölçekte birleştiricisi olduğunu belirtmiştir. Haushofer'ın Pan bölgesi, "devletin iktisadi, politik ve kültürel katmanlarının devlet sınırlarını aşan bir yapıda olması" gerektiğini ifade etmektedir.⁸¹ Pan bölgeler, pan fikirlerin coğrafi ifadesi olmuş ve yerkürenin süper güçleri tarafından da nüfuz alanlarının ayrılması ile ilişkilendirilmiştir.⁸²

⁸¹ Hüseyin Zengin, "Karl Ernst Haushofer ve Jeopolitik Teorileri", https://www.academia.edu/4022290/Karl_Haushofer_ve_Jeopolitik_Teorileri , Erişim Tarihi: 24.10.2020.

⁸² O'Loughlin ve Westen, *a.g.m.*, s.3.

Şekil 10: Haushofer'in Birleşik Bölgeleri

(Kaynak: Herwig, a.g.m., s.227.)

Dört birleşik bölge kavramı özellikle neo-Avrasyacılık düşüncesinde de görülmektedir. Neo Avrasyacılık düşüncesinin temelinde dünya üzerinde dört bölgenin oluşturulması yer almaktadır. Bu bölgeleri Dugin'in fikirlerinde daha açık ve anlaşılır şekilde görmemiz mümkündür. Bölge içerisinde yer alan güçlü ülkenin, o bölgedeki diğer ülkelere nüfuz ederek belirli bir politik ve ekonomik denge sağlaması gerektiği söylenmektedir.⁸³

İncelenen tüm teoriler Klasik ve Neo Avrasyacılık ideolojilerinin jeopolitik temellerini oluşturmaktadır.

⁸³ Dedidağ, a.g.t., s.54.

2. Avrasyacılık

Avrasya, coğrafi bir bölgeyi belirtmesinin dışında Avrasyacılık olarak nitelendirilebilecek politik tavrı, hatta jeopolitik temelli doktrini tanımlamaktadır.⁸⁴ Avrasyacılık, Bolşevik Devrimi ile ülke içinde yaşanan iç savaş sonucu ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Rus göçmenler arasında ortaya çıkmıştır. Avrasyacılık, 1920’lerde temeli atılarak, 1990’lı yıllarda yeniden biçim değiştirerek gün yüzüne çıkan, Rusya’nın karşılaştığı meydan okumalara karşı çıkabilecek, bölünmüş halde bulunan medeniyet kimliğini yeniden tanımlama noktasında kavramsal ve teorik açıdan Rusya’ya özgü bir düşünce sistemidir.⁸⁵

Avrasya ilk başta coğrafi bir terim olarak mekân ile özdeşken sonraları Avrasya’nın başat gücü olan Rusya için kriz dönemlerinde beliren felsefi ve ideolojik bir kimlik niteliğine bürünmüştür.⁸⁶ Ruslar, hem Avrupa’nın hem de Asya’nın birleştiği noktada farklı kültür alanlarını bir araya getirerek, kendine özgü bir yapı oluşturup bölgede büyük ve güçlü bir devlet kurmuştur.⁸⁷ Bunu yaparken de Rus Avrasyacılık’ı olarak adlandırılan ideolojik-politik veya diğer bir tabir ile “tarihçilik eseri” olarak adlandırılan bir fikrîsel çerçeveye dayandıkları söylenebilir. Bu bağlamda, Avrasyacılık adını verdikleri ideolojinin Rus kültür hayatında halen varlığını sürdürerek özgünlüğünü koruduğu iddia edilmektedir. Bu özgünlüğün ise Avrasyacılık’ın batı ya da doğuya ait olmayıp, Rus kültürünün hem doğu hem de batı özelliklerine sahip olarak kendi bünyesinde barındırmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu yüzden Avrasyacılık Rus kültürünü Avrupa’nın bir parçası olarak değil, tamamen ayrı bir medeniyet olarak görmektedir.⁸⁸

Avrasyacı düşünceye sahip olanlar, Rusya’nın dünyadaki yeri, gücü, gelişimi ve kalkınmasıyla daha çok ilgilenmektedir.⁸⁹ Avrasyacılık fikri pek çok alanı kapsadığından geniş bir uygulama sahasına sahiptir. Bu sebeple geniş bir perspektifte değerlendirilmesi mümkündür. Sovyet sonrası dönemde Rusya’nın emperyalist

⁸⁴ Kaan Ögüt, “Avrasya Stratejileri Üzerine”, **Aydınlanma 1923**, Sayı 21, Temmuz-Ağustos, s.20.

⁸⁵ Yugar İmanov, **Avrasyacılık Rusya’nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, 1.Basım, Haziran 2008, İstanbul, s.3.

⁸⁶ İhsan Çomak, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları I**, (Der. İhsan Çomak), Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.151.

⁸⁷ Erdem, **a.g.e.**, s.82.

⁸⁸ Yunus Nadi Şen, “ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ЭВОЛЮЦИИ КЛАССИЧЕСКОЙ ЕВРАЗИЙСКОЙ КОНЦЕПЦИИ”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, II/2 (2013), s.91.

⁸⁹ Demirhan Fahri Erdem, “Rusya’nın İmparatorluk İdeolojisi: Avrasyacılık”, **21. Yüzyıl**, Sayı 25, Ocak 2011, s.98.

emellerinin teorik bir temele oturtulmasını sağlayarak başarıyla kullanabilmesi olasıdır. Esasen coğrafyaya dayanarak Avrasyacılar, hâlâ bir coğrafi birim olarak Avrasya kıtasının jeopolitik bir revizyonunu varsaymaktadır.⁹⁰ Rusya'nın fikrî açısında imparatorluğa dayalı bir düzen mevcuttur. Buradan yola çıkarak her ülkenin uluslararası arenada bir çıkarı bulunmaktadır. Kendi çıkarını gerçekleştirme noktasında olanaklara, kaynaklara ve araçlara sahip olan güçler, emperyalist düşüncede bulunarak diğer uluslar ile bağlantı kurabilen büyük oyun kuruculara dönüşmektedir.⁹¹ Rus entelektüel göçmenler, Rusya'nın Avrasya kıtasındaki hâkimiyetini emperyal emellerin gerçekleşmesi açısından kutsal bir amaç olarak görmektedir. Bunu vurgularken de Batı emperyalizmin farklılığını dile getirerek, Avrasyacılığın iyi ve geleneksel taraflarını benimseyerek onu kapitalizm-komünizm arasındaki ekonomik gelişme seyrindeki üçüncü bir yol geliştirme yöntemi olarak açıklamaktadırlar.⁹²

Avrasyacılık fikrinin önemli kurucuları arasında yer alan Petr Nikolayevich Savitski, bir millet kendi toprakları dışına çıkarak kendisine ait ekonomisini, kültürünü ve sınırlarını yaymaya çalışmasını bir “emperyal politika” olarak göstermektedir. Böyle göstermesinin arkasında yatan sebep ise kendine has olan ekonomiyi, kültürü ve devleti daha yukarıya taşıyarak ulus-üstü bir yapıya dönüştürme isteğidir. Bu noktada bir imparatorluktan bahsedebilmek için sadece siyasi bir birlikteliğin yetmeyeceğini, ekonomik ve kültürel birlikteliğinde imparatorluk kavramı içerisinde muhakkak olması gerektiğini belirtmektedir.⁹³ Rusya'nın “emperyal” politikasında izlediği rotanın “karasal-siyasi” olduğu, bu çerçevede Moskova ile Ukrayna arasında akrabalık bağlarının kullanılması yoluyla yeni bir yapı oluşturmak istediği görülmektedir. Ayrıca Kırım ve Kafkasya üzerinde izlediği rota, kendi sınırlarının dışına çıktığının habercisidir. Rusya'nın batıdan doğuya doğru yayılmasında, Rus tarihinde “büyük mekân” algısını benimseyen bir toplum tarihinin yer aldığını göstermektedir. Doğuya doğru eğilimin coğrafya ve etnografya ile bağlantısının bulunup bu durum içerisinde yer alınmasında Rusya'nın organik bir sorumluluğunun

⁹⁰ İsmailov ve Papava, **a.g.e.**, s.11.

⁹¹ Erdem, **a.g.e.**, s.5-6.

⁹² Özgür Tüfekçi, “Türk Dış Politikasında Avrasyacılık Söylemi: Davutoğlu Ekolü”, **ResearchGate**, s.173-174.

⁹³ İmanov, **a.g.e.**, s. 60-61.

bulunduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Rusya'nın tarihsel süreç içerisinde Avrupa ve Asya bölgelerine yayılmış olması, Batılı değer ve kültür yargılarının yanında Doğulu kültür ve değer yargılarının da iç içe geçtiği ve yaşadığı bir alan olmasına sebebiyet vermiştir. Bünyesinde barındırdığı etnik-dini unsurlar, Rusya'ya her zaman güç katmış ve Rusya'da bu gücünü kullanarak politikalar belirlemiştir. Bu politikalarını da Avrasyacılık fikrine dayandırdığı söylenmektedir. Özellikle Avrasyacılık'ın fikir babalığını 1722'de Çar I. Petro, "Rusya'nın çıkarları için mümkün olabildiği kadar İstanbul ve Hindistan'a yaklaşmak lazımdır" diyerek üstlenmiştir.⁹⁵ Rusya'nın Avrasya'da kuzeyden güneye giden bir rota belirlemesi ve büyük bir güç olması, I. Petro'nun Çar olması ülkenin güneye yönelik yayılma stratejilerini belirginleştiren önemli bir dönüm noktasıdır.⁹⁶

Günümüzde dış politikasının temelini Avrasyacılık ideolojisi temeline oturttuğu savunulan RF'nin politikalarını bu yapı çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Bu çerçevede iki farklı dönemde incelenecek olan Avrasyacılık, ilk olarak 1920'li yıllarda temelini atıldığı Avrupa'da *Klasik Avrasyacılık* olarak nitelendirilmiştir. Takiben unutulmaya yüz tutan bu akım özellikle Sovyetlerin dağılma emareleri verdiği 1980'li yıllarda tekrar gündeme gelerek Rus fikir hayatında yeniden yer edinmeye başlamıştır. Yeniden gün yüzüne çıkan bu akım *Neo-Avrasyacılık* olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede Avrasyacılık akımı, ilk olarak Çarlık rejiminin yıkılması sonucu 1920'li yıllarda ve takiben özellikle Sovyet rejiminin yıkılma emareleri verdiği 1980'li yıllarda ortaya konan ve kullanılan bir siyasal ideolojidir. Neo-Avrasyacılık 1990'lı yıllardan itibaren Alexander Dugin ile özdeşleşmiştir. 2000 yılında RF'de Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle Neo-Avrasyacılık akımının Rus siyasal yaşamında yer edindiği ve Putin tarafından uygulamaya konduğu iddia edilmektedir. Büyük ölçüde Alexander Dugin'in görüşlerine dayanan Neo-Avrasyacılık'ın RF Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından da kullanılarak Rus siyasal hayatında kullanım alanı bulması önemli kırılma noktası teşkil etmektedir.

⁹⁴ İmanov, a.g.e., s.62-63.

⁹⁵ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2015, Sayı 34, s.113.

⁹⁶ Ömer Göksel İşyar, "ABD Avrasya'da Rus Çarı I. Petro'nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor?", *OAKA*, s.159-161.

3. Avrasyacılık İdeolojisinin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan İki

Düşünce: Batıcılık ve Slavofilik

Avrasyacılık'ın Rusya içerisindeki şekillenışı 17. yüzyıla kadar götürülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ulusal kimlik çerçevesinde yaşanan sıkıntılı süreçleri atlatmak amacıyla ülkede farklı dış politika akımları ortaya çıkmış⁹⁷ ve günümüzde etkili olan Avrasyacılık fikrinin temeli de büyük ölçüde bu şekilde atılmıştır. RF'nin düşünce yapısında Avrasyacılık'ın yeri, farklı düşünce akımlarında yaşanan tartışmaların oluşturduğu bir zemine dayalıdır. Genellikle toplumların büyük bir bunalım veya buhran geçirdiği evrelerde ortaya çıkan fikir akımlarına bir yenisi eklenmiştir. Rusya'da var olan Batıcılık ve Slav milliyetçiliği fikrine Avrasyacılık ideolojisinin eklenmesi ile birlikte Rusya'da üç fikrin var olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde Avrasyacılık, Batıcılık ve Slav milliyetçiliğine ek olarak Rusya içerisindeki üçüncü bir yol arayışı olarak lanse edilmektedir. Batıcılık düşüncesini savunanlar Rusya'nın hızlı ve yeteri derecede Batılılaşamamasını eleştirmekte; Batılılaşmaya tepki olarak ortaya çıkan ve yerliliği savunan Slavofil akım ve onun devamı Panslavist düşünce ise Batıcılık düşüncesinin karşısında yer almaktadır. Her iki düşüncenin temel noktası, Rus kimliğini temellendirmede Batıyı odak nokta haline getirmesidir. Bu durum Avrasyacılık düşüncesinin temeli haline gelmiştir.⁹⁸

Rus kimliği üzerine yapılan tartışmalar aydın kesimi iki gruba ayırmıştır. Batıcılar ile Slav milliyetçileri olarak ikiye ayrılan gruba, “Rusya nedir?” ve “Avrupa ile ilişkisi nasıl olmalıdır?” şeklinde sorulan sorular, Rusya'nın kaderini ve dünyadaki yerini açıklama noktasında önem teşkil etmektedir. Rusya'nın yönünü nereye çevireceği konusunda yaşanan sıkıntıyı Oswald Spengler, *Hristiyan Batının Çöküşü* adlı kitabında yer vermiştir. Rusya'nın Doğu ile Batı arasında değil, Antik kültür ile Arap kültür arasında, gelecek ile geçmiş arasında yani iki dünya arasında bulunduğunu ve doğuştan gelen bir kimlik sahibi olmadığını söylemiştir. Bu yüzden Rusya, tarihinin

⁹⁷ Sait Sönmez, “Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikalarının Analizi”, *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, s.74.

⁹⁸ İsmayilov, a.g.e., s.22.

kendisine nasip etmediği bir kimlik arayışı içerisinde girerek sürekli bir kültür arayışı içerisinde yer almıştır.⁹⁹

3.1. Batıcılık Düşüncesi

18. yüzyılda Rusya tarihinde Batılılaşma ile modernleşme kavramları iç içe bulunmaktadır. Rusya'nın Büyük Çar'ı olarak adlandırılan I. Petro zamanında başlatılan reformlar ile birlikte Rusya tarihsel süreç içerisinde belli bir yöne doğru hareket etmiştir. Rusya'da yaşanan temel tartışmanın nedeni, ülke kaderinin Avrupa'da yaşanan teknolojik ilerlemeler ve Batı kültürünün hızlı yükselişi karşısında modernleşme durumunun ne olacağı konusuna odaklanmıştır.¹⁰⁰ Rusya, ya Asyalı bir devlet olarak kalıp eski iddialarını sürdürecektir ya da modernleşerek Avrupa ile aynı safta yer alacaktır. Çar Büyük Petro zamanında, Rusya'nın yönünü Batı'ya çevirmesi, Rusya'nın modernleşmesi ve Batılı bir ülke olma yolunu seçmesi, Avrupalı güçlerle yarışma ve onların saygısını kazanma isteği etkilidir.¹⁰¹ Rusya'nın bu politikası, Petro'nun "Biz ancak ve ancak savaşlarla karanlıktan aydınlığa çıkarak diğer toplumların bizi tanımalarını ve saygı göstermelerini sağladık" ifadelerine dayanmaktadır.¹⁰² I. Petro'nun politik alanda yaptığı reformlar, Rusya'da Batı kültürünün yerleşmesinin yolunu açmıştır. Batılılaşma üzerine yapılacak her türlü tartışmada temel olarak Batılılaşmanın temel figürünü oluşturmaktadır.¹⁰³ I. Petro'nun Rusya'yı "Büyük Rusya" haline getirmek için yaptığı reformlar ile St. Petersburg şehrini Batı'ya açılan bir pencere olarak teşkil ettirmesi, Rus modernleşmesinin sembollerinden biri haline gelmiştir.¹⁰⁴ Petro döneminde yapılan yenilikler günümüzde Avrasya politikası için ilham kaynağı olmaktadır. Politikalarının

⁹⁹ Christian F. Wehrschutz, "Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık", **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılirma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.24.

¹⁰⁰ Okan Gedik, "Rus Emperyalizminin Pragmatist Yöntemleri ve Avrasyacılık", https://www.academia.edu/30995659/RUS_EMPERYAL%C4%B0ZM%C4%B0N%C4%B0N_PRAGMAT%C4%B0ST_Y%C3%96NTEMLER%C4%B0_VE_AVRASYACILIK, Erişim Tarihi: 24.10.2020.

¹⁰¹ Orhan Gazil, "Rusya'da Avrasyacılık Düşüncesi ve Yeni Alternatif Arayışlar", **Avrasya Etüdlri Dergisi**, Başbakanlık TKA Yayınları, Ankara, Yıl 12, Sayı 27-28, Sonbahar-Kış 2005, s.135-136.

¹⁰² Pınar Özden Cankara, "Putin Dönemi Rusya'nın Yeniden Güç Olma Stratejileri ve Politikaları", **Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Gebze, 2007, s.74.

¹⁰³ İsmayilov, **a.g.e.**, s.23.

¹⁰⁴ Ümmet Erkan, "Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri", **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Yaz 2017, s.53.

uygulanma noktasında ise Petro'nun imparatorluğu yayma vasiyetinin esas alındığı düşünülmektedir.¹⁰⁵

Batıcılar, Rusya'yı bir Avrupa ülkesi olarak görmekte ve tarihsel gelişim süreci içerisinde Batı modelini evrensel olarak kabul etmektedirler. Batıcılar, ya ulusların bu yolu takip ettiklerini ya da bu yolu takip etmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Genel olarak Batıcıların görüşleri Avrupa merkezcilik¹⁰⁶ olarak nitelendirilmiştir. Avrupa merkezci yaklaşımın temeli, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dünya tarihinin merkezinin Avrupa olduğu fikrine hâkim olmasıdır. Avrupa sürekli ilerlerken Doğu durağan ve gerileme eğilimindedir. Bu açıdan merkezde bulunan Avrupa her zaman gelişip ilerlerken Avrupalı olmayanlarda her zaman geri planda kalmış ve gelişmemiştir. Hobson'un ortaya koyduğu "Despotik Doğu" kavramı da aktif olan Batı'nın durağan Doğu'ya karşı ebedi karşıtlığı olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁷ Durağan Doğu'da durmaktan ziyade ilerleyen Batı'nın yanında durmak Rusya için daha gerçekçi bir adım olacaktır.

Rusya'da aydın kesim üzerinde etkili olan Batıcılık düşüncesi iki temel prensibe dayanmaktadır. İlki, Rusya ile Batı arasında karşılıklı menfaatler korunarak ilişkileri güçlendirmek, ikincisi ise liberal demokrasi ile serbest pazar ekonomisinin Rusya'da uygulanarak dünya ticaretine açılmasına yardımcı olmaktır.¹⁰⁸ Bunun da ancak Rusya'nın Asya veya Doğu olarak değil, Batı kültüründen ayrılmaz bir parça kabul edilerek, Asya'daki geleceğini bile Avrupalı karakterini koruyarak sağlayabileceği iddia edilmiştir. Rusya'nın kendi içerisinde sahip olduğu bu misyonu, Avrupalılık bilincinin var olmasıyla anlam kazanacağı düşünülmektedir.¹⁰⁹ Batı-dışı toplumlar açısından modernleşmek, kalkınmış bir toplum haline gelmek olduğundan, Batı-dışı toplumlar için bu durum Batıcılık olarak görülmektedir.¹¹⁰ Batı'nın Rusya'ya mesafeli duruşu, Batı'dan beklenen etkilerin görülememesi, Batılılaşma çerçevesinde

¹⁰⁵ Ahmet Yücedağ, "Rusya Avrasyacılığı ve Kafkasya", **SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi**, Mayıs 2018, s.8.

¹⁰⁶ Zeynep Ayas, " Putin Dönemi Güney Kafkasya'da Avrasyacılık Uygulamaları ve Abhazya Örneği", **Harp Akademileri Stratejik ve Araştırmalar Enstitüsü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2015, s.6.

¹⁰⁷ İsmayilov, **a.g.e.**, s.27.

¹⁰⁸ F. Akgül, **a.g.e.**, s.17.

¹⁰⁹ Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1.Baskı, Ekim 2002, s.73.

¹¹⁰ Sezgin Kaya, "Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi", **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s.45.

Rusya içerisinde yapılan yenilikler sonucunda yaşanan olumsuz gelişmeler Batıcılık düşüncesinin etkisini önemli oranda azaltmıştır. Bu yüzden Rusya'nın yüzünü Batı'ya doğru dönmesi ne kadar haklı görünse de Batı'dan beklediği etkiyi kendi bünyesinde göremeyerek uzun ve zorlu bir sürece girmiştir. Batı'dan beklenen desteğin ve karşılığın görülmemesi sebebi ile Rusya, yeniden geri planda bıraktığı yüzü Asya'ya dönecektir.

3.2. Slavofil Düşünce

Slavofil düşünce, köken olarak Slavseverlik anlamına gelmektedir. Slavofil düşünceye sahip olanların bu düşünceden beklentisi, Slavlar arasındaki dayanışma hislerinden ziyade eski Rusya'nın toplumsal-kültürel hayatındaki doğal ve temel Slav unsurların ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Slavofil düşünceye sahip olanlar, Batıcılara karşı bir şekilde görüşlerini dile getirmişlerdir.¹¹¹ Slavofiller, Batı'ya kuşku ve korkuyla bakmakla birlikte, Rusya'nın coğrafya ve kültürüyle Batı'dan farklı bir medeniyet olduğunu belirtmektedirler. Ülkenin kaderinin Avrasya'da olduğunu ileri sürmekte, Rusya'nın Avrasya kimliğini ülkenin jeopolitik kalbi olan Orta Çağ Moskova'sına dayandırmaktadırlar. Yani özünde, Rus köylüsünün temsil ettiği "komün"¹¹² sanayiciliğinin Batı bireyciliğinden sosyal, kültürel ve siyasi olarak üstün kabul edilmesidir. Rusya'da yaşanan reform sürecindeki Batıcılık düşüncesine karşı çıkan Slavofiller, Rusya'nın kendi özüne ve geleneklerine dönmesi ile kurtuluşa ereceğini düşünmektedirler. 1830-1840'lı yıllarda ortaya çıkan Slavofil düşünce, Rusya'nın kendi otantik gelenekleri ile sosyal örgütlenmesini koruması gerektiğini belirtmiştir. Slavofil düşünceye sahip olanların Rus geleneklerine ve Rus tarih bilincine derin inançları bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak Slavofil düşüncenin Batıcılık düşüncesine karşı verilen gelenekçi bir yanıt olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.¹¹³ Böylece Slavofiller, Batılılaşan seçkin sınıfın zengin ve değerli yerli

¹¹¹ Serbest, **a.g.m.**, s.291.

¹¹² Komün: Beraber çalışıp ortaklaşma ve paylaşma çerçevesinde oluşturdukları değerler doğrultusunda bir arada yaşamayı tercih eden ve belli bir sayıda üyesi bulunan topluluktur. Bkz. Vikipedi, "Komün (Sosyoloji)", [https://tr.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%BCn_\(sosyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%BCn_(sosyoloji)) ; TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

¹¹³ Sezgin Kaya ve Ömer Göksel İşyar, "Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi", **OAKA**, Cilt 4, Sayı 8, 2009, s.26-30.

miraslarına geri dönmelerini istemiş, Rusya'nın kendi başına değerli bir kültüre sahip olduğu konusunda onları ikna etmeye çalışmıştır.¹¹⁴

Rus milliyetçiliğinin bir parçası olan Slavofil düşünce, milliyetçi duyguların benzer bir ulusal ruh tarafından canlandırıldığını iddia etmiştir. Yani Rusya'nın, Hristiyan-Avrupa medeniyetinin belli köklerine sahip olmakla birlikte, Batılı ülkelerden farklı olan kültürü ve onu üstün kılan nitelikleri de açık bir şekilde dile getirilmiştir.¹¹⁵ Rusya'ya özgü bir yol olarak tasvir edilen Slavofillik, (Slavperverlik) Batı'nın uygarlık kültürü olan toplumu bireylere bölen anlayışı yok saymaktadır. Roma hukukunun akli kutsallaştırmasının ve Katolik Kilisesi'nin katı kurallarının aksine; Ortodoksluk düşüncesinde, gönül birliği ve ahlaki bağlara dayalı sobornost¹¹⁶ (insanların özgür beraberliği) ilkesi benimsenmiştir. Batının birey-toplum ayrımı karşısında Slavofiller, bütünsellik ve bölünmemişliği temel ilke olarak benimsemiştir.¹¹⁷ Slav hayranları, Slav kültürünü korurken aynı zamanda Ruslar için kültürel bir kimlik oluşturdıklarına inanarak diğer Slav halklarıyla temasın önemini ve gerekliliğini vurgulamaktan da çekinmemişlerdir.¹¹⁸ Slav ruhunun ideali sadece bireyci Batıda değil, anti-bireyci Doğu'dadır.¹¹⁹

Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimseyen Rusların inancında Bizans'tan öğrenilen kuralların geçerliliği bulunmaktadır. 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Rahip Filofey, "İki Roma yıkıldı. Üçüncü Roma ayakta. Ancak dördüncüsü olmayacaktır." diyerek, Roma ve İstanbul'dan sonra Moskova'yı Üçüncü Roma ilan ederek Hristiyanlığın yeryüzündeki merkezi olarak açıklamıştır. Bu ifade, Ortodoksluk bilincinin ve Rus milliyetçiliğinin şekillenmesinde etkilidir.¹²⁰ Çar Büyük Petro zamanında, Rusya'nın yönünü Doğu'dan Batı'ya çevirmesi ile birlikte, Batı'ya

¹¹⁴ Janet G. Vaillant, "Dilemmas for Anti-Western Patriotism: Slavophilism and Negritude", **The Journal of Modern African Studies**, Cilt 12, Sayı 3, 1974, s.379.

¹¹⁵ Mark Bassin, "Turner, Solov'ev, and the 'Frontier Hypothesis': The Nationalist Signification of Open Spaces", **The Journal of Modern History**, Cilt 65, Sayı 3, 1993, s. 487.

¹¹⁶ Sobornost: Slavofiller tarafından geliştirilen dini bir kavramdır. Slavofil ve Panslavist düşüncelerde ortak inanca dayalı bir birlikten bahsedilmektedir.

¹¹⁷ Tanıl Bora, "Rusya'da Radikal Sağ ve Avrasyacılık", **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılirma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.115.

¹¹⁸ Esra Akgül, "Russian Foreign Policy and The Discourse of Eurasianism Rhetoric Versus Reality", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, 2005, s.9.

¹¹⁹ Dmitry V. Shlapentokh, "Eurasianism Past and Present", **Communist and Post-Communist Studies**, Cilt 30, Sayı 2, 1997, s.131.

¹²⁰ İhsan Çomak, "Rusya, Putin ve Avrasyacılık", **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, (Der. İhsan Çomak), Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.90.

yapılan meydan okumalar sonuçsuz kalmıştır. Üçüncü Roma'nın varisi olduğunu söyleyen Rusya, kutsal inanç ideallerinin önemli bir mekânı ve hakiki temsilcisiyken manevi üstünlük Petro sonrası dönemde seküler¹²¹ bir yapıya dönüşmüştür.¹²² Slavofiller, Batıcılık fikrinin Rusya içerisinde şekillenmeye başlamasıyla birlikte, Rus yaşamında Petro öncesi döneme dönülerek Rusya'nın gerçek Hristiyan ve Slav ilkelerine geri dönüşünü öğütlemişlerdir.¹²³

Panslavizm, Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları'nın Avrupa'daki mevcut yapıyı bozması sonucu, aydın kesimin bilincinde oluşmaya başlayan milliyetçi düşüncelerin meydana getirdiği bir akımdır. Panslavizm terimi ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Herkel, Slav dili üzerine yaptığı çalışmasında, bütün Slav topluluklarının karşılıklı kültür alışverişi sonucunda birleşerek büyük bir devlet kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunu “Rus panslavismus” (hakiki Panslavizm) terimi ile açıklamıştır.¹²⁴ Bu anlayışa göre, “Batı Avrupa'nın sükûnetli tavrı aldatıcı bir sessizlik olup bu durumdan insanlığı kurtuluşa erdirecek olan yegane devlet Ruslardır.”¹²⁵ Rusya, Batı Avrupa'daki derin sessizliği iyi dinlemeli ve Batı Avrupa'dan gelecek her türlü yıkıcı etkilerden kendini korumalıdır. Rusya, insanlığın yeni hayata kovuşturma yolunda kendine hazırlamış olduğu rolü bu sayede gerçekleştirebilecektir. Rus olmayan Slavların romantik bir düşü olarak ortaya çıkan Panslavizm, bir kültür birliği anlamında kullanılırken Rusya'nın bu fikri hareketi kendi emperyalist düşüncesine ortak etmesi ile siyasi bir kimlik kazanmıştır. Rusya açısından bakıldığında Panslavizm, bütün Slavların Rusya'nın hegemonyası altında birleşmesini ve onların “Ruslaştırılması” amacına hizmet eden “PanRussizm” manasına gelmektedir.¹²⁶ Rus hâkimiyeti temelinde bir Slav devleti amaçlayan Panslavistlerin amaçları Rıfat Üçarol tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Doğuda yeni fetihler yaparak Rus emperyalizmini geliştirmek, Rusya'nın

¹²¹ Seküler: Ahiret ve diğer dinî, ruhanî meselelerden ziyade dünya hayatına odaklanılması yönündeki siyasi düşüncedir. Dinden bağımsız olan ve laik yaşama ait bir düşüncedir. Bkz. TDK, <https://sozluk.gov.tr/> , Wikipedia, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sek%C3%BCler_\(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1\)#::~:~:text=Sek%C3%BCler%20ruhban%20s%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1%2C%20Hristiyanl%C4%B1kta%20laikattan,temel%20politika%20olarak%20benimseyen%20devlet.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sek%C3%BCler_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1)#::~:~:text=Sek%C3%BCler%20ruhban%20s%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1%2C%20Hristiyanl%C4%B1kta%20laikattan,temel%20politika%20olarak%20benimseyen%20devlet.) ,

¹²² Gazigil, **a.g.m.**, s.135-137.

¹²³ Andrzej Walicki, “Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia”, **The Russian Review**, Cilt 36, Sayı 1, s.7.

¹²⁴ Yaşar Onay, **Batıya Direnen Devlet Rusya**, Yeni Yüzyıl Yayınları, 1.Baskı, Mayıs 2008, s.108-117.

¹²⁵ Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2002, 1.Baskı, s.41.

¹²⁶ Y. Onay, **Batıya Direnen...**, s.123.

egemenliği altında bulunan bütün ırkları Ruslaştırmak ve Rusya dışında bulunan Slav topluluklarını bir Rus egemenliği altında toplamaktır”.¹²⁷

Slav milliyetçiliği ile Batıcılık düşünceleri arasındaki tartışmanın sebebi, Rusya’nın kaderi ve dünyadaki yeri hakkında yapılan görüşlere dayalıdır. Rusya’nın kendi özüne dönmesini, Slav milliyetçiliğini ve Batıcılık kavramları arasındaki farklılığı ebedi anlamda en temel şekilde açıklayan Dostoyevski’dir. Dostoyevski’nin “Avrupa’da köle gibi yaşamaktansa Asya’da efendi olmak” düşüncesinden hareketle ilk Avrasyacılar, Rusya’nın kendine özgü dini ve kültürüyle Avrasyalı bir kimlik oluşturmuşlardır.¹²⁸

4. Avrasyacılık İdeolojisinde İki Dönem: “Klasik” ve “Neo”

Avrasyacılık

Avrasyacılık fikrinin oluşmasında etkili olan ilk Avrasyacılar Çarlık aristokrasine mensup kişilerdir. Bu kişilerin devrim sonucunda ülkelerinden kaçarak Avrupa’da hareket fırsatı bulmaya çalışan aydın kesim olduğu görülmektedir. Avrasyacılık akımının ilk savunucuları, Rusya’nın Çarlık rejiminin yerini alabilecek ve aynı zamanda Bolşevizm’e karşı koyabilecek bir düşünce sistemi olarak Avrasyacılık düşüncesini ön plana çıkarmışlardır. Bolşevizm, Batıcılığın Rusya’da şekillenmesinin sonucudur. Bu yüzden, Bolşevizm’e karşı Rusya’nın yeni ideolojisi Avrasyacılık olarak belirlenmiştir.¹²⁹ Avrasyacılık düşüncesi geleneksel vurguları ön plana çıkarmaktadır. Bu geleneksel vurguların fikri etkileri neticesinde, Rus devletinin kendisine küresel ilişkilerde benzersiz pozitif bir rol verilerek tek bir ortaklığı paylaşan kavramlara karşı idealler yaratması istenmiştir.¹³⁰ Rusya’dan göç ederek Avrupa’ya gelen Rus bilim adamları ile filozoflarının teorik ve metodolojik çerçevede sezgisel bir çözüme dayanarak ortaya koydukları Avrasya doktrini bu noktada önemlidir.¹³¹

¹²⁷ Galip Çağ, “Panslavizmin Fikri Temelleri ve Slav Birliği Çabaları”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008-I, s.208.

¹²⁸ F. Akgül, *a.g.e.*, s.18; Wehrschutz, *a.g.m.*, s.24.

¹²⁹ İ. Çomak, “Rusya’da Bir Milli...”, s.153.

¹³⁰ Andrew T. Stafford, “Eurasianism: A Historical and Contemporary Context”, *Monterey, California: Naval Postgraduate School Aster of Arts in Security Studies (Europe and Eurasia)*, Mart 2015, s.7.

¹³¹ Andrey V. Ivanova, Irina V. Fotievab, vd., “The Ethno-Cultural Concept of Classical Eurasianism”, *International Journal of Environmental & Science Education*, Cilt 11, Sayı 12, 2016, s.5155.

4.1. İlk Dönem: Klasik Avrasyacılık

Klasik Avrasyacıların savundukları temel düşünce, Rusya'nın ne Avrupalı ne de Asyalı bir devlet olduğudur. Onlara göre, Rusya'nın kendine özgü bir dünyası bulunmaktadır. Avrasyacılık ideolojisinin belki de bu kadar etkileyici olmasındaki sebep, Rus, Bizans ve Asya tarihinin birleştirici temalarını içermesidir.¹³² Avrasyacılar, Rus İmparatorluğu'nda kültürel, dilsel ve dini açıdan farklı halklardan yeni bir ulus türünün ortaya çıktığını iddia etmektedirler.¹³³

Avrasyacılar, Batı'da hakim olan ve sadece bireyi baz alan düşünceyi yanlış kabul etmektedirler. Batı'daki bireyin bir bütün olmaktan, onu atomik parçalara ayıran düşüncenin aksine; Avrasyacılık, bireyi toplumun bir parçası olarak görmektedir. Buradan hareketle Avrasyacılık ideolojisinin felsefi bakış açısında bütünlükçü bir yapının var olduğu söylenebilir.¹³⁴

Rusya'nın ulusal kimliğini yani Avrasyalı kimliğini ispatlama noktasında, Avrasya hareketinin kararlı üyelerinin gerçek biyografilerine ihtiyaç duyulmuştur. Yaptıkları çalışmalar neticesinde savundukları düşüncelerin doğruluğunu ispatlama noktasına gitmişlerdir.¹³⁵ Bu nedenle Avrasyacı kimliğe sahip olanların geneli genç yaşta çalışmalar yapmıştır. İktisatçılar, filozoflar, coğrafyacılar, etnografiler ve hatta dini düşünürlerden oluşan klasik Avrasyacı hareket, göçmen topluluğu arasındaki birçok farklı çalışma alanının ürünü olarak vücut bulmuştur.¹³⁶

Avrasyacılık fikrine sahip ve bu fikrin kurucu babalarından birisi etnograf ve dilbilimci Prens Nikolai Sergeevich Trubetskoy'dur. Coğrafyacı ve ekonomist Petr Nikolaevich Savitki (1895-1968); edebi ve müzikal eleştirmen Peter P. Suvchinski (1892-1985); kültürel tarihçi ve ilahiyatçı George V. Florovski (1839-1979); tarihçi ve jeopolitikçi George V. Vernadski (1887-1973); hukukçu ve siyaset bilimci N.N. Alekseyev (1879-1964) ile V.N. İlyin ve L.P. Karsavin Avrasyacılık fikrinin temel

¹³² Charles J. Halperin, "George Vernadsky, Eurasianism, the Mongols, and Russia", **Slavic Review**, Cilt 41, Sayı 3, Sonbahar 1982, s.477.

¹³³ Vera Tolz, "Conflicting 'Homeland Myths' and Nation-State Building in Postcommunist Russia", **Slavic Review**, Cilt 57, Sayı 2, Yaz 1998, s.272.

¹³⁴ Wehrschutz, **a.g.m.**, s.27.

¹³⁵ Zoia S. Bocharova, "Contemporary Historiography on the Russian Emigré Community in the 1920s and the 1930s", **Russian Studies in History**, Cilt 41, Sayı 1, Yaz 2002, s.76.

¹³⁶ Steven K. Voytek, "Eurasianist Trends in Russian Foreign Policy: A Critical Analysis", **West Virginia University Graduate Theses, Dissertations and Problem Reports**, 2012, s.11-12.

savunucuları olarak gösterilmektedir.¹³⁷ Kavramsal kökenlerinden başlayarak yapılan çalışmalar, Rusya'nın gelişiminin mekânsal belirleyicilerinin dikkate alınmasına dayanmakta ve özel bir sosyal-coğrafi alan (ilk olarak kültürel ve coğrafya açısından inceleme sınıflandırılması) tanımlanmasına ve sınırlandırılmasına odaklanmaktadır.¹³⁸

Trubetskoy ile Savitski'nin yer aldığı bu grubun ilk ve gerçekçi Avrasyacı metni, Kırım'da ortaya çıkarak Bulgaristan'da şekillenen ve 1921 yılında Sofya'da yayınlanan *Doğu'ya Çıkış* (Exodus to the East) adlı denemelerin derlendiği bir kitap çalışmasıdır.¹³⁹ Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Rusya toprakları Batı karşıtı, Batı dışı, Batının dışındaki yer olarak anlatılmak istenmektedir. Kitabın asıl amacı, Rus tarihi ve devriminin kültürel-felsefi boyutunu yeniden tartışmaya açarak, manevi gelişim konularına dikkat çekerek kültürel değerlere yönelik kaybolan ilginin yeniden uyandırılması olarak görülmelidir.¹⁴⁰ Bunun yanında “*Yollarda*” (1922) ve “*Rusya ve Latincilik*” (1923) Rus muhacirlerin bir araya gelerek oluşturduğu diğer makalelerdir. Daha sonra kurdukları yayınevi ile birlikte Avrasyacılık tarihi ile ilgili önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.¹⁴¹ İlk yayınevlerini 1923 yılında kurarak örgütlenmeye başlayan Avrasyacılık hareketinin büyük merkezleri arasında Prag, Belgrad ve Paris de yer almaktadır. Buradan hareket ile ideolojinin belli bir alanla sınırlı kalmadığı, çeşitli alanlara yayılarak kitlelere ulaşan bir harekete dönüştüğü söylenebilir.

Klasik Avrasyacılık'a ilişkin en önemli açıklama hareketin fikir babası olarak bilinen Trubetskoy tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Bu devletin ulusal özü, daha önceleri Rusya İmparatorluğu denilen devlettir. Bu devlete şimdi Sovyetler Birliği denir. Bu sahada yaşayan halkların tümünün toplamı özel bir multi-etnik ulus ve özel bir milliyetçiliğe sahip olarak görülür. Bu açıdan biz bu millete Avrasyalı, onun yaşadığı mekâna Avrasya, milliyetçiliğine de Avrasyacılık diyoruz.”¹⁴²

¹³⁷ İmanov, **a.g.e.**, s.59; Şen, **a.g.m.**, s.91-92; İnavova vd., **a.g.m.**, s.5155.

¹³⁸ Druzhinin, **a.g.m.**, s.72.

¹³⁹ Voytek, **a.g.t.** s.12.

¹⁴⁰ İmanov, **a.g.e.**, s.80.

¹⁴¹ Fuad Hilalov, “Avrasyacılık ve Rusya”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi, Bildiriler Kitabı**, (Ed. Hasret Çomak, Arda Ercan ve Bilge Ercan), Kocaeli, Temmuz 2012, s.282.

¹⁴² İşyar, **a.g.e.**, s.21.

Avrasyacılık ideolojisine mensup olan kişiler, Avrupa ile Asya kıtalarının birleşerek oluşturduğu düşünülen ve Avrasya olarak adlandırılan coğrafyaya farklı anlamlar yüklemişlerdir. Çarlık Rusya'sı döneminde, Ural Dağı'nın batısında kalan alana "Avrupa Rusyası", doğusunda kalan alana ise "Asya Rusyası" adı verilmiştir. Klasik Avrasyacılar tarafından coğrafya göz önüne alınarak yeniden adlandırılmıştır.¹⁴³ Buna bağlı olarak Avrasyacılık'ın coğrafi boyutunu işleyen Petr Savitski, Avrasya kıtasını, tundra, çöl, bozkır ve orman alanlarının birbiriyle bağlantı kurarak kendilerine özgü bir bütünlük oluşturduğu ve Rusya'nın bu bütünlükte güçlü bir bileşim oluşturarak üzerine kurulduğu saha olarak belirtmiştir.¹⁴⁴ Savitski, Avrasya'yı "kendi başına bir dünya", başlı başına bir "kıta" olarak belirtmektedir. Canlıların ortak yaşam alanı üzerinde de duran Savitski, Ratzel'in hayat sahası (*lebensraum*) kavramına atıfta bulunarak bu kavrama yakın bir ifade belirtmiştir.¹⁴⁵ Rusya, Avrasya'da bir "*mestorazvitie*" yani gelişme alanını belirterek, coğrafi, etnik, politik, kültürel, ekonomik ve tarihi bir mekânı oluşturarak yeni bir vizyon belirlemektedir.¹⁴⁶ Ural Dağı'nın sınır kabul edilerek öteki ve beriki olarak adlandırılmasına karşı çıkan Savitski, bir bütün halinde aynı olan coğrafyanın bir dağ uzantısı boyunca sınır kabul edilmemesini ifade ederek insanın yaşadığı bölge ile iletişim halinde kalmasını istemiş ve bölgenin insana katmış olduğu etkiden bahsetmiştir.¹⁴⁷ Söz konusu bölge yani Rusya-Avrasya alanı, kendi içinde bir bütünlüğe ve harmoniye sahip olan ayrı bir coğrafi dünyayı meydana getirmektedir.¹⁴⁸ Avrasya'nın neresi olduğu hakkında verilen basit ve en temel cevap, coğrafi sınırları birbirine yakın olan ve uyum içerisinde yaşayanların oluşturduğu bir uygarlıktır.

Savitski, coğrafyanın iklimle bağlantısını açıklama noktasında, hâkim kültürlerin evrende ortaya çıkarak birbirlerinin yerine geçtiğine dair bir teori ortaya koymuştur. Buna göre, dünya kültür merkezinin ilk başlangıç noktasının Mısır ve

¹⁴³ İmanov, **a.g.e.**, s.87.

¹⁴⁴ İşyar, **a.g.e.**, s.39.

¹⁴⁵ İmanov, **a.g.e.**, s.87-89.

¹⁴⁶ Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space", **Slavic Review**, Cilt 50, Sayı 1, İlkbahar 1991, s.16.

¹⁴⁷ Vugar İmanov, "Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık", **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der. Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1. Basım, Aralık 2010, s.17-18.

¹⁴⁸ Vügar İmanov, "Klasik Avrasyacılık: Rus Medeniyet Kimliği İnşası", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2007-2008, Sayı 35, s.3.

Mezopotamya'dan başlayıp giderek kuzey kesimlere ulaştığını belirtmiştir.¹⁴⁹ Ancak Sibirya gibi soğuk bir iklime sahip olan Rusya'nın özellikle güneşe ulaşma noktasında yönünü doğuya ve güneye çevirmesi dünya kültüründe değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Savitski'nin coğrafi açıklamaları sonrası bu kıtanın iklim açısından birbirine benzeyen ve coğrafi bir bütünlük oluşturan Rusya, Sibirya ve Türkistan olarak belirtilen üç oavadan oluştuğunu söylemektedir. Tarihi ele alırken sadece zaman açısından değil, mekân açısından da ele alınması gerektiğini ve coğrafyanın kendi üzerinde yaşayan insanlar üzerinde etkisinin muhakkak bulunduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁰ Bu yüzdendir ki bu coğrafyada yaşayan devletler, birbirlerinden bağımsız bir şekilde yaşayamayacakları için dayanışma içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Bunun yanında, Rusya'nın konumlandığı yer, coğrafyası, arazi yapısı ve iklim özelliğinden dolayı yayılcı bir politika izlemesinin de zaruriyet haline geldiğini iddia etmiştir.¹⁵¹

Avrasyacı tarih felsefesinde Rusya'nın dünya sahnesindeki yeri, hep Batı Avrupa olarak lanse edilmiştir. Ancak Asya'nın "barbar" olarak nitelendirilmesinden dolayı Rusya'yı Asya medeniyetinden koruduğuna dair bir görüş ortaya çıkmış olsa da bu düşünceler bertaraf edilerek Avrasya için yeniden yorumlanmıştır. Rusya'nın dünya tarihindeki yeri Batı Avrupa olarak belirtilmişse de Trubetskoy kendi ifadesi ile Rusya tarihine yeni bir yorum katarak "Rus tarihinin Batı'dan değil, Doğu'dan bir bakış açısıyla" incelenmesi gerektiğini kaydetmiştir.¹⁵² Batı ile Rusya'nın yani Avrasya'nın farklılığı üzerinde çok durulmaktadır. Bu farklılık kültür, millet, devlet yönetimi üzerinden Batı ile olan farklılığı hep ön plana çıkarmaktadır. Trubetskoy, Batının Rusya'yı bu farklılık sebebiyle anlamasının mümkün olmadığını belirterek şu ifadeyi kullanmıştır:

"Batının Rusya ve Avrasya'yı anlaması zordur çünkü Rusya ve Batı farklı geleneklere ve geçmişe sahiptir. Rusya ulus-devlet olarak hiçbir zaman tek bir etnisitenin etrafında toplanmamıştır. Rusya-Avrasya kültüre değer verirken tüm ulusların ve etnisitelerin kültürüne değer katmaktadır."¹⁵³

¹⁴⁹ İşyar, **a.g.e.**, s.42.

¹⁵⁰ İ. Çomak, "**Rusya'da Bir Milli...**", s.153.

¹⁵¹ F. Akgül, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁵² İmanov, **a.g.e.**, s.90.

¹⁵³ Muhittin Tolga Özsağlam, "Geçmişten Günümüze Avrasyacılık", **Kıbrıs Yazıları**, Sayı 3, Yaz-Güz 2006, s.115.

Batı ile Doğu arasında mesafenin var oluşu, Rus devletinin genişleme alanının sürekli doğuya doğru olması, Doğu’da yer alan toprakların Rusya hâkimiyetine girmesi, Doğu ile Rusya arasında iletişimin sürekliliği gibi faktörler Rus kimliğinin Batı’dan farklı olmasına Rusya’nın Doğu’yu da içererek kendi kimliğine katmasına katkıda bulunmuştur. Çünkü Batı, toplumları ve kültürleri incelerken dil üzerinden anlamlandırmaya çalışmakta, Rusya’da daha çok tarih ve kültür eksenli ilerlediğinden halkların ve toplumların hayatına daha fazla nüfuz etmektedir.¹⁵⁴

Trubetskoy, “Avrupa ve Beşeriyet” adlı kitabında Avrasyacılık’ın manifestosunu sunmaktadır. Avrasyacı hareketin tarihe bakışı noktasında felsefi açıdan derli toplu bir şekilde ilk ortaya koyan kişi olarak ifade edilmektedir. Kitabında, “Roma-Germen dünyasının en büyük düşman olduğu” fikrini savunmuştur.¹⁵⁵ Trubetskoy, eserinde Avrupa kültürünün tarihsel üstünlüğün kuran Aydınlanmadan kaynaklanan pozitivist gelenekten memnun olmadığını da ifade etmiştir. Avrupa’nın ilerlemenin lideri değil, dünyadaki kendi sömürge hâkimiyetini kolaylaştırmak için ilerici fikirler sürdüren tehlikeli ve agresif bir avcı olduğunu savunmuştur.¹⁵⁶ Roma-Germen dünyasını, barbarlığı simgeleyen ve savaşılmaya gereken şeytani bir düşman olarak görmektedir.¹⁵⁷ Roma-Germen dünyası kendine has değerler ve ilkeler geliştirerek bunları tüm dünyaya benimsetmeye çalışmaktadır. Batı insanlığa karşıdır. Katoliklik ve Protestanlığı laikleştirerek Hristiyan bir yapı kurmaktadır. Bu yapıda bencil, bireyselci, rekabetçi ve maddiyatçıdır. Ayrıyeten tüketim düşüncesini kutsallaştırmaktadır. Böylece güçlüler zayıfları ekonomik açıdan da ezebilmektedir.¹⁵⁸

Trubetskoy, Avrasya kıtasının, hem Avrupa hem de Asya unsurlarını içine katarak bunları harmanlayan, hiçbir yere ait olmayan, homojen bir senteze dönüştüren farklı bir medeniyet ve kültürün oluşumu ve gelişimi için bir arena olarak hizmet ettiğini iddia etmektedir. Rusya’nın, Avrasya’nın daha geniş bir bölgesindeki coğrafi varlığı, Rus kültürünün Asya’dan gelen etkiler ile şekillendiği manasına gelmekte, bu

¹⁵⁴ Liaisan Şahin, “Sovyetler Birliği’nde Türkiye Çalışmaları”, **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der. Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1.Basım, Aralık 2010, s.90-91.

¹⁵⁵ İ. Çomak, “**Rusya’da Bir Milli...**”, s.151.

¹⁵⁶ Sergei Glebov, “Science, Culture and Empire: Eurasianism as a Modernist Movement” **Slavic & East European Information Resources**, Cilt 4, Sayı 4, Eylül 2003, s.15.

¹⁵⁷ Valerii Senderov, “Neo-Eurasianism: Realities, Dangers, Prospects”, **Russian Politics&Law**, Cilt 47, Sayı 1, Ocak-Şubat 2009, s.25.

¹⁵⁸ Ahmet Yücedağ, “Klasik Avrasyacılık ile Neo-Avrasyacılığın Rusya Politikasına Evrilmesi, **SDAM**, İstanbul 2019, s.6.

da Trubetskoy'un Rusya'yı, Avrupa'dan temel manada ayrımını vurgulamak ve geliştirmek için kullandığı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁹ Trubetskoy, Rusya'nın tarih boyunca iki büyük gücün etkisi altında kaldığını belirtmiştir. İlk güç, Petro dönemine denk gelen Roma-Germen etkisi; ikinci güç ise Moğol-Turan birlikteliğinin etkisidir.¹⁶⁰ Birinci gücün etkisinden ziyade, ikinci gücün etkisine baktığımız zaman Moğolların Rus toplumuna büyük fayda sağladığı, Kuzey Avrasya'nın tüm halklarını –her şeyden önce Slavları ve Türkleri- tek bir devlette birleştirerek bir devlete ve ortak bir Avrasya kültürüne ait olma duygusu aşıladığını iddia etmektedir. Moğol Hanları, imparatorluğun tüm sakinlerine ideokratik¹⁶¹ bir hisle yani her bireyin kendisi için değil, kişisel hayatını aşan bir amaç için yaşadıkları hissini aşılamışlardır. Bolşevikler, Moğolların acımasız ve totaliter bir güç olarak sergiledikleri tüm davranışlarını, vatandaşları üzerinde daha büyük hedefler için uygulamışlardır.¹⁶²

Vernadski ise Avrasya tarihinde birbirini tamamlayan iki yaşam alanını -orman ve step- etkileşimini yorumlamaktadır. Rus kültüründe Turani unsurların etkisine büyük önem vermektedir.¹⁶³ Vernadski, Rusya İmparatorluğu'nun varlığının temelinde Moğol, Tatar ve Bizans uygarlıklarının etkisi olduğunu belirtirken Rusya-Avrasya devletinin varlığını, Tatar-Moğol İmparatorlukları'nın tarih içinde Avrasya'da hâkim olmasına dayandırmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde devletin Rus ulusunu yarattığını, tarihsel-kültürel bir organizma oluşturduğunu ve Slavlarla birlikte Türk, Moğol ve Fin uluslarının da olduğunu vurgulamıştır. Vernadski, Rus Ortodokslarının sürekli Katolik tehdidiyle karşılaştığını, ancak Moğol-Tatar

¹⁵⁹ Mark Bassin, "Classical Eurasianism and the Geopolitics of Russian Identity", s.2.

¹⁶⁰ Gazigil, **a.g.m.**, s.145.

¹⁶¹ İdeokrasi: Avrasyacılar "Hakim İde'yi en büyük değer olarak kabul etmekte ve siyasi düzene de ideokrasi adını vermektedirler. Hakim İde ise devlete ve ulusa anlam veren tek şeydir. Rusya'nın her zaman tarihsel misyonunu yerine getiren bir ülke olarak düşünüldüğünden Avrasyacılık, gelecekte Rusya için ulusal bir fikir yani "Hakim Fikir" olacağı ifade edilmektedir. İdeokrasi de her yönüyle yeni bir devlet düzenine ihtiyaç vardır. Bkz. İmanov, **a.g.e.**, s.100-110; Alexander Dugin, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, (Çev. Erdem Ergen), Kaynak Yayınları, 1.Basım, Nisan 2017, s.25-26.

¹⁶² Dmitry Shlopentokh, "The Twisted Mirror of Perception: Social Science in Service of Political/ Ideological Expediency- The Case of Russian Eurasianism", **Comparative Civilizations Review**, Cilt 81, Sayı 81, Nisan 2019, s.11.

¹⁶³ V.İmanov, "**Klasik Avrasyacılık: Rus...**", s.4.

hâkimiyetinin sürdüğü dönemlerde Rus Ortodoksluğu'nun toleranslı bir yönetim altında yaşadığını belirtmiştir.¹⁶⁴

Avrasyacılık düşüncesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra etkisini kaybetmeye başlamıştır. Savaşın yanı sıra Avrasyacı düşünceye sahip olanlar arasında görüş ayrılıklarının baş göstermesi de dağılmalarında etkili olmuştur. Fikir alışverişleri ve kültürel zenginliklerin yerini fikir ayrılıklarına bıraktığı görülmektedir.¹⁶⁵ Tek bir merkezde toplanamayıp farklı şehirlerde örgütlenmeleri ve bunun verdiği çok başlılığın etkisi de dağılmalarında etkili olan bir faktör olarak gösterilebilir. Bunun yanında sosyo-ekonomik sıkıntıların baş göstermesi de çalışmalarında başarılı olamamalarına neden olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nden destek görememeleri, çok yoğun eleştiri altında kalmaları onlar için olumsuz bir ortam yaratmıştır.¹⁶⁶

4.2. İkinci Dönem: Neo-Avrasyacılık

Dünyanın en büyük kara parçasına sahip ülkesi ve iki süper güçten biri olan SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte dünya tek kutuplu ABD hegemonyası etkisinde kalmıştır. Tek süper güç kalan ABD'nin, Rusya'nın zayıflatılması doğrultusunda oluşturduğu stratejik hamleler, özünde Rusya'nın kısıpaca alınmasını hedefleyen politikalar ortaya koyduğunu açıkça göstermektedir. Rusya'nın nüfuz alanındaki ülkelerin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-North Atlantic Treaty Organization (NATO) üyesi olmaya başlaması, ekonomik kaynakların ABD piyasası kontrolüne girmesi, Rusya'yı yok olma süreciyle karşı karşıya bırakmıştır.¹⁶⁷ Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonraki dönemde Rusya'nın siyasal ve entelektüel yaşamına giriş yapan Avrasyacılık ideolojisi, geçiş aşaması dönemde Avrupa modeli dışındadır ve jeopolitik kavramlarla donatılmış yeni bir model ortaya çıkarmaktadır.¹⁶⁸ Neo-Avrasyacılık düşüncesinin Sovyetler Birliği'nin büyük oranda toprak ve ekonomik kayıplarının daha çok olduğu dönemde ortaya çıkarak önem kazanmaya başlaması, ülke politikalarında savunmacı bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu gelişmeler

¹⁶⁴ Galip Çağ, "Sınırları Olmayan Kıtanın Peşinde: Avrasyacılık", **Avrasya Paradoksu: Beklentiler ve Fırsatlar**, (Ed. Reha Yılmaz), Nobel Yayıncılık, 1.Basım, Temmuz 2013, s.38.

¹⁶⁵ Dedidağ, **a.g.t.**, s.30.

¹⁶⁶ İmanov, **a.g.e.**, s.147-148.

¹⁶⁷ A. Yücedağ, "**Klasik Avrasyacılık ile...**", s.4.

¹⁶⁸ Neziha Musaoğlu, "Avrasyacılığın Rus ve Türk (Kazak) Versiyonları ile Türkiye'de Avrasyacılığın Jeopolitik Ortak Paydası: Türk Dünyası", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2008, Cilt 10, Sayı 1, s.61.

neticesinde Avrasyacılık düşüncesi, Rusya için bir kurtuluş reçetesi olarak görülebilir. ABD'yi Avrasya coğrafyasından uzaklaştıracak en iyi yol, Avrasya'daki en büyük güç olan Rusya çatısı altında birleşmeyi sağlamaktır. Yalçinkaya'nın belirttiği gibi Avrasyacılık, ABD'nin uygulamış olduğu Monroe Doktrinin (yalnızlık politikası) bir nevi Rusya tarafından uygulanmış halidir.¹⁶⁹

Bir ideoloji ve felsefi bir akım olarak bugünün Neo-Avrasyacılık'ı, devrimci Rus göçmen topluluğunda bir tarihsel-bilimsel kavram ve siyasi akım olarak 1920'lerin başında geliştirilen, Klasik Avrasyacılık'a kadar uzanan bir ideolojiyi temsil etmektedir.¹⁷⁰ Klasik Avrasyacılık'ın temel parametreleri Neo-Avrasyacılık ideolojisinde de devam etmiştir. Yani zaman içinde fikirde değişim yaşansa da esas düşünceler korunmuştur.¹⁷¹ Güçlü bir jeopolitik duygunun yanında, Avrasyacılık düşüncesinin çok yönlü bir yapısı mevcuttur. Rusya'nın dış politika yapıcılarına Batı dışında kalkınma rotası davet eden Avrasyacılık düşüncesi, jeopolitik eğilimiyle Rus dış politikasında Avrasyacılık'ın yeniden canlanmasına dayanak oluşturmaktadır.¹⁷² Batıcılık düşüncesi ekseninde gelişen Neo-Avrasyacılık, SSCB sonrası dönemde şekillenmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılması sonrası Batı karşısında güç kaybını engellemede, Rus kimliğini tanımlamada ve Batı yayılmacılığına tepkide ortaya çıkan Avrasyacılık, siyasi gelişmeler neticesinde güç kazanan bir ideolojidir.¹⁷³ Rusların kendilerini tanımlamalarında, kimlik arayışlarını belirtmelerinde, Rusların devletle olan ilişkilerinde Sovyet dönemine ışık tutulmaktadır. Çünkü Rus milliyetçilerinin hafızalarında tarihî geçmiş hâlen Sovyet döneminin canlılığını koruduğunu göstermektedir. Rus milli kimliğinin ve Rus milliyetçiliğinin modern şekli, Çarlık zamanından kalma birçok milliyetçi bütünlüğü bir arada tutmuş ve bunu Sovyet döneminde bulmuştur.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Alaeddin Yalçinkaya, "Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı?", **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, s.707-708.

¹⁷⁰ Andrzej Kobylinski, "The Problem of Global Justice in the Contemporary Conception of Eurasianism", **Acta Moralia Tyrnaviensia V**, (2015), s.99.

¹⁷¹ İmanov, **a.g.e.**, s.259.

¹⁷² Aryanta Nugraha, "Neo-Eurasianism in Russian Foreign Policy: Echoes from the Past or Compromise with the Future?", **Jurnal Global & Strategis**, Cilt 9, Sayı 1, Şubat 2018, s.96.

¹⁷³ Abdurrahman Külünk, "Avrasyacılık Düşüncesi ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi", **Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017, s.103.

¹⁷⁴ İdil Tunçer Kılavuz, "Sovyetler Birliği'nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Milli Kimliğinin Gelişimi", **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt 26, Sayı 2, s.80.

Temel ilkeleri Klasik Avrasyacılık öğretilerine dayanan Neo-Avrasyacılık, Rus kimliğini yeniden tanımlamak, Batı karşısında zayıflığı engellemek ve Batı yayılmacılığına karşı durmak için ortaya çıkan bir ideolojidir. Neo-Avrasyacılık düşüncesi, ilk dönem Klasik Avrasyacılık düşüncesinden benzer fikirleri devralarak, dünyada değişen konjektüre bağlı kalarak eski fikirleri günümüz koşullarına uyarlamıştır. Bu nedenle, Neo-Avrasyacılık öğretileri genellikle jeopolitik ve jeostratejik temele dayalı açıklamalarda bulunmaktadır.¹⁷⁵ Neo-Avrasyacılık düşüncesi, çöken komünist ideolojinin yerini doldurabilecek, Rusya'nın nüfuzunda barındırdığı farklı etnik unsurları bir arada tutmaya çalışabilecek bir ideoloji içerisinde oluşturulmuştur. Rusya'nın geçmişe duyduğu özlemin arka planında, Rusya'nın imparatorluk hayalini gerçekleştirmek istemesi, süper güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemesi ve yeniden küresel alanda söz sahibi olabilmesi yer almaktadır.¹⁷⁶ Neo-Avrasyacılık düşüncesinin ortak paydası, Batı liberalizmine ve Batı hegemonyasına karşıt duyguları ve Avrasya devletleri arasındaki farklı siyasi ve ekonomik pozisyonları kapsamasıdır. Bir bakıma Neo-Avrasyacılık, insanlığın geri kalanı için felaket olarak görülen Batı değerlerinin ve kurumlarının geniş bir reddiyle ayırt edilmesidir. Klasik Avrasyacılık düşüncesinin temelleri Avrupa'da atılarak geçerli olması sağlanırken Neo-Avrasyacılık, Klasik Avrasyacılık düşüncesinden daha fazla taraf toplayarak Rusya içerisinde şekillenmiştir.¹⁷⁷ Neo Avrasyacılık, Rusya'da yaşanan büyük bir çöküş sonucunda Batı yönelimli liberal iktidar partisinin yönetimde olduğu dönemde ülke içerisinde kendine faaliyet alanı bulmaya çalışmıştır. Neo Avrasyacılık, Klasik Avrasyacılık düşüncesine nazaran belli düzeyde resmi olarak da kabul görmüştür.¹⁷⁸

Neo-Avrasyacılık düşüncesinin temelinde coğrafya faktörü yer alırken mekânsal düşünceye hâkim olunmaya devam edilmekte ancak tarihsel ve evrensel tarih geri planda tutulmaktadır. Çünkü Rusya, tarihî sadece medeniyetinin geliştiği bir mekân olarak görmemekte, Batı medeniyetine karşı olanak sağlayacak öncü bir mekân sistemi olarak da görmektedir. Rusya'nın hâkim olduğu coğrafya üzerinde yaşanan

¹⁷⁵ Akgül, **a.g.e.**, s.27.

¹⁷⁶ Fikret Elma, , "Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya", **Journal of Azerbaijani Studies**, s.129.

¹⁷⁷ Sönmez, **a.g.m.**, s.75-78.

¹⁷⁸ Erdem, **a.g.e.**, s.30-31.

gelişmelere bakıldığında, Çarlık dönemi zamanında yüzölçümünde herhangi bir değişim söz konusu değilken SSCB'nin dağılması sonrası yaşanan olaylar, kriz ortamının vermiş olduğu etkiler, Rusya'nın (Sovyetler toprak büyüklüğü açısından dünyanın altıda birini oluşturmaktadır.) yüzölçümünde değişim yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İlk başta coğrafi temelli şekillendirilen akım, Rusya'yı Rus yapan etmenlerin kendilerinden ayrılması sonucunda ideolojik akımda değişimlere neden olmuştur. Rusya, yaşanan değişim sebebiyle Batılı güçlere karşı Orta Asya, Kafkaslar ve Ukrayna ile önemli petrol ve doğal gaz alanlarını kendi nüfuzuna alabilme adına Neo-Avrasyacılık ideolojisini jeopolitik ve jeostratejik temele dayandırmıştır.¹⁷⁹

Klasik Avrasyacılık düşüncesinde Roma-Germen İmparatorluğu dünyanın en büyük düşmanı olarak görülmektedir. Klasik Avrasyacıların eleştirdiği Roma-Germen medeniyeti olarak kastedilen ise Avrupa'dır. Yeni Avrasyacıların ise Roma-Germen medeniyeti yerine ABD ile İngiltere'nin başını çektiği "Atlantikçi" medeniyete karşı gerçekleştirdikleri bir eleştiri söz konusudur.¹⁸⁰ Avrupa "düşman" tanımlanmasından çıkarılarak bu sıfat Amerika'ya verilmiştir.¹⁸¹ Bu bakış açısının en önemli nedeni ise Soğuk Savaş sonrası dünyada oluşan tek devletli hegemonyanın reddedilerek çok kutuplu bir imparatorluk sistemi üzerinde çalışmaların var olmasıdır. Rusya'nın özellikle güvenlik ve jeopolitik algısında bu akımın ön planda olduğu görülmektedir.¹⁸² Klasik Avrasyacılık düşüncesinin din anlayışında dindarlık ve Ortodoksluk düşüncesi açıkça hissedilirken; Neo-Avrasyacılık ideolojisinde bu düşünceler çok fazla vurgulanmamıştır. Avrasyacılar, "dünyada daha fazla bağımsız, Batı'ya yönelimin daha az olduğu ve Rusya'nın Avrasya kıtasında büyük bir güç olma konumunu garanti edecek bir Rus-Müslüman federasyon" görüşünü savunmaktadırlar.¹⁸³

Avrasyacılık, 1980'li yıllarda neredeyse tüm Rus vatanseverlerin katıldığı *Pamiat Örgütü* içinde yeniden ortaya çıkmıştır. Avrasyacılık terimi 1990-1991 yılları arasında yeniden şekillenmiştir. Avrasyacılık fikri, Aleksandr Prohanov, Sergey

¹⁷⁹ İmanov, a.g.e., s.260-261.

¹⁸⁰ Erdem, a.g.e. s.24

¹⁸¹ İmanov, a.g.e., s.261.

¹⁸² A. Yücedağ, "Klasik Avrasyacılık ile...", s.13-14.

¹⁸³ Alexander Rahr, "Rus Dış Politikasında "Atlantikçilere" Karşı "Avrasyacılar"', **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.43.

Kurginiyan, Aleksandr Dugin ve Şamil Sultanov'un 1990 yılında kurulan haftalık *Dyen* (Gün) gazetesinde ve *Elementi* (Elementler) adında jeopolitik temelli dergide görüşlerini belirtmeleriyle başlamıştır.¹⁸⁴ Neo Avrasyacılık ve akademik alanda yaptıkları çalışmalar ile ön plana çıkan isimler: Aleksandr Dugin, A.S. Panarin, B.S. Erasov, M.L. Titarenko, E.A. Bagramov ve R.Vakhitov'dur.¹⁸⁵ Neo-Avrasyacılık'ın görüşleri, Etnolojik akımda Lev Gumilev, Kültürel akımda Aleksandr Panarin ve Jeopolitik akımda Aleksandr Dugin önderliğinde şekillenmiştir.¹⁸⁶

Neo Avrasyacılık düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Lev Nikolayevich Gumilev (1912-1992), Klasik Avrasyacı düşünce ile Neo Avrasyacı düşünce arasındaki bağlantıyı canlandıran bir etnograf, tarihçi ve filozoftur. Savitskii'nin ardından Gumilev, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ölümüne kadar Avrasyacılık'ı geliştirmeye devam etmiştir. Gumilev'in çalışmaları neticesinde Sovyetler Birliği döneminde etkisini kaybeden Avrasyacılık tekrar gündeme gelmiştir.¹⁸⁷ Gumilev kendisine bile "Son Avrasyacı" olarak atıfta bulunmuştur.¹⁸⁸ Gumilev'in Avrasyacılar'a yönelik bir eleştirisi bulunmaktadır. Kurucu babalarının (Trubetskoy ve Savitskii) etnogeneze hakkında bilgiden yoksun olduğunu iddia etmiştir.¹⁸⁹ Gumilev kendine has bir dil kurmuştur ve tarihteki etnisitelerin doğuşu, gelişimi ve çöküşüyle ilgili *etnogeneze*¹⁹⁰ ve *pasionarlık*¹⁹¹ tezlerini ortaya atmıştır.¹⁹² Gumilev, etnik köken ve etnogeneze üzerine benzersiz bir düşünce sistemi -ayırt edici

¹⁸⁴ Marlène Laruelle, "The Two Faces of Contemporary Eurasianism: an Imperial Version of Russian Nationalism", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Cilt 32, Sayı 1, March 2004, s.117; Akgül, *a.g.e.*, s.29.

¹⁸⁵ İmanov, *a.g.e.*, s.213.

¹⁸⁶ İsmayilov, *a.g.e.*, s.148.

¹⁸⁷ Seval Şahin, "Rusya'nın Yeni-Avrasyacılık İdeolojisi Bağlamında Türk Dış Politikası" **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ağustos 2018, Muğla, s.18.

¹⁸⁸ Sławomir Mazurek, "Russian Eurasianism – Historiosophy and Ideology", *Studies in East European Thought*, Cilt 54, Sayı ½, 2002, s.106.

¹⁸⁹ Tüfekçi, *a.g.t.*, s.72.

¹⁹⁰ Etnogeneze: Gumilev, tarihsel bir olgu olan etnosların doğuşu, gelişimi, gerilemesi ve yok oluş evrelerini içeren süreci etnogeneze olarak adlandırmaktadır. Zehra Şahin Doruk, "Lev Nikolayevich Gumilev'in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri", *Erdem*, 2008, s.186.

¹⁹¹ Pasionarlık: Gumilev, etnosun çevre ile etkileşiminde sürecin ilerlemesi için "dürtü" olarak adlandırılan önemli bir etmenden bahsetmektedir. Bunu da Latince passio'dan türeyen, Türkçeye tutku olarak çevirebileceğimiz pasionarlık terimine dayandırmaktadır. Etnosu harekete geçiren bir enerji olarak tanımlanabilecek pasionarlık, kültürde, doğuştan gelen genişleme, yaratma ve kendini kopyalama dürtüsüdür. Bkz. Meşdi İsmayilov, "Avrasyacı Lev N. Gumilev'in Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezi Meselesi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1/1, 2012, s.5.

¹⁹² İmanov, *a.g.e.*, s.165.

bir kimlik oluşum süreci- üretmiştir. Gumilev'in etnos (ethnos)¹⁹³ kavramı kendine özgüdür. Onun bakış açısına göre, etnik köken biyolojik olmaktan ziyade biyosferin doğal bir unsurudur.¹⁹⁴ Gumilev, etnosun kendi doğduğu bölgenin sınırları içerisinde kalması gerektiğini belirtmektedir. Yani etnik kökeni coğrafyaya bağlamaktadır. Çünkü etnosun coğrafi bölgeye olan bağlılığını, varlığının devamı için en temel şart olarak görmektedir.¹⁹⁵ Etnos yaklaşımı dışında coğrafi olarak iki veya daha fazla etnosun oluşturulabileceğine dair süper etnos¹⁹⁶ kavramını da geliştirmiştir. Buna göre, Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar, Moğol-Türk halkı ile birlikte Büyük Rus süper etnosunu oluşturmaktadır.¹⁹⁷ Avrasya Gumilev'e göre, devasa bir kıtanın yanında, süper-etnosu barındıran özgün bir dünyadır.¹⁹⁸ Gumilev, "Türkler ve Moğollar gerçek dost olabilirler ama İngilizler, Fransızlar ve Almanlar ancak kurnaz sömürücü olabilirler... Rusya'nın kurtuluşu sadece Avrasya gücü olarak ve ancak Avrasyacılık yoluyla olmalıdır. Çünkü bize her zaman zarar Batı'dan gelmiştir" demiştir.¹⁹⁹ Özellikle eserlerinde Klasik Avrasyacılar'ın temel tarih-metodoloji tezlerini (Batı karşıtlığı, tarih üzerinde coğrafyanın etkisi, çok merkezlilik, Roma-Germen dünyasına mesafeli bir bakış, tek bir evrensel beşeriyet yerine ayrı ayrı medeniyetler vb.) paylaşmıştır.²⁰⁰

1990 sonrası dönemde Rusya'nın önemli düşünürlerinden birisi de Aleksandr Sergeyeviç Panarin'dir. Kendisi "çağdaş Trubetskoy" olarak nitelendirilmektedir. Panarin, Gumilev ve Dugin'in aksine daha liberal ve merkezci bir Avrasyacı'dır.

¹⁹³ Etnos: Biyosfer ve sosyosferin kesişim alanında olan ve yeryüzündeki biyosferin oluşumunda özel yeri bulunan bir olgudur. Gumilev, halk, millet, kabile için Yunanca bir kelime olan "ethnos"u kullanmaktadır. Etnos, ne sosyal bir kategoridir ne de hayali bir cemaattir. Gumilev etnosu, kendisini bütün başka topluluklardan ayıran bireylerin topluluğu olarak tanımlamaktadır. Gumilev'e göre etnos, yeryüzündeki her insanda var olan "biz-yabancılar" duygusuyla anlaşılan bağımsız ve temel bir fenomendir. Etnos, toplum ile doğal çevre arasındaki bir bağıdır. Etnos hakkında daha fazla için bkz. İmanov, **a.g.e.**, s.171-181 ; Akif Farzaliev ve Gözde Sazak, "Lev Nikolayeviç Gumilev ve Etnogenez Teorisi", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 26/1, s.118-120.

¹⁹⁴ Tüfekçi **a.g.t.**, s.71.

¹⁹⁵ İsmayilov, **a.g.e.**, s.167.

¹⁹⁶ Süper etnos: Belirli bir bölgede ortaya çıkan ve tarih sahnesinde mozaik bir bütünlük olarak kendini gösteren etnoslar grubuna denir. Bu bütünlüğü oluşturan etnoslar ekonomik, ideolojik, kültürel ve siyasi olarak karşılıklı ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Gumilev'in süper etnos kavramı, medeniyet kavramına eşdeğerdir. Süper etnos hakkında daha fazla bilgi için bkz. İmanov, **a.g.e.**, s.173-174. ve İsmayilov, **a.g.e.**, s.167-174.

¹⁹⁷ Victor Yasmann, "Red Religion: An Ideology of Neo-Messianic Russian Fundamentalism", **Demokratizatsiya**, 1993, s.25.

¹⁹⁸ İsmayilov, **a.g.e.**, s.173.

¹⁹⁹ Marlene Laruelle, **Russian Eurasianism An Ideology of Empire** (Çev. Mischa Gabwitsch), Woodrow Wilson Center Press Washington D.C., 2008, s.73.

²⁰⁰ İmanov, **a.g.e.**, s.187; Ahmet Yavuz Gürler, "Avrasyacılık Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri", **Giresun Üniversitesi-KARASAM VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk-Rus İlişkileri"**, 19-20 Ekim 2017, Giresun, s.32.

Demokrasi ve insan haklarına daha fazla saygı duymaktadır. Panarin'in düşüncesinde küresel bir bakış ve medeniyetsel yaklaşım yer almaktadır. Panarin'e göre Batı, insan haklarının sömürücüsü ve bir baskı kaynağıdır. ABD'nin sadece Rusya için değil, dünyanın geri kalanı içinde bir risk olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle tek kutuplu dünya planlarının engellenmesi gerektiği düşüncesindedir. Özellikle Panarin son yayınlarında Doğu medeniyetinin tecrübesine yönelmek gerektiği üzerinde durmaktadır. Batı-dışı toplumların tecrübelerine, Ortodoks-Bizans geleneğinin potansiyeline, Slav-Türk sentezinin temellerinin yeniden gözden geçirilmesine dikkat çekmektedir.²⁰¹ Panarin'in teorilerinde Avrasya, Slav ve Türk dünyaları, Ortodoksluk ve İslam arasında sürekli bir diyalog olarak açıkça tanımlanmaktadır. Panarin tıpkı Trubetskoy gibi önceliğin Avrupa'nın kültürel hegemonyasından ve bunun sonucu olarak görülen Avrupa-merkezci yapıdan kurtulmak gerektiğini düşünmektedir. Ancak Panarin, bu tespitten farklı bir sonuç çıkararak Batı'nın kültürel hegemonyasına karşı Avrasya emperyalizmi olarak nitelendirilen Rus merkezci yapıyı geliştirilmesini söylemektedir. Yani Slavofil milliyetçilik ile Klasik Avrasyacılık yeniden sentezden geçerek Rus milliyetçiliğini biçimlendirmelidir.²⁰² Panarin, Rusya'nın Avrasyacı kimliğini medeniyetsel ve jeopolitik olmak üzere iki farklı boyutta incelemektedir. Medeniyetsel boyutta, ortak iktisadi yapıyı, Büyük Avrasyacı geleneği ve Avrasya'nın ortak meta dilini meydana getirmeyi; jeopolitik boyutta ise güç merkezleri arasında denge stratejisinin tercih edilmesini önermektedir. Panarin'in Avrasyacılık'ı sadece Rusya'yı kapsayan değil, daha geniş alanda felsefî bir yapı içeren ve kültürel anlam kazanan düşünceleri de ifade etmektedir.²⁰³

Avrasyacılık düşüncesinin Rusya'da ilk gündeme geldiği tarih, Rus Çarlığı yerine SSCB'nin yerine koyulan sarsıntılı dönemdir. Avrasyacılık düşüncesinin Çarlık Rusya'sından ziyade SSCB dönemine denk gelmesi, zaman diliminde değişen konjektüre bağlı yeniden betimlenmesi ve etkin şekilde kullanıma açılması çoğunlukla siyasi arenada kendini göstermiştir. SSCB dağıldıktan sonra Rusya'nın ağır siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel konularda sıkıntılı dönemlere girdiği 1990'lı yılları

²⁰¹ İmanov, **a.g.e.**, s.214-215 ; Tüfekçi, **a.g.t.**, s.74.

²⁰² İsmayilov, **a.g.e.**, s.175-176.

²⁰³ İmanov, **a.g.e.**, s.218-219.

söylememiz yanlış olmayacaktır.²⁰⁴ Reform kelimesinin liberal demokrasi kavramı ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılması, Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi gerekliliğinin ortaya çıkması, Rusya içerisinde şekillenmeye başlamıştır. Özellikle 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında ülkede liberal demokratların yaptığı yenilikler, Sovyetlerin çöküşüne zemin hazırlayarak devlet sisteminin yıkılmasına neden olmuştur. Reform hareketlerinin Rusya'nın milli ve tarihî gelenekleriyle uyuşmaması, kendi kültür ve tarihlerine bile Batılı gözüyle bakmalarını sağlamıştır. Bu durum yabancılaşmayı da beraberinde getirmiştir.²⁰⁵ Boric Nikolayeviç Yeltsin ve Andrey Kozyrev'in izlediği Batıcı dış politikanın Rusya'da şok etkisi yaratmasını takiben 1996 yılında Rusya'nın dış politikasında değişiklikler yaşanmıştır. 1996 yılında Dış İşleri Bakanlığı'na atanan Evgeniy Primakov, Avrasyacı olarak bilinmektedir. Primakov, eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan Avrasya bölgesindeki ABD etkisinin kırılmasının ve bölge güçleriyle ittifak ilişkilerinin kurulmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Yakın Çevre olarak belirttiği alanın kendi etki alanı olarak açıklayan Moskova, diğer güçlerin bölgedeki ülkelere ekonomik ve politik müdahalelerinin kendi güvenliklerine de tehdit oluşturacağını, bu nedenle gerektiği takdirde askeri müdahalede bulunabileceğini öngörmektedir.²⁰⁶ Avrasyacılık düşüncesi işte bu fikir çerçevesinde Rusya içinde şekillenerek yeniden gün yüzüne çıkmıştır.

Neo-Avrasyacılık düşüncesinin günümüzdeki temsilcisi Alexander Dugin'dir. İdeolojinin fikirleri günümüzdeki temsilcisi Dugin tarafından ortaya konmuştur. 2000 yılında RF'de ülkenin başına geçen Putin tarafından Avrasyacılık düşüncesi, Rusya'nın çıkarına uygun olan alanlarda, önemli jeopolitik ve jeostratejik temelli uygulamalarda kendini gösterdiği iddia edilmektedir.

²⁰⁴ Tüysüzoğlu, “**Milenyum Sonrası...**”, s. 299-300.

²⁰⁵ İ. Çomak, “Rusya’da Bir Milli...”, s.155.

²⁰⁶ Elnur İsmayılov, “21 Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, **Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 2013, İstanbul, s.93-94.

4.2.1. Neo Avrasyacılık İdeolojisinin Oluşmasında İki Düşünce: “Neo Slavofil” ve “Neo Batıcılık”

Neo-Avrasyacılık ideolojisinin ülkede faaliyet alanı bulmadan önce Neo-Batıcılık ve Neo-Slavofilik fikirleri üzerinde durmamız gerekecektir. Çünkü ilk dönem Klasik Avrasyacılık düşüncesinde olduğu gibi Neo Avrasyacılık düşüncesi de Batı ekseninde şekillenmiştir. Batıcılık ve Slavofil temelli düşünceler, ikinci dönem Neo Avrasyacılık düşüncesinde de etkisini göstermektedir.

Gilbert Achcar’ın “Rusya’nın belirsiz geleceği ABD Başkanı’nın üzerinde dolaşıp durduğu farklı siyasal denklemlerin temel bilinmeyişi” olarak belirttiği ifadesi, Rusya’nın ulusal kimlik üzerinde yaşayacağı belirsizlik halini, uluslararası sistemin geleceğini ve diğer devletlerin dış politikada davranışlarını belirlemede doğrudan etkili bir unsur olarak açıklanmaktadır.²⁰⁷

Rusya’nın iki ana potansiyel kimliği mevcuttur: Batıcı ve Anti Batıcı olan Doğulu kimliğidir. Batıcılık düşüncesi Atlantikçilik ve Avrupalılık; Anti Batıcılık düşüncesi ise Avrasyacılık ve Slavofilizm olarak ikiye ayrılmaktadır.²⁰⁸ Rusya’da dış politika üzerinde çeşitli akımların etkili olması, bu akımlar üzerinde hangi tür enstrümanların kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁹ Birbirine zıt Avrasyacı ve Atlantikçi iki düşünce akımı, Soğuk Savaş sonrası Rusya için başvurulabilecek referans noktalarıdır.²¹⁰ Orijinal 19. yüzyıl ideoloji alternatifleri, Avrupalılık ve Slavofilik akımlarının günümüzdeki yansımaları olarak da belirtilebilir.²¹¹

4.2.1.1. Neo-Slavofil Düşünce

Avrasyacı düşünce içerisinde yer alan bazı Avrasyacılara göre, Slavofil yaklaşım bu düşüncenin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde

²⁰⁷ Kenan Turgutoğlu, “Rusya Federasyonu’nda Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikaların NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırması”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2006, s.14.

²⁰⁸ Ira Straus, “Western common homes and Russian national identities: How far East can the EU and NATO go, and where does that leave Russia?”, **European Security**, Cilt 10, Sayı 4, 2001, s.4.

²⁰⁹ Salim Avcı, “Rusya’nın Dış Politikasında Emperyalizme Dönüş: Gürcistan, Ukrayna ve Suriye Krizi Örnekleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2016, s. 32.

²¹⁰ Turgutoğlu, **a.g.t.**, s.15

²¹¹ Straus, **a.g.m.**, s.4.

Slavofilizm'in önde gelen temsilcilerinden biri Aleksander Soljenitsyn'dir.²¹² Soljenitsyn, Marksizm'i bir Batı ideolojisi olarak görmektedir ve komünistlerin suçunu da Batılı bir ideolojiyi Rusya'ya uygulamaları olduğunu ifade etmektedir. Rus geleneksel değerlerin yeniden canlandırılmasını isteyen Soljenitsyn, Batı medeniyetinin kalbi olarak nitelendirilen materyalizm ve bireyselleşmeye karşı çıkmaktadır. Ona göre, Rusya'da yaşanan sorunların asıl kaynağı Batı medeniyetidir.²¹³ Ayrıca iç gelişim için kaybedilen fırsatlardan pişmanlık duyan Soljenitsyn, Batılı siyaset, ekonomi ve kültüre olan düşmanlığını da dile getirmektedir.²¹⁴

Neo-Slavofiller genellikle savunmacı bir milliyetçilik anlayışına sahiptirler. Dış politikada Mesihçi anlayışı ve yayılcılığı reddetmektedirler. Soljenitsyn'in milliyetçilik anlayışının temelinde "Ruslar için" ve "Rusların olan bir Rusya" düşüncesi bulunmaktadır. Milliyetçilik düşüncesinde ilerlemeci ve ılımlı olan Soljenitsyn, imparatorluk düşüncesine de sıcak bakmamaktadır. Soljenitsyn, emperyalist karşıtıdır. Ona göre, Rus tarihi incelendiğinde gereksiz yayılma ve savaşların nedeninin emperyalist düşünceden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.²¹⁵ Soljenitsyn, dış politikada saldırgan tavırları kınamış, işgal edilen tüm topraklardan geri çekilmeyi talep etmiş ve diğer devletlerle olan ilişkilerde müdahaleci yapıdan uzak durulması gerektiğini önermiştir.²¹⁶ Sovyet yönetimi altında Rus milli bilincinin bastırıldığını ve rejimin emperyalist amaçları için Rus milli duygularını sömürdüğünü iddia etmiştir.²¹⁷

Slavofiller, Rusya'nın jeopolitik konumundan ziyade, onun hem Batı'dan hem de Doğu'dan farklılığını vurgulamaktadırlar. Slavofiller Avrasyacılar göre, Rusya'nın farklılığını ortaya koyan esas unsurun ülkenin iki medeniyetin tam ortasında yer almasına dayandırmaktadırlar. Slavofiller, Rusya'yı bir imparatorluk olarak adlandırmaktadırlar ve bu imparatorluğu yeniden canlandırmaya çalışmaktan da çekinmemektedirler. Batı yardımlarına karşı olan Slavofiller, Rusya'nın kendi

²¹² İşyar, **a.g.e.**, s.132.

²¹³ Kaya ve İşyar, **a.g.m.**, s.42.

²¹⁴ David G. Rowley, "Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism", **Journal of Contemporary History**, Cilt 32, Sayı 3, 1997, s. 328.

²¹⁵ Kaya ve İşyar, **a.g.m.**, s.43.

²¹⁶ Kaya, **a.g.t.**, s.87.

²¹⁷ Kılavuz, **a.g.m.**, s.100.

kaynaklarına dayanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Rusya'nın egemenliğini kısıtlayıcı düşüncesiyle Batılı ekonomik ve siyasi/askeri kurumlara katılıma da karşıdırlar.²¹⁸

Rusya'nın yeni bir kimlik arayışına ilişkin en önemli tartışmalar Batıcılık ve Avrasyacılık arasında yaşanmış olsa da Slavofilizm, ülkede dağılma sonrası dönemde Rusların yeni bir birlik oluşturmak için başvurdukları ilk fikirdir. 8 Aralık 1991 tarihinde üç Slav devleti; Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya (günümüzde Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti ve Ukrayna) Minsk kenti yakınlarında yer alan Belovejsk'de bir araya gelerek yeni bir birlik oluşturmak için bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma (Belovejsk Antlaşması) Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) temelini oluşturmaktadır ve SSCB'nin de sona erdiğini resmileştirmektedir.²¹⁹ Antlaşma, Slavofil düşüncenin öngördüğü “özlenen ve beklenen” Slav birliğinin kurulması doğrultusunda atılmış önemli bir adımdır. Bu gelişmeler neticesinde Neo-Slavofil düşünce, Rus politikasında belirleyici bir konuma gelmiştir. Yani Slavofilizm, Rus devletinin kendi çıkarları için gerektiği zaman farklı ideolojilerden faydalanma stratejileri içinde iyi bir örnektir. Ancak Rusya'da Slavlık düşüncesinden Avrasyacılık düşüncesine bir geçiş yaşanmıştır. Böyle bir geçiş yaşanmasının sebebi, Slavlık düşüncesinin sınırlı yayılmacılığının Rus devleti tarafından yetersiz görülmesidir.²²⁰

4.2.1.2. Neo-Batıcılık Düşüncesi

SSCB sonrası süreçte Rusya'da ortaya çıkan ve Avrasyacılık düşüncesinin günümüz versiyonunu ortaya koyan düşüncenin temeli, Neo-Batıcılık düşüncesinde aranmalıdır. Neo-Batıcılık, Atlantikçi veya reformcu olarak adlandırılan Yeltsin ve ekibi tarafından benimsenen bir düşünce sistemidir.²²¹ Rusya'nın bu süreçte izlediği dış politika, 1991-1993 yılları arası ve 1993 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Ülkenin ilk iki yıllık periyodu incelendiğinde, dış politikada Batıcılığın

²¹⁸ İşyar, **a.g.e.**, s.132-133.

²¹⁹ Fuad Hüseyinov, “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s. 388.

²²⁰ Kaya ve İşyar, **a.g.m.**, s.44-46.

²²¹ M. Sadi Bilgiç, “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri”, **BİLGESAM Analiz**, 4 Mayıs 2016, s.2.

hâkim olduğu ve önderi Yeltsin tarafından gerçekleştirilme fırsatı bulan bir süreç olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.²²² Atlantikçiler bir diğer tabir ile Batıcılar, Yeltsin döneminde ön plana çıkarak RF'nin Batılı bir devlet olduğunu ve Rusya'nın gelişiminin ancak Avrupa ile bütünleşmesiyle gerçekleşebileceğini savunmaktadırlar.²²³ RF'nin ilk Devlet Başkanı Yeltsin, haritaya adını yazdıran yeni ülkesi için "ABD'nin 200 yıllık demokrasi tecrübesi göz ardı edilemez" diyerek Batı modeline geçmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Kozyrev'in tüm sorunlar ve sıkıntılardan Batı'nın yardımını alarak ortadan kaldırılacağını belirtmesi, Yeltsin'in Batı'ya yönelme işini daha da kolaylaştırmıştır.²²⁴ Kozyrev, RF'nin Batı Avrupa ile ABD'ye yönelik politikalarının ilk öncüllerini liberal enternasyonalizme dayandırmaktadır. Kozyrev, Rusya'nın uluslararası çıkarlarının demokratik dünyanın çıkarlarına paralel olduğunu ve büyük ölçüde Rusya'nın demokratik isteklerinin bir yansıması olduğunu ileri sürmektedir. Liberal ideoloji açısından bakıldığında, son on yılda (1982-92) insanlık dışı komünist rejime karşı bir mücadele gerçekleştirilmiştir. Ruslar tüm güçlerini kullanarak medeniyet yolunda diğer uluslara katılabilme adına mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadelelerin mantıklı sonucu ise Rusya'nın Batı ile birleşmesi olduğu görülmüştür.²²⁵

Neo-Batıcılık düşüncesinin üç temel çizgi üzerinde şekillendiği belirtilebilir. Bunlardan ilki, demokratik barış ve eşit olarak bir araya gelen bir uluslararası toplum oluşturmak; ikincisi, nükleer silah kontrolü üzerinden Rusya'nın sorumluluğunu yerine getirmesini sağlamak; üçüncüsü ise Rusya'nın küresel ekonomide kendine yer bulabilmesi için Batı'nın finans ve ekonomi dünyasına dâhil edilebilmesinin sağlanmasıdır. Yani Neo-Batıcılık düşüncesinin temeli, Rusya'nın Batı dünyasıyla sağlayacağı ekonomik entegrasyonunu tamamlayabilmesine dayanmaktadır.²²⁶

²²² Ceren Hakyemez, "Hegemonya Kuramları Çerçevesinde Rusya ve Çin'in Avrasya Stratejilerinin Değerlendirilmesi", **Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Giresun 2019, s.42.

²²³ Giray Saynur Derman, "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları", **Akademik Bakış**, Cilt 10, Sayı 19, Kış 2016, s.287.

²²⁴ İlyas Kemaloğlu, "21.Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.7.

²²⁵ Allen C Lynch, "The Evolution of Russian Foreign Policy in the 1990s", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt 18, Sayı 1, 29 Haziran 2010, s.164.

²²⁶ Recep Cengiz, "Avrasyacılık Tartışmaları Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi Örneği", **TASAM Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, s.5.

SSCB'nin son Cumhurbaşkanı olan Gorbaçov, siyasal sistemi liberalleştirmek istemiştir. Ülke ekonomisinin temel probleminin merkezi ve katı uygulamalardan kaynaklandığı tespit etmiştir. Dünya ile bağını koparan ve bunun sonucunda çağ dışı kalan ülkesinin sistemini ve toplum hayatında yaşanan durgunluğu köklü hamleler ile çözebileceği kanaatine varan Gorbaçov²²⁷, Şubat 1986'da ülkede Perestroyka (Yeniden Yapılanma/Yeniden İnşa) ve Glastnost (Açıklık/Şeffaflık) politikalarının kabul edilmesini sağlamıştır.²²⁸ Gorbaçov'un mirasını devralarak 1991'de başa geçen demokratik güçler, Batılı bir işbirliği yolunu seçmiştir. Yeltsin, Rusya ve ABD'nin karşılıklı çıkarlarının bulunduğunu, iş birliğine dayalı istikrarlı ve düzenli ilişkilere sahip olunması gerektiğini belirtmektedir.²²⁹ İç ve dış politikada yeni düşünce olarak adlandırılan radikal reformlar, Sovyetlerin emperyal emellerden vazgeçmesine ve Batı'nın dış tehdit-dış düşman olarak algılanmasından kurtarılmasına da katkıda bulunmuştur. Bu durum, Sovyet toplumunda ulusal kimlik arayışında demokratik yönelimli eğilimleri arttırmıştır.²³⁰ Ancak Gorbaçov'un yaptığı yeniliklerin beklentileri karşılamaması Rusya'da şok etkisi yaratmıştır. Bu durum Rusların yaşam standartlarında keskin bir kötüleşmeye ve ciddi ekonomik zorluklara sebebiyet vermiştir.²³¹ Gorbaçov'un ülkesi için planladıklarının başarısızlıkla sonuçlanması Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasyacılık yeniden Rusya içerisinde gündeme gelmeye başlamıştır.

5. Neo-Avrasyacılık İdeolojisinde Alexander Dugin'in Yeri

Avrasyacılık düşüncesini 1990 sonrası Rusya'sında yeniden gündeme getiren, Rusya'da Avrasyacılık kavramının en bilinen temsilcisi, Klasik Avrasyacılık'ın siyasi ve entelektüel mirasına dayanan ve çaba harcayan kişisi Aleksandr Gelyevič Dugin'dir.²³² Dugin, Neo-Avrasyacılık ideolojisini yeterli olgunluğa erişen bir

²²⁷ İsmail Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler", **Bilig**, Güz 2006, Sayı 39, s.170.

²²⁸ Abdulkadir Baharçipek ve Osman Ağır, "Rusya'nın Başarısız Demokratikleşme Tarihi", **Birey ve Toplum**, Güz 2014, Cilt 4, Sayı 8, s.15.

²²⁹ Pınar Özden Cankara ve Yavuz Cankara, "Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2007, Sayı 15, s.194.

²³⁰ Dağı, **a.g.e.**, s.91-92.

²³¹ Ertan Efeğil, "Regime Security vs. Imperialist Geopolitics: Which Factors Dominate The Decision Making of The Central Asian States?", **OAKA**, Cilt 4, Sayı 8, 2009, s. 51.

²³² Kobyliński, **a.g.m.**, s.102.

düşünce olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Dugin tarafından gerçekleştirilen bu düşünceler Duginizm olarak ifade edilmektedir. Dugin'e göre Avrasyacılık, Rusya için bir tercih değil, zorunluluktur. Onun için Avrasyacılık her şeyden önce Rusya'nın yerli ve milli ülküsünü oluşturmaktadır.²³³

Dugin temel jeopolitik kuramını Mackinder'in jeopolitik merkezli modeline koymaktadır. Dugin, Mackinder'in teorisine atıfta bulunarak tarihte sürekli olarak kıta-deniz güçleri arasında bir mücadelenin yaşandığını belirtmektedir. Bu durum, Roma'nın Kartaca'ya, Sparta'nın Atina'ya, İngiltere'nin Almanya'ya ezeli muhalifliğinde de görülmektedir.²³⁴ Dugin tarafından Avrasyacılık jeopolitik modelinin merkezine Mackinder'in "kara ve deniz" arasındaki düalizmi yerleştirilmiştir. Ona göre, jeopolitiğin diyalektiği deniz ile kara arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. Deniz ile kara medeniyeti arasında devam eden jeopolitik süreçte sadece kara medeniyetinin belirli sabit değer sistemleri içerisinde temel sağlayabileceğini iddia etmiştir. Ona göre, kara (Doğu) düzendir, deniz (Batı) çözümlüdür; kara (Doğu) erildir, deniz (Batı) dışıdır; kara (Doğu) gelenektir, deniz (Batı) modernliktir.²³⁵ Mackinder'in savunduğu tez, Avrasya topraklarına hükmedecek gücün bütün dünyaya hâkim olacağı düşüncesine dayalıdır.²³⁶

Dugin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan deniz gücü ABD ile kara gücü Rusya (iki süper güç) arasındaki dengelerin Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bozulduğunu belirtmiştir. Rusya'nın aleyhine değişen bu dengenin yeniden kurulabilmesi, Avrasya'da yeni bir birliğin kurulmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Dugin, Rusya'nın bağımsızlığının Avrasya ile bağlantılı olduğunu belirterek Heartland'ı temsil edecek tek gücün Rusya olacağını söylemiştir. Ona göre Rusya, Avrasya'dır, kalpgahtır, step ve ormanın birleştiği karasal bir medeniyettir. Dugin, jeopolitik mantık çerçevesinde Avrasya'da bölgeyi birleştirecek yeni bir imparatorluğun kurulmasını ve bu imparatorluğun kurucu unsurunun Ruslar olması gerektiğini belirtmektedir. Rus halkı tarafından kurulacak yeni imparatorluk

²³³ İmanov, **a.g.e.**, s.201-204.

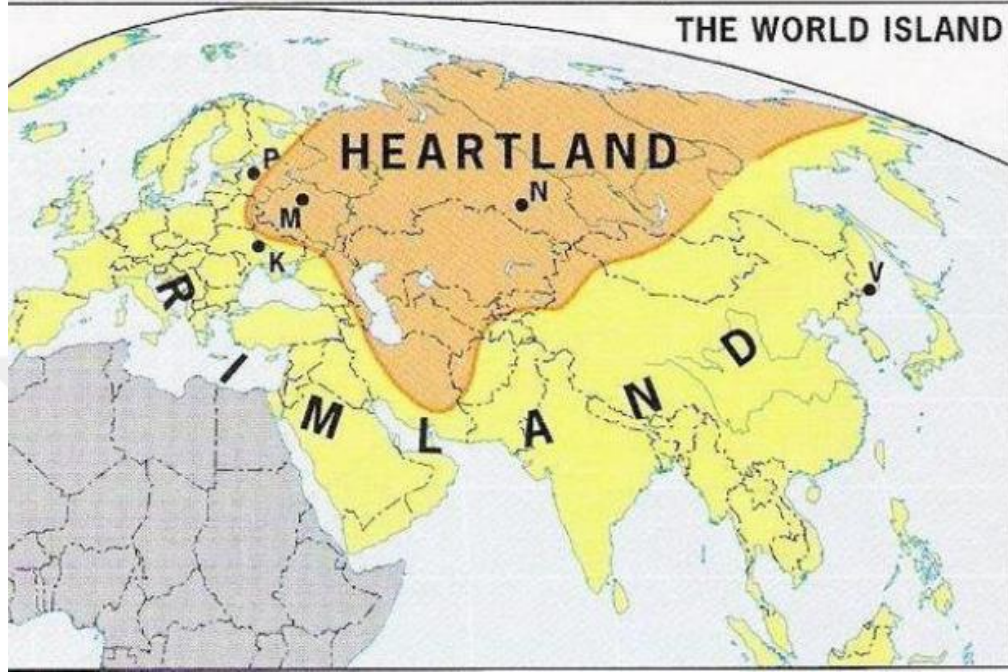
²³⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.51.

²³⁵ Alexander Dugin, "Paradigm of the end", *Geopolitica*, <https://www.geopolitica.ru/en/article/paradigm-end> , Erişim Tarihi: 13.11.2020.

²³⁶ İsmaylov, **a.g.e.**, s.228.

coğrafyanın yapısına uygun olan bir iç jeopolitik mantığa da dayanmalıdır. Birliğin merkezinde Rusya bulunmalı, birliğin hareket gücünde ise Rus halkı yer almalıdır.²³⁷

Şekil 11: Mackinder'in Heartland-Spykman'ın Rimland Teorisi

(Kaynak: Alexander Dugin, "Geopolitics: Theories, Concepts, Schools, and Debates", <https://www.geopolitica.ru/en/article/geopolitics-theories-concepts-schools-and-debates> (Erişim Tarihi:18.11.2020))

Dugin, Rusya'nın merkezinde yer alan Avrasyacılık'ı ve ABD'nin merkezinde yer alan Atlantikçilik'i birbirine karşıt iki tarihsel güç olarak görmektedir. Bu güçler arasındaki mücadeleyi jeopolitik, jeopolitiği de tarihin kendisi olarak belirtmektedir.²³⁸ Bu mücadelenin merkezinde de Avrasya yer almaktadır. Dugin, ABD hegemonyası ile mücadele edilebilmesi için yeni fikirlerin öne sürülmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre Rusya'nın Batı ile mücadelesi, dünyaya yeni bir ideoloji sunmakla mümkün olabileceği düşüncesindedir. Bunun için Rusya'nın Avrasya'daki lider pozisyonunu koruması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca yeni fikirlerden biri olan yeni post-modern imparatorluklarının kurulmasına da dikkat çekmektedir.²³⁹ Amerikan hegemonyası ile baş edebilmenin yolu çok-kutuplu bir

²³⁷ Dugin, *Rus Jeopolitiği...*, s.51-54; İmanov, *a.g.e.*, s.204-205; Özgün Sedal Dirik, "Soğuk Savaş Sonrası Rus Dış Politikasında Avrasyacılık: Kırım Sorunu", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri, Haziran 2019, s.26.

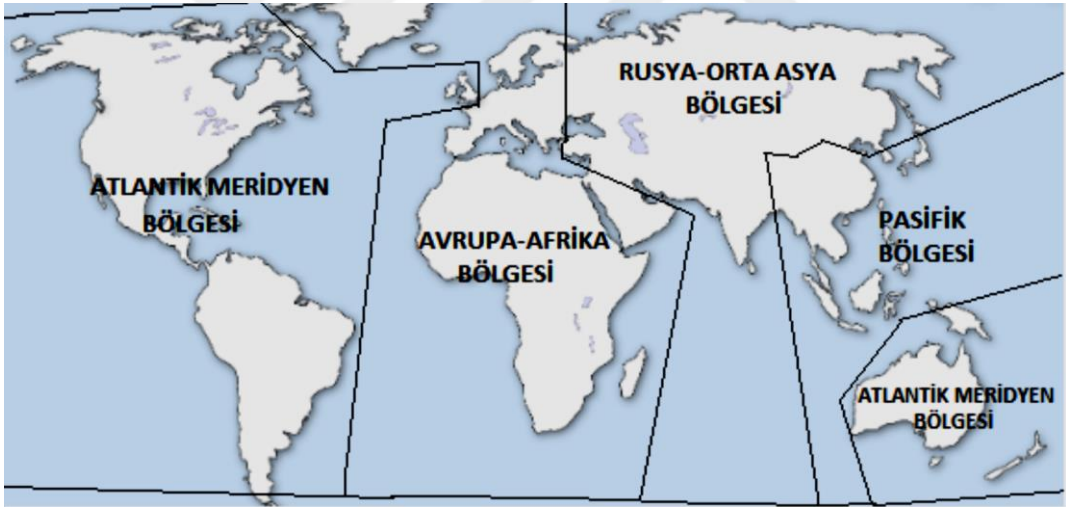
²³⁸ Ayas, *a.g.t.*, s.16.

²³⁹ S. Kurt, "Dugin'in Avrasyacılık...", s.439.

dünya inşa etmekten geçtiği dile getiren Dugin, Rusya'nın belli kazanımlar elde etse bile bu durumu Rusya'nın tek başına gerçekleştirebilmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir. Dugin en azından çok-terafıllığı sağlamak adına dünyada dört veya beş kutbun bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Rusya'nın tek başına Heartland olamayacağını, Rusya'nın bu çok kutuplu dünyanın merkezi ya da kutuplardan yalnızca biri olabileceğini belirtmiştir.²⁴⁰

Dugin'in yeni imparatorluk düşüncesinde “büyük alanların konfederasyonunu” ve “ikincil imparatorlukları” temsil edeceğini ifade etmiştir. Dugin'in yeni imparatorluk düşüncesindeki dört bölgeye ayrılan İmparatorluk merkezleri şöyledir: Batı'da Almanya ve Orta Avrupa merkezli Avrupa İmparatorluğu, Doğu'da Japonya merkezli Pasifik İmparatorluğu, Güney'de İran merkezli Orta Asya İmparatorluğu ve merkezinde ise Rusya'nın yer aldığı Rus İmparatorluğu ayırt edilmiştir.²⁴¹

Şekil 12: Atlantik/Avrupa-Afrika/Rusya-Orta Asya/Pasifik Bölgesi

(Kaynak: Dedidağ, a.g.t., s.40.)

Dugin merkezi pozisyonda yer alan Rusya'ya daha çok önem vermektedir. Dugin, yeni imparatorluğun kurulmasında ABD'nin küresel alanda başlıca rakip olacağını belirtmiştir. ABD'nin gücünü temelden sarsma görevi (ABD'nin jeopolitik

²⁴⁰ Alexander Dugin, “Towards a Multipolar Geopolitics (More On Distributed Heartland Concept)”, Geopolitica, <https://www.geopolitica.ru/en/article/towards-multipolar-geopolitics-more-distributed-heartland-concept> Erişim Tarihi: 18.11.2020.

²⁴¹ Dugin, *Rus Jeopolitiği...*, s.81.

yapısının tamamen sona erdirilmesine kadar) yeni imparatorluğun tüm katılımcıları tarafından planlı bir şekilde yerine getirilmelidir.²⁴²

Dugin özellikle oluşturulan bölgeler içerisinde eğer imparatorluk yapısından bahsedilecekse bölgesel ortaklara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, merkezinde Rus İmparatorluğu'nun yer aldığı, doğu-batı-güney kanadında da ortaklarının yer aldığı ülkeler ile hareket edilmesi gerektiğini söylemektedir. Buna göre, Batı'da Orta Avrupa yeni imparatorluğun jeopolitik köprüsünü oluşturmaktadır. Almanya, Orta Avrupa'nın stratejik, kültürel ve kısmen de siyasal açıdan doğal jeopolitik konumunu temsil etmektedir. Ancak Dugin, Avrupa'da Atlantikçi (ABD-İngiltere) grubunda yer aldığını belirterek Avrasya projesinde Rusya'nın müttefiki olabilecek bir lider belirlemiştir. Buna göre, karasal-kıtasal Almanya, denizci-tüccar İngiltere'ye geleneksel olarak karşıda bulunmuş, bu jeopolitik ve kültürel karşı koyuş, Almanların kendi devletlerini kurmalarından sonra Avrupa tarihine de damgasını vurmuştur. Dugin, İngiltere'nin Avrasyacı projede “günah keçisi” olacağını belirterek Avrupa İmparatorluğu'nun Almanya liderliğinde kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Almanya himayesi altında Avrupa entegrasyonu, Avrasya projesine ideal biçimde uygun düşmekte ve küresel bir kıtasal entegrasyon sürecinde de arzu edilebilir olduğunu göstermektedir.²⁴³

Dugin, yeni imparatorluğun doğu kesimindeki ülkelerle “ortak düşman” prensibine dayanarak stratejik ittifaklar kurulması gerektiğini belirtmektedir. Dugin, bu alandaki ülkeler incelendiğinde Hindistan'ın yeni imparatorluğun stratejik müttefiki olabileceğini ancak ülkenin jeopolitik hareketliliğinin, yayılma alanının ve ekonomik-teknolojik düzeyinin Avrasya misyonu için ilerleyen dönemlerde etkili olup olamayacağını lanse etmiştir. Bu alanda Avrasya için önemli müttefikler arasında nitelendirilen Çin ve Japonya'da yer almaktadır. Dugin iki ülkeyi incelediğinde, Çin için ilerleyen dönemlerde siyasal diktatörlüğünü ve kapitalist gelişimini birleştirerek Uzak Doğu'da Atlantikçi bir pozisyona bürünebileceğini belirtmiştir. Bu bakımdan Japonya ile kurulması muhtemel ittifak düzeyinden bahsetmektedir. Özellikle Pan-Asya projesine geri dönmek, Amerika nüfuzunun bölgede yayılımını azaltmak,

²⁴² Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.81-82.

²⁴³ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.56-58.

Atlantikçilerin önemli stratejik ve ekonomik üslerini alıkoymada imparatorluğun doğu eksenini Japonya merkezli olmalıdır.²⁴⁴

Dugin, imparatorluğun güney kesiminde izlenecek politikaların stratejik, ideolojik ve kültürel açıdan Avrasya eğilimine uygun nitelikteki bir güç ve sağlam kıtasal ittifak eğiliminde olan bir ülke ile kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dugin, İslam bölgesinin Avrasya İmparatorluğu'na jeopolitik bir gerçeklik sunduğunu belirtmektedir. Jeopolitik açıdan bakıldığında zaman bölgede çok büyük kıtasal ülke olan İran yer almaktadır. İran, Orta Asya ile iyi ilişkileri olan, Amerikan karşıtlığı sergileyen ve geleneksel yapısı olan bir devlettir. Yeni İmparatorluğun güney kısmındaki Moskova-Tahran çizgisi, Rusya'nın stratejik hedefi haline gelen -sıcak denizlere çıkma- amacına da ulaşma fırsatı sağlayabilecektir.²⁴⁵

²⁴⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.64-68.

²⁴⁵ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.73-74.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ ENERJİ İLİŞKİLERİ

1. Tarihsel Süreçte Enerji İlişkileri

Türkler ile Ruslar arasındaki ilişkilerin kurulması 500 yılı aşkın bir süreye tekabül etmektedir. İki ülke tarihsel süreçte toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan pek çok konuda önemli değişimlere uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında başlayan ticari nitelikteki ilk ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasında siyasi, ekonomik ve ticari nitelikteki ilişkiler olarak devam etmiştir.²⁴⁶ Günümüzde ise SSCB'nin varisi olan RF ile ilişkiler devam ettirilmektedir. RF'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye ile iktisadi ilişkilerin daha ön planda olduğu bir döneme girilmiştir. Bu dönemden günümüze kadar geçen sürede Türkiye ve Rusya arasındaki en büyük alışverişin petrol ve doğal gaz üzerine olduğu görülmektedir.

SSCB döneminde temeli atılan enerji ilişkileri, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Enerjinin en üst seviyeye ulaştığı nokta, 2000 yılı ve sonrasıdır. Putin'in RF'de iktidara gelmesi ile enerji alanında oluşturduğu yapı, hem Rusya'nın ekonomik açıdan toparlanmasına hem de Türkiye ile olan enerji ilişkilerine olumlu bir şekilde etki etmiştir. İlk başta iktisadi anlamda kötü bir pozisyonda yer alan Rusya'nın, ekonomik anlamda güçlenmesi ülke içindeki otoritesini de sağlamlaştırmıştır. Bu durumun değişmesi Rusya'nın dış politikada yeniden daha rekabetçi bir anlayış sürdürmesine olanak tanımıştır.²⁴⁷ Ekonomik kazancının büyük bir kısmını enerji kaynaklarından sağlayan Rusya gibi ülkeler, kaynaklarını etkili bir araç olarak kullanabilmektedir. Rusya'nın dünyada önemli enerji üreticisi ülkelerden birisi olması, zengin doğal gaz rezervlerine sahip olması, doğal gaz ihracatçısı konumunda yer alması ve uluslararası alanda enerji piyasalarında etkili olması önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Enerji tedarikinin yanında, jeopolitik, jeostratejik, ekonomik ve diplomatik ağırlığı bulunan Rusya aynı

²⁴⁶ Esmâ Torun Çelik, “Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, (Ed. Hasret Çomak, Arda Ercan, Bilge Ercan), 26-27 Nisan 2012, Kocaeli, s.261.

²⁴⁷ İlter Turan, “Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, **BİLGESAM**, Rapor No:5, s.65.

zamanda enerji geçiş guzergahlarını da denetleyen bir devlettir. Rusya'nın ekonomisinde enerji sektörü önceliklidir ve dış politikasında enerjiyi stratejik bir silah olarak kullanabilmektedir.²⁴⁸ Türkiye ise enerji kaynaklarının iletimi noktasında kavşak görevi görmektedir. Türkiye'nin Hazar, Karadeniz ve Akdeniz havzalarının merkezinde bulunması, ülkenin dünyada bir iç hat olarak tanımlanabilmesine ve uluslararası alanda güç dengelerini etkileyebilmesine imkân verebilmektedir.²⁴⁹ Bu durum Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu içinde büyük önem teşkil etmektedir. Türkiye gibi enerji kaynakları açısından özellikle hidrokarbon kaynakları bakımından kısıtlı imknlara sahip olan ülkeler ithalat yoluyla enerji kaynaklarına ulaşabilmektedirler. Ülkede sanayileşmenin artmasıyla birlikte iktisadi düzeyde yaşanan büyüme beraberinde elektrik ve doğal gaza olan talebi de arttırmaktadır.

Enerji ithalatında SSCB'den sonra RF, hem coğrafi açıdan hem de enerjide yaşanan artış sebebi ile dünyanın en büyük enerji ihracat ülkelerden biridir. Türkiye ve Rusya arasında enerji ticareti 37 yıla yaklaşmaktadır. İki ülkenin coğrafi açıdan birbirine olan yakınlığı enerjide taşıma giderlerinin daha ucuz olmasına da olanak sağlamaktadır.²⁵⁰ Türkiye'nin hem yakın komşusu hem de enerjide güçlü bir ihracat konuma sahip olan Rusya ile enerji konusunda ilişkileri daha ön plandadır. İki lke arasında verimli ama sorunlu bir durum bulunmaktadır. Bu sorunun nedeni, bölgesel gelişmelerin enerji ilişkilerinde de etkili olmasıdır. Bölgesel gelişmelerin 1990'lı yıllarda enerji ilişkilerine yansıması daha fazlayken bu durumun 2000 ve sonrası için etkisini azalttığı görülmektedir. Bunun nedeninin, siyasi krizlerin ekonomik-ticari alandaki gelişmeleri etkilememesi için gösterilen çaba olduğu söylenebilir. Bu durumun 2015 yılında yaşanan Uçak Krizi'ne kadar normal seyrinde ilerlediği belirtilebilir. Duraksayan ilişkilerin yaklaşık bir yıl kadar sonra yani 2016 yılının ikinci yarısından itibaren yeniden eskiye dönmeye başladığı görülmektedir.

Türkiye petrol ve doğal gaz ihtiyacını Rusya'dan güvenli (boru hatları sayesinde) bir şekilde karşılamaktadır. Doğal gazın taşınmasında ve depolanmasında

²⁴⁸ Barış Doster, "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılığının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", **BİLGESAM, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, 23-24 Eylül 2014, Kocaeli, s.603.

²⁴⁹ Volkan zdemir, **Yenilenen Dünya Eskimeyen Türkiye: Ekonomik Krizler-Politik zmler**, Destek Yayınları, Ocak 2019, s.174.

²⁵⁰ Volkan zdemir, **Doğalgaz Piyasaları: Türkiye Enerji Güvenliği zerine Tezler**, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2017, s.128-129.

hem teknik açıdan yaşanan zorluklar hem de maliyetinin fazlalığı taşımacılıkta doğal gaz için en uygun yolun boru hatları olmasını sağlamıştır.²⁵¹ Doğal gazın boru hatları ile iletimi ve gitgide geliştirilen projeler, Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını gün geçtikçe arttırmaktadır.²⁵² İlerleyen yıllarda Rusya ile Türkiye arasındaki enerji boyutu farklı bir noktaya gelerek nükleer enerjinin de dâhil olduğu bir sisteme dönüşmüştür. Bu noktada, çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin temel yapısı SSCB döneminden başlayarak 1990-2000, 2000-2015 ve günümüz kronolojisi izlenerek ve Avrasya coğrafyasında yaşanan veya yaşanması muhtemel önemli gelişmeler bağlamında boru hatları sistemleri ile birlikte irdelenmiştir. İlaveten Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerine yeni bir adım olarak eklenen nükleer enerji konusu da kısaca ele alınmıştır.

1.1. SSCB Dönemi Enerji İlişkileri

Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri Sovyetler Birliği dönemine dayanmaktadır. SSCB döneminde iki ülke arasındaki ticari, ekonomik ve endüstriyel ilişkiler tarafların enerji alanında daha büyük projeler üretmesine ve yeni adımlar atmasına olanak sağlamıştır.²⁵³ İki ülkenin birbirine olan coğrafi yakınlığı, Türkiye'nin hidrokarbon enerji kaynakları açısından fakir olması, Rusya'nın hidrokarbon enerji kaynakları açısından oldukça zengin olması gibi faktörler özellikle 1980'ler sonrası ikili ilişkilerde enerjinin önemini arttırmıştır.²⁵⁴

Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkilerin temeli 8 Ekim 1937 tarihinde imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'na dayanmaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkileri ise Türkiye ve SSCB arasında 1967 yılında imzalanan I. Ekonomik-Teknolojik İş Birliği Anlaşmasına dayanmaktadır. Ekonomik ve Teknolojik İş Birliği Anlaşmalarının ikincisi ise 1975 yılında imzalanmıştır. Seydişehir Alüminyum tesisi, Aliğa Petrol Rafinerisinin yapımı, Arpaçay Barajının inşası, İskenderun Demir ve Çelik Santralinin genişleme çalışması, Orhaneli Termik

²⁵¹ Ufuk Kantörün, "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2010, s.90.

²⁵² Turan, **a.g.m.**, s.67.

²⁵³ Çelik, **a.g.m.**, s.261.

²⁵⁴ Okan Yardımcı, "Energy Cooperation in the History of Turkish-Russian Relations", <https://www.linkedin.com/pulse/energy-cooperation-history-turkish-russian-relations-okan-yard%C4%B1mc%C4%B1>, Erişim Tarihi: 3.12.2020.

Güç Santralinin inşası, Keles Termik Güç Santrali projesi, Karadeniz Petrol Rafinerisi projesi ve diğer pek çok enerji yatırımı iki ülke arasındaki doğal gaz anlaşmasından önceki önemli iş birliği denemelerine işaret etmektedir.²⁵⁵ Sovyetler, Türk dış politikasında izlenen yönlü yaklaşımdan yararlanarak kendisi ile ortak sınırı bulunan Türkiye ile ilişkilerini geliştirme gayretinde bulunmaya çalışmıştır. Batı ile iyi ilişkileri olan Türkiye'nin dış politikasında bir bakımdan stratejik karşıt denge unsuru oluşturma Sovyet tarafınca önemli görülmüştür. Bir nevi Türk-Sovyet ilişkilerinin ekonomik boyutunda politik başarıların güvence içerisinde bulunulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.²⁵⁶

Türkiye ile Rusya arasındaki ilk doğal gaz anlaşması Sovyetler dağılmadan önce imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre, doğal gaz alım-satım anlaşmasına yönelik ilk talep, 3-12 Haziran 1983 tarihinde Moskova'da düzenlenen altıncı Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği toplantısında Türkiye tarafından dile getirilmiştir. Doğal gaz anlaşması imzalama isteğini ilk beyan eden tarafın Türkiye olması²⁵⁷ Sovyet tarafınca olumlu karşılanmış ve bu konu hakkında fizibilite çalışmalarının yapılmasına karar verilmiştir.²⁵⁸ 18 Eylül 1984 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Eski Sovyetler Birliği hükümetleri arasında ilk kilometre taşını oluşturan gaz sevkiyatına ilişkin hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı takiben Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) tarafından çalışmalara başlanılmış ve hat için uygun güzergâhlar tespit edilmeye çalışılmıştır. 14 Şubat 1986 tarihinde BOTAŞ ve SoyuzGazExport arasında Ankara'da 25 yıllık Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır.²⁵⁹ Türkiye'de doğal gaz çalışmalarıyla ilgili konularda görevlendirilen BOTAŞ'ın yanında Sovyetlerin yetkili kuruluşu Soyuzgazexport da doğal gaz sevkiyatının ayrıntıları ile gaz fiyatının belirlenmesi ve ticari sözleşme yapılması

²⁵⁵ Yardımcı, “**Energy Cooperation...**”; Volkan Ş. Ediger, “Enerji ve Siyaset: Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri”, **Dosya: Enerji ve Politika**, s.40.

²⁵⁶ Natalya Ulçenko, “Rusya ve Türkiye'nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.142.

²⁵⁷ Anlaşmanın yani gaz satış teklifinin ilk olarak Sovyet diplomatlar tarafından Türkiye'ye yapıldığı ancak Moskova'dan izinsiz bir üstünlük görüntüsü oluşturmamak adına resmi talebin ilk olarak Ankara'dan geldiği belirtilmiştir. Sovyetler döneminde imzalanan doğal gaz anlaşması hukuki açıdan geçerlilik sağlamıştır. Sovyetler ekonomik açıdan ziyade daha çok o dönemin verdiği şartlara bağlı kalarak komşular ile iyi geçinme yaklaşımı izlemektedir. Bkz. Özdemir, **Doğalgaz Piyasaları...**, s.129-130.

²⁵⁸ Yardımcı, “**Energy Cooperation...**”.

²⁵⁹ ETKB, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri>, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

hususunda görevlendirilmiştir. 1985 yılında Doğal Gaz Kullanım Etüdü yaptırılmış ve boru hattı güzergâhı ile tüketim oranları belirlenmiştir. Yapılan etüt çalışmaları ile Kuzey Batı Anadolu güzergâhı hat için elverişli alan kabul edilmiştir.²⁶⁰

1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşması çerçevesinde 1987 yılından itibaren SSCB'den döviz karşılığında doğal gaz alımına başlanılmıştır.²⁶¹ Türkiye, SSCB'den ilk doğal gazını barter (takas) temelli almıştır. Bu temelde yapılan anlaşmaya göre Türkiye, SSCB'den alacağı doğal gaz karşılığında pamuk, bitkisel yağ, endüstri ürünleri, et, çelik ve çelik olmayan ürünler vermeyi taahhüt etmiştir.²⁶² Yani gaz ödemesi, anlaşmanın 3. maddesine dayanak oluşturularak Sovyetlerin yıllık ihtiyaçlarına göre belirlenen mallar üzerinden sağlanmıştır. Sovyetlerin dağılmasına kadar ödeme bu şekilde sürmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte 1984 yılında yapılan anlaşmanın getirdiği “mal karşılığında doğal gaz” hükmü ortadan kalkmıştır. Böylece doğal gazın bedeli dolar (nakit) üzerinden ödenmeye başlanmıştır.²⁶³

Türkiye ve Rusya arasındaki ilk enerji hattının 25 yıllık süreyi kapsamaması, “Al ya da Öde” yükümlülüğüne bağlı olması, Türkiye'nin belli oranda gaz almasına ve Rusya'nın potansiyel bir enerji pazarı kazanmasına olanak sağlamıştır. Batı hattı, Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılayabilmek adına yapılmış bir hat olduğu için küresel bir konumda nitelendirilmemektedir. Bu hat sadece iki ülke arasındaki gaz alışverişine yönelik gerçekleştirilen bir projedir ve ilk olma özelliğine sahiptir.²⁶⁴

²⁶⁰ Zeliha Hodaloğulları ve Aydın Aydın, “Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, s.746.

²⁶¹ Elif Hatun Kılıçbeyli, “Rusya'nın Siyasal Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri (1992-2000 yılları), **Avrasya Dosyası-Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.28.

²⁶² Habibe Özdal, vd., “Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, **USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi Raporu**, (Ed. Mehmet Güçer), Temmuz 2013, s.51.

²⁶³ Özdemir, **Doğalgaz Piyasaları...**, s.130; Tolga Demiryol, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt 17, Sayı 4, Yıl 2018, s.1444.

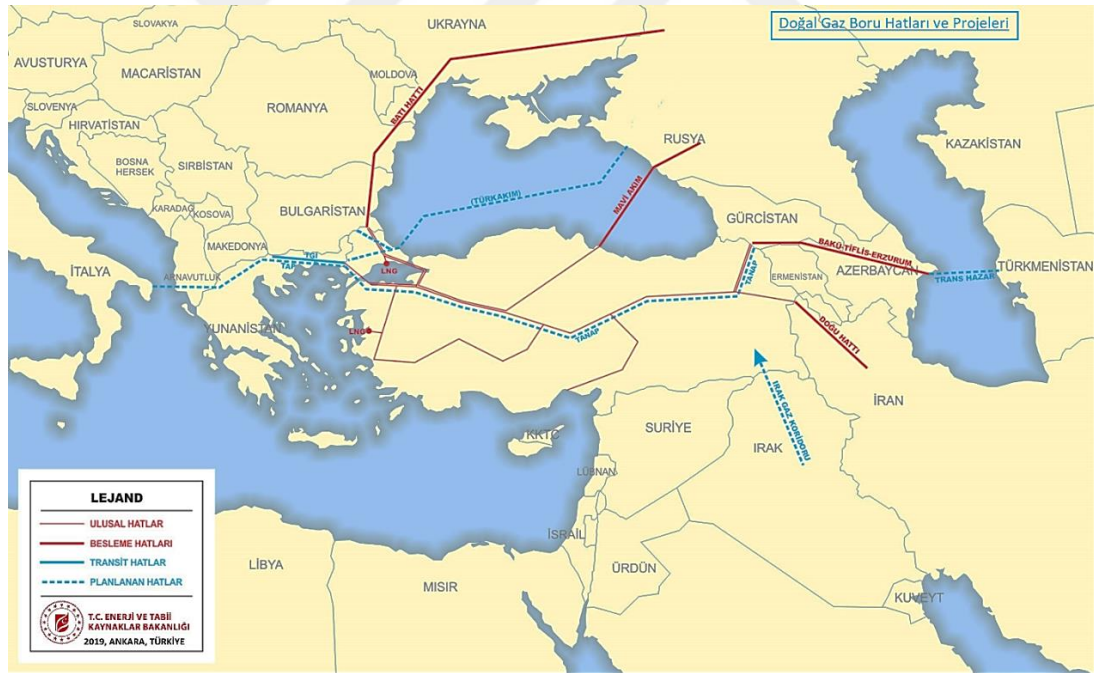
²⁶⁴ Cemal Kakışım, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Mart 2019, s.78.

1.1.1. İlk Doğal Gaz Hattı: Trans Balkan (Batı) Boru Hattı

Rusya-Batı Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye'nin ilk yurt dışı kaynaklı doğal gaz projesidir. 1987 yılından günümüze kadar ulaşan proje, tek başına yıllar boyunca Türkiye'nin doğal gaz gereksinimini temin etmiştir.²⁶⁵

Rusya'dan başlayıp Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan hattını takip ederek Türkiye'ye ulaşan bu hattın ülkemizdeki bölümü "Batı Boru Hattı" olarak nitelendirilmektedir.²⁶⁶ 845 km uzunluğunda olan hat, ülkemize Bulgaristan sınırında yer alan Malkoçlardan girmektedir. Hat, Hamitabat, Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını takip ederek Ankara'ya ulaşmaktadır.²⁶⁷ Ukrayna üzerinden bağlantı sağlayan hat, Türkiye'nin yıllık 14 milyar m³'lük gaz ihracatını temin etmektedir. 10 milyar m³'lük gaz özel şirketler tarafından, geri kalan 4 milyar m³'lük gaz ise BOTAŞ tarafından iç piyasaya sürülmektedir.²⁶⁸

Şekil 13: Trans-Balkan Boru Hattı-Batı Boru Hattı

(Kaynakça: ETKB, "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri>, Erişim Tarihi: 08.03.2021.)

²⁶⁵ Bilgehan Engin, "Türkiye Doğal Gaz Arz Güvenliği ve Gelecek Projeksiyonu İle İncelenmesi", **İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ocak 2014, s.45.

²⁶⁶ Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, Hayy Kitap, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2015, s.259.

²⁶⁷ Hodaloğulları ve Aydın, **a.g.m.**, s.748.

²⁶⁸ Pamir, **Enerjinin İktidarı**, s.259.

Türkiye'nin ilk doğal gaz ithalatını gerçekleştirdiği Batı Doğal Gaz Boru Hattı Anlaşması'na göre, Türkiye yılda 6 milyar m³'lük gaz alacak ve anlaşma süresi 25 yıllla sınırlı kalacaktır. Anlaşma RF'nin en büyük şirketi Gazprom/Gazexport ile Türkiye'nin devlet şirketi BOTAŞ arasında imzalanmıştır. Ancak 1998 yılında aynı hat için yeni bir anlaşma yapılarak (hattın kapasitesini arttıracak ve yeni ek yatırımları kapsayacak şekilde) hatta 8 milyar m³'lük gaz ilavesi yapılmış ve 23 yılı kapsayacak şekilde şartlar yeniden belirlenmiştir.²⁶⁹ Hat için yeni bir anlaşma ve gaz ilavesi yapılması, 31 Aralık 2011 tarihinde biten anlaşmaya rağmen taraflarca alışverişin aynı kapasite ile devam ettirilmesi, yapılan anlaşmaya ve ilerleyen yıllarda gaz ihtiyacının artması sebebiyle ek gaz alımlarına bağlanmıştır.²⁷⁰ 1984 yılında imzalanan doğal gaz anlaşması Türkiye'nin Rusya'ya karşı gaz konusunda bağımlılık sürecini başlatmıştır. İkili ilişkilere farklı bir ivme kazandıran bu durum ekonomik boyutu da ön plana çıkararak Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmiştir.²⁷¹

Rusya, TürkAkım doğal gaz boru hattının devreye alınmasıyla Türkiye'ye Batı Hattı üzerinden gaz ihracatının sonlandırılacağını söylemiştir. TürkAkım doğal gaz boru hattına ilişkin hükümetler arası antlaşma metninde, Batı hattının TürkAkım projesinin ilk kısmının devreye girmesi ile sona ereceği belirtilmiştir.²⁷² Buna göre, 1984 yılında yapılan antlaşmaya dayanarak Batı Hattı'ndan gaz alımı 2021 yılında sona erecektir.²⁷³ GazpromExport'un sayfasında yer alan ifadede ise Trans-Balkan boru hattından gaz akışının 1998 yılında BOTAŞ ile gaz tedarikinin sağlanacağı uzun vadeli sözleşmeye dayanarak 2022 yılına kadar geçerli olacağı belirtilmektedir.²⁷⁴

²⁶⁹ Pamir, **Enerjinin İktidarı**, s.250.

²⁷⁰ Engin, **a.g.t.**, s.53.

²⁷¹ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", https://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye_Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri, Erişim Tarihi: 24.12.2020.

²⁷² AA, "Türk Akımı nedeniyle Batı Hattı devre dışı kalacak", <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak/771931>, Erişim Tarihi: 26.11.2020.

²⁷³ Mustafa Özalp, **Küresel Enerji Denkleminde Merkez Ülke: Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, Haziran 2018, Ankara, s.158.

²⁷⁴ Gazprom Export, "Turkey", <http://www.gazpromexport.com/en/partners/turkey/>, Erişim Tarihi: 03.01.2021.

1.2. 1990-1999 Yılları Arasındaki Enerji İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra SSCB'nin varisi olan RF zor bir sürece girmiştir. Bu süreç Türkiye ile RF arasındaki ilişkilerde etkili olduğu kadar uluslararası sistemde de etkisini göstermiştir. Özellikle Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerde bir değişimin olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde farklı kutuplarda yer alan Türkiye ile Rusya'nın yaklaşımlarında yaşanan değişim özellikle ticari-iktisadi yapıda kendini göstermiştir. İkili ilişkilerde ticari ortaklığın yapılabileceği ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkilerin gözetilebileceği bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerin 1990'ların ilk yarısına nazaran 1990'ların ikinci yarısından itibaren normalleşmeye başladığı görülmektedir.²⁷⁵

1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin genel olarak temkinli ilerlediği görülmektedir. Avrasya coğrafyasında her iki ülke birbirini rakip olarak görmeye devam ederken ekonomik alandaki gelişmeler iki ülkeyi iş birliğine yöneltmektedir. 1990'lı yılların en önemli özelliği siyasal sorunların ikili ilişkilerde ekonomik alandaki ilişkileri etkilememesidir. Sorun yaratan jeopolitik gelişmeler yerini artık ticaret, turizm ve en önemli iş birliği sahası olan enerjiye bırakmıştır. Ancak ekonomi, ticaret, turizm ve enerji alanındaki iş birliği bir yandan iki ülke arasındaki yakınlaşmayı arttırırken bir yandan da siyasi alanda yaşanması muhtemel gerginlikleri beraberinde getirmektedir. Yaşanan bir kriz ortamı diğer alanlardaki gelişmeleri etkileyebilecek hâle gelmektedir. Avrasya'daki enerji kaynakları üzerinde yaşanan mücadele Türkiye ve Rusya arasındaki önemli gerilim hattını bu şekilde ortaya çıkarmıştır. Özellikle petrol ve doğal gazın hangi güzergâhlar üzerinden taşınacağı sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve askerî yönü de olan bir sorundur. Bu noktada bölgesel gelişmeler, çatışmalar ve sorunlar enerji konusundan bağımsız düşünülmemeyeceğinden dolayı enerji politikalarının bir parçası olarak yer almaya başlamıştır.²⁷⁶ SSCB'nin dağılmasından sonra ekonomik açıdan darboğaza giren RF bu durumdan kurtulabilmek adına elinde bulunan enerji kaynaklarından

²⁷⁵ Mitat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 1, 2007, s.269-270.

²⁷⁶ Emre Baysoy, "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", s.66-67.

yararlanmaya başlamıştır. Enerji fiyatlarında yaşanan artış ve bunun getirdiği zenginlik, ülkede siyasi istikrarın oluşmasına katkı yaptığı kadar RF'nin uluslararası arenada iddialı bir konuma taşınmasına da yardımcı olmuştur.²⁷⁷

Sovyet hâkimiyetinde yer alan devletlerin Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetlerin yıkılması ile birlikte egemenliklerine kavuşmaları başka bir unsuru da gün yüzüne çıkarmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte enerji alanlarının ülkelere ve bölgelere göre dağılımda yaşanan farklılıklar, üretim ve tüketim bölgeleri arasındaki farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Çünkü SSCB'den ayrılan devletler hem kendi alanları içerisinde yer almaya başlamış hem de enerji alanlarında yaşanması muhtemel mücadelelerin geniş bir alana yayılmasına neden olmuşlardır. Özellikle Orta Asya-Kafkasya coğrafyasının verimli enerji alanına sahip bölgesi Hazar coğrafyası, yeni jeopolitik denklem içerisinde bölgesel aktörler kadar küresel aktörlerinde nüfuzu altında kalan bir yer haline gelmeye başlamıştır. Bu alanda yaşanan nüfuz mücadelesi bir yandan Avrasya'da ittifakları ortaya çıkarırken bir yandan da bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada bölgede ABD'nin kontrolü ele geçirmek için giriştiği mücadelenin yanı sıra Rusya'nın arka bahçesi olarak nitelendirdiği bölgede farklı unsurların bulunmaması için giriştiği mücadeleye tanıklık edilmiştir. Bu bölgenin kontrolü için ABD-Rusya rekabetine şahitlik edilmiştir.²⁷⁸ RF ve ABD arasında karşı karşıya gelinen bu durum enerji kaynaklarının taşınma güzergâhının ve hacminin nasıl gerçekleştirilebileceği sorununa da bağlı hale gelmiştir.²⁷⁹

Rusya, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Kafkasya-Orta Asya'daki kontrolünün zayıfladığını düşünerek bölgeyi kendine yeniden bağlamak için en önemli enstrümanı hâline gelen enerjiyi kullanmaya başlamıştır.²⁸⁰ Çünkü Rusya, ABD'nin Türkiye'yi Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya iletilmesi noktasında bir geçiş

²⁷⁷ Ali Mirdas, "Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikası ve Rus Dış Politika Yapımına Etkisi", https://www.academia.edu/12525386/RUSYA_FEDERASYONU_NUN_ENERJ%C4%B0_POL%C4%B0T%C4%B0KASI_VE_RUS_DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KA_YAPIMINA_ETK%C4%B0S%C4%B0, Erişim Tarihi: 03.12.2020.

²⁷⁸ Çağrı Kürşat Yüce, "Küresel Güç Mücadelesi Bağlamında Avrasya'daki Enerji Savaşları", **TURAN-SAM**, Yıl 2010, Cilt 2, Sayı 7, s.86-89.

²⁷⁹ Natalya Y. Ulçenko, "Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhracat ve İthalatının Rolü", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**, (Der: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), 1.Baskı, Kasım 2003-İstanbul, s.196-197.

²⁸⁰ Yusuf Yazar, "Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri", (Ed. Murat Yılmaz) **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığı Raporu**, Haziran 2011, s.39.

koridoru hâline getirmek için verdiği çabayı kendi çıkarına stratejik bir tehdit olarak algılamaktadır.²⁸¹ ABD ise Rusya'yı baypas edecek boru hattı projelerine girişmiş durumdadır. Burada enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak, böyle bir güce sahip olmak oyunun galibini belirleyeceği için güçlü taraflar adımlarını bu amaca ulaşmak için atmaya uğraşmışlardır.²⁸² Bu noktada bölgedeki petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına ulaştırılması adına yeni güzergâhlara ve yeni boru hatlarına ihtiyaç duyulduğu gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Bölgeye yönelik "ulaşım fikri" ise ilk defa 1993 yılında önerilerek AB'nin 1994 yılında gerçekleştirdiği Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Sistemi adlı program ile de desteklenmiştir.²⁸³

Orta Doğu'daki Basra Körfezi'nden sonra Orta Asya'daki Hazar Havzası dünyanın ikinci büyük petrol bölgesi olarak bilinmektedir. Bölgenin bu kadar hızlı bir şekilde dünya siyasetinde yer alabilmesi, bu bölgedeki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde edebilmelerine, petrol ve doğal gazlarını taşıma noktasında Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtulabilmelerine ve alternatif yollar oluşturabilmelerine dayalıdır.²⁸⁴ Bu noktada Karadeniz coğrafyasında ekonomik ve stratejik etkinlik kurma mücadelesine girişen devletler, bölgedeki enerji kaynaklarını hem kısa yoldan uluslararası pazarlara ulaştırabilmek adına hem de bu kaynakların boru hatları vasıtalarıyla uygun ülkelerden geçmesini sağlamak için uğraşmışlardır. Bu mücadele ise bölgede özellikle Türkiye ve Gürcistan'ı daha da ön plana çıkarmıştır.²⁸⁵ Bu durum büyük ölçüde Türkiye ve Gürcistan'ın transit geçiş ülkeleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan başta olmak üzere diğer Hazar, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri için ana ve istikrarlı bir geçiş ülkesi özelliği göstermektedir.²⁸⁶ Hazar, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya sahasında kilit rolde yer alan Gürcistan'ın bu konumu, enerji kaynaklarının dış pazarlara (özellikle Batı'ya) ulaştırılması noktasında büyük bir öneme sahiptir. Gürcistan, uluslararası ticaret merkezlerinden

²⁸¹ Philip H. Gordon ve Ömer Taşpınar, **Türkiye'yi Kazanmak: Türkiye Batı için neden vazgeçilmez**, Timaş Yayınları, İstanbul 1.Baskı, Şubat 2009, s.96.

²⁸² Haktan Bırsel, "Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hâkimiyet", **2023 Dergisi**, 2007, Sayı 75, s.1.

²⁸³ Ayşe Nur Timor, "Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları" **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, İstanbul 2000, s.229.

²⁸⁴ Erdal Akpınar, "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005, s.238-240.

²⁸⁵ Burçin Canar, **Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz**, Phoenix Yayınevi, Şubat 2013, Ankara, s.87.

²⁸⁶ Brenda Shaffer, "Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 26, Yaz 2010, s.60.

biri hâline geldiğinden dolayı da Türkiye ile Avrupa'nın doğal gaz güvenliğinde öncelikli önemde bulunmaktadır. Türkiye ise Gürcistan'ın Kafkasya'da sağladığı konumu Anadolu coğrafyasında sağlamaktadır. Türkiye enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılması noktasında geçiş özelliği sağlayan bir ülke olmanın yanında Avrupa'ya en kısa yol güzergâhında da yer almaktadır. ABD'nin bölgeye yönelik stratejilerinde özellikle Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında transit ülke olarak dost ve müttefik ülke topraklarının kullanılmasına dayanan bir ulaştırma politikası bulunmaktadır.²⁸⁷ Ancak bölgede geçiş ülkesi olarak Türkiye ve Gürcistan'ın yanında Ermenistan ve İran da yer almaktadır. ABD de, özellikle Batılı müttefikleri için enerji kaynaklarını kesintisiz ve ucuz kaynaklardan temin etmek adına kaynak çeşitlendirmesine gitmekte ve bunun için de çok yönlü stratejiler izlemektedir. ABD bu açıdan bölgede "Çoklu Boru Hatları" stratejisi izlemektedir. Bu stratejide ön planda gördüğü üç güzergâh içerisinde yer alan İran'ı değerlendirmeye almamaktadır. Çünkü İran'ın bölgede terörü desteklediğini, kitle imha silahlarına yoğunlaştığını belirterek ambargo uygulamakta ve plan dâhilinde olan boru hatlarının bu ülkeden geçmesini istememektedir.²⁸⁸ ABD'nin İran'a yönelik tutumu enerji alanında Kafkasya bölgesindeki etkisini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Ermenistan ise petrol ve doğal gazın taşınma noktasında görece daha ekonomik bir güzergâh olmasına karşın, uzun süre Azerbaycan topraklarının yaklaşık olarak yüzde yirmisini işgal altında tutması sebebiyle bir güzergâh alternatifi olarak değerlendirmenin dışında tutulmuştur.²⁸⁹ Bunun yanında Ermenistan'ın Rusya'ya her konuda bağımlı hale gelmesi, Türkiye ve Azerbaycan ile herhangi bir diyalog ilişkisi kuramaması, ulaştırma ve enerji alanlarında ülkenin izole edilmesi doğu-batı yönlü işleyen ticari ilişkilerde ülkeyi pas geçen bir tasarım düzeni meydana getirmiştir.²⁹⁰ Ermenistan bir bakıma Azerbaycan, Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki doğrudan geçişi engelleyen ve zorlaştıran konumu nedeniyle de değerlendirilmesi gereken bir ülkedir. Petrol ve doğal gaz projelerinin alıcılara

²⁸⁷ Hayriye Kahveci, "Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet", **Kafkasya'da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)**, (Der. Mustafa Aydın), 1.Basım Kasım 2012, Nobel Akademik Yayıncılık, s.265.

²⁸⁸ A. Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.22-32.

²⁸⁹ Necdet Pamir, "Güney Kafkasya ve Enerji," **Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, (Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı), Berikan Yayınevi Ankara 2011, s.355.

²⁹⁰ Göktürk Tüysüzöğlü, "Ermenistan'da siyasal değişim emareleri", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-da-siyasal-degisim-emareleri/2084914>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

ulaştırılması noktasında Ermenistan engeli, daha uzun bir rota olan Gürcistan'ın tercih edilmesini sağlamıştır. Bu sebeple Ermenistan küresel aktörlerin bir piyonu olarak bölge istikrarının yeniden sağlanabilmesinde engel teşkil etmektedir.²⁹¹ İran ve Ermenistan rotasının proje dışında tutulması ile Rusya'nın kuzey rotalarının baypas edilme amacı politik bir karardır. Bu durumun bölgede süregelen düzeni değiştirmeye yönelik uygulanan bir politika olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.²⁹²

Özellikle Kafkasya coğrafyasındaki Gürcistan-Azerbaycan-Ermenistan rotası, petrol ve güvenliğin birbirine geçmiş olduğu bir bölgedir. Bu noktada bu bölge Avrasya'daki Rus dış politikasını belirleyerek önemli unsurlar olan petrol ve doğal gazın güvenliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu yüzden Rusya'nın dağılma sonrası toparlanma sürecinde bu bölge üzerinde izlemiş olduğu politika yayılmacı ve başka aktörleri engelleyici niteliktedir. Rusya'nın buraya yönelik izlemiş olduğu politikaların Ermenistan-Gürcistan üzerinde sağladığı etkiyi Azerbaycan üzerinde de sağlamak, ekonomik olarak denetimi altına almak istediği petrolü kendi kontrolünde olmayan yollar üzerinden pazarlanmasının önüne geçmektir.²⁹³

Bölgeyi kendi arka bahçesi olarak nitelendiren Rusya ile bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol altına almak için mücadele veren bölge dışı bir aktör olan ABD'nin yanında bu sahada AB, Çin ve Japonya da önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası sistemde yaşanan değişimler Avrasya coğrafyasının içinde yer alan Orta Doğu-Orta Asya ve Hazar Havzasını bölgesel aktörler dışında küresel aktörlerinde odak noktası hâline getirmiştir. Bölgede hangi küresel veya bölgesel aktörün ön planda olduğundan ziyade hangi boru hatlarının ön planda olduğuna dayalı bir stratejik çıkar çatışması yer almaktadır. Bu bölgede Rusya'nın karşı çıktığı, ABD ve AB'nin desteklediği, Azerbaycan başta olmak üzere Orta Asya'nın diğer önemli zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerinin de sonradan dâhil olabileceği, bağımsız bir şekilde dünya pazarlarına enerjilerini ulaştırabilecekleri Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın (BTC) hayata geçirilebilmesi adına önemli bir mücadele verilmiştir. BTC,

²⁹¹ Mustafa İlbaş, **Enerji-Politik Dünya ve Türkiye**, Ankara 2014, Berikan Yayınevi, s.20.

²⁹² Şahin Karataş, "2000'li Yıllarda Enerji Güvenliği Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkileri", **Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2019, s.82.

²⁹³ Atakan Gül ve Ayfer Yazgan Gül, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, 1. Basım-Nisan 1995, Bağlam Yayıncılık, s.37-38.

ABD tarafından önerilen ve AB tarafından ise destelenen doğu-batı enerji koridorunun önemli bir ayağını oluşturmaktadır.²⁹⁴ Doğu-Batı enerji koridorunun bir unsuru olarak nitelendirilen BTC'nin hem bölgesel ölçekte hem de uluslararası ölçekte önemli etkileri olmuştur. Hatta BTC, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton tarafından 1999 yılındaki en önemli dış politika başarısı olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda bölgesel siyasi liderler ile enerji şirketleri tarafından da BTC, Hazar bölgesinde gerçekleştirilen önemli bir başarı hikâyesi olarak nitelendirilmiştir.²⁹⁵

BTC, başta Azerbaycan petrolü olmak üzere, Hazar bölgesindeki petrolün güvenilir, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir şekilde Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşınması buradan da tankerler aracılığıyla uluslararası pazarlara taşınması için inşa edilmiş olan bir boru hattıdır.²⁹⁶ Boru hattı için 18 Kasım 1999 tarihinde Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin yer aldığı üçlü bir hükümetler arası antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte 2006 yılında işletmeye alınan BTC, Azerbaycan petrolünün yanında Türkmenistan ve Kazakistan petrollerini de taşımaktadır.²⁹⁷ Bu durum Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkeleri Rusya'ya bağımlı olmaktan çıkarıp aralıksız petrol ihraç olanağı sunarak gerçek anlamda ekonomik bağımsızlıklarına kavuşma imkânı sağlamıştır.²⁹⁸ Azerbaycan BTC Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı projeleri ile kendi kaynaklarını Rusya'nın kontrolünde olmayan yollardan uluslararası pazarlara ulaştırmasından dolayı önemli bir özerklik kazanmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın hem uluslararası alandaki enerji sektörlerinde önemli bir aktör olmasına hem de Rusya karşısında elinin güçlenmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.²⁹⁹ BTE, BTC dışında gerçekleştirilen Doğu-Batı enerji koridorunun ikinci çizgisini oluşturmaktadır.

ABD bölgede uygulamış olduğu Çoklu Boru Hattı stratejisinde doğu-batı koridorunda Rusya'yı dışlamamış, onun yerine bu koridor üzerinde Rusya'nın

²⁹⁴ Ediger, **a.g.m.**, s.41.

²⁹⁵ Mehmet Merdan Hekimoğlu, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları", **Bilig**, Güz 2012, Sayı 63, s.79.

²⁹⁶ BOTAŞ, "Ham Petrol: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı", <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

²⁹⁷ ETKB, "Petrol Boru Hatları", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-petrol-boru-hatlari>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

²⁹⁸ Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı:...**, s.21.

²⁹⁹ Selim Kurt, "2020 Karabağ Savaşı Bağlamında Donmuş Çatışma Alanlarını Yeniden Okumak", <https://ankasam.org/2020-karabag-savasi-baglaminda-donmus-catisma-alanlarini-yeniden-okumak/>, Erişim Tarihi: 28.01.2021.

projelerinin de yer almasına olanak sağlamıştır. Ancak bu politikayı sürdürürken Rusya'nın boru hatları üzerinde kontrol sahibi olmaması isteğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu noktada BTC'nin uygulanması esnasında Rusya, Türkiye'yi ABD'nin bir piyonu olarak görmeye başlamış ve bunun üzerine BTC hattına karşıt olarak Bakü-Novorrosisk hattını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Petrolün hangi güzergâhta ve hangi hattı takip ederek taşınacağı iki ülke arasındaki belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Petrolün taşındığı bir diğer hat olan Bakü-Supsa hattı, Rusya'yı devre dışı bırakarak Azerbaycan petrolünün Karadeniz kıyısına taşınmasını ve oradan da tankerler aracılığıyla İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçerek Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu hat Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinden geçtiğinden güvenlik tehditleri ile karşı karşıyadır. Bakü-Novorrosisk hattının güzergâhı ise Çeçenistan bölgesinden geçtiği için sık sık kesintilere maruz kalmaktadır. Özellikle iki hat hem güvenlik hem de ekonomik açıdan kayıplara yol açabileceği düşüncesi ile “Erken Petrol” taşımacılığında kullanılmasına karar verilmiştir.³⁰⁰ Türkiye ve Rusya arasında Erken Petrol boru hatları üzerinde de bir rekabetin yaşandığı görülmektedir. RF, Bakü-Novorrosisk hattının güvenliğini sağlamak ve tankerlerin Boğazlardan geçerek dünya pazarlarına ulaşmasının mümkün olabileceğini göstermek için Çeçenistan'a müdahalede bulunmuştur. Çeçenistan harekâtında başarılı olamayan RF, petrolün Novorrosisk terminaline ulaştırılması noktasında ısrarlı çabasını sürdürürken Türkiye, Bakü-Novorrosisk hattı yerine Bakü-Supsa hattını öne sürmektedir. Erken petrolün hangi rotayı takip edeceği konusunda yaşanan sıkıntı Türkiye ve Azerbaycan'ın ABD ile yaptığı iş birliği ile çözülmüştür.³⁰¹

Rusya, erken petrolün taşındığı boru hatlarında olduğu gibi ana ihraç yollarının da kendi belirlediği güzergâhlar üzerinden geçmesi amacıyla stratejiler belirlemiştir. Rusya bir yandan Batı'nın bu bölgedeki doğal gaz rezervlerine ulaşmasını engellemeye çalışırken bir yandan da Batı'nın bu bölgedeki önemli enerji kaynaklarının kendi tekelinde bulunmasını ve kendi çıkarları doğrultusunda

³⁰⁰ Emre Erşen ve Emel Parlar Dal, “Türk-Rus İlişkilerinin Karadeniz-Kafkasya Boyutu: Uçak Krizi ve Sonrası”, **Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar**, s.44; Kahveci, **a.g.m.**, s.270.

³⁰¹ Ali Başaran, “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2013, s.87-88.

denetlenilebilecek bir durumda olmasını istemektedir.³⁰² Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin RF'den bağımsızlığını ilan etmesi, Rusya açısından diğer etnik gruplar içinde olumsuz bir örnek teşkil edebileceği endişesiyle son derece olumsuz karşılanmıştır.³⁰³ Rusya, Kuzey Kafkasya'da yaşanan istikrarsızlığın kaynağı olarak Güney Kafkasya'yı görmektedir. Neticede Çeçenistan'da yaşanan gelişmelerin diğer alanlara etki edebileceği düşüncesinden hareketle RF, Batı'ya yaklaşan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'ni yeniden kendi etkisi altına almaya çalışmıştır.³⁰⁴

Bir yanda Batı destekli bir boru hattı bir yanda da Doğu destekli bir boru hattı projesi yer almaktadır. Fakat asıl mesele BTC'ye karşı Rusya'nın kuzey-güney yönlü oluşturmuş olduğu boru hattındadır. Rusya, ABD'nin doğu-batı yönelimli oluşturduğu BTC boru hattına alternatif olarak kuzey-güney yönlü Mavi Akım boru hattı projesini hayata geçirmiştir. Rusya'nın bu projeyi ön plana çıkarmasının nedenleri arasında Türkiye'nin doğu-batı enerji koridoru olmasını istememesi, ABD'nin bölgede sağlamış olduğu etkin gücünü kırmak istemesi ve kendi nüfuzunun etkin olduğu ülkelerin BTC hattına yönelmelerini engellemek istemesi gösterilebilir. Rusya enerji kaynaklarının kendisinin oluşturduğu rotalar üzerinden taşınmasını isterken Türkiye'nin, enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılması noktasında bir koridor ve geçiş ülkesi özelliği göstermesinin kendisi açısından sorun teşkil ettiğini düşünmektedir. Kendi kontrolündeki hatlardan dünya piyasalarına enerji nakletmek isteyen Rusya, Türkiye'den geçen boru hatlarının güvenilirliğinin sorgulanması dâhil pek çok politika uygulamıştır.³⁰⁵ BTC için öne sürülen tezlerden biri de "hattın izleyeceği rotada terör unsurlarının bulunduğu bu yüzdende projenin riskli ya da kabul edilemeyeceği" yönündeki olumsuz tutuma karşın "hattın kesintisiz çalışacağının" garanti edilmesidir. Bir terör olayıyla karşı karşıya kalındığı vakit, zarar gören tarafın ekonomik kaybının Türkiye tarafından giderileceği bildirilmiştir.³⁰⁶ Hatta Rusya, Hazar'ın statü sorununu dile getirerek Hazar'ın dibine dönecek bir boru hattı sistemi ile Türkmenistan

³⁰² Hasan Kanbolat, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı" **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.174-175.

³⁰³ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", **Akademik Fener**, s.34-35.

³⁰⁴ Kanbolat, **a.g.m.**, s.171-172.

³⁰⁵ Turan, **a.g.m.**, s.73.

³⁰⁶ Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı...**, s.19-20.

gazının iletilmesi noktasında güzergâh sorununu da ortaya çıkarmıştır. Paylaşım yönündeki sıkıntılar Trans-Hazar boru hattı projesinin durmasına neden olmuştur.³⁰⁷ Sadece Türkmenistan açısından değil, Kazakistan enerji kaynaklarının da Rusya dışındaki bir güzergâhtan Avrupa pazarlarına ulaştırılması engellenmiştir. BTC, Rusya açısından ABD'nin Kafkasya coğrafyasında Rusya için stratejik önemde gördüğü bu alanı kendisinden koparmak için girişilmiş olan bir proje olarak nitelendirilmektedir. Yani Rusya Yakın Çevre politikası çerçevesinde Kafkasya coğrafyasına büyük önem vererek ABD'nin kendisi için önemli gördüğü bu alandan onu koparmak için girişmiş olduğu projeye karşı bir mücadeleye girişmiştir.³⁰⁸ Bu durum sadece kaynaklar üzerinde değil, aynı zamanda bu kaynakların tüketiciye ulaştırılması noktasında yani deniz (tanker) yollarının veya boru hattı güzergâhlarının kontrolünü sağlamak için de mücadele verilmesine neden olmuştur.³⁰⁹ Bu açıdan BTC'ye (2006 yılında devreye girdi) karşı Rusya daha stratejik bir hamle yaparak Mavi Akım (2003 yılında bitti) projesini BTC'den daha kısa sürede bitirerek projenin devreye girmesini sağlamıştır. Rusya'nın elinde barındırmış olduğu enerji kaynaklarını stratejik bir plan dâhilinde kullanma yönünde almış olduğu karar, BTC'den önce Mavi Akım'ın hayata geçmesinde kendini göstermektedir. Rusya'nın bu yönde almış olduğu kararın ekonomik açıdan ziyade stratejik bir temel üzerinde şekillendiği görülmektedir. Özellikle Rusya'nın stratejik hamlesi olan Mavi Akım boru hattı ile ABD'nin desteği ile gerçekleştirilen Trans-Hazar boru hattı sistemi arasındaki rekabetin kazananını bu iki projeden ilkinin hayata geçiren tarafın belirlediği söylenebilir. Biri petrol boru hattı diğeri ise doğal gaz boru hattı olan söz konusu iki projenin stratejik açıdan birbirlerine rakip oldukları ve kıyasıya mücadeleye giriştikleri görülmektedir.³¹⁰ Bu rekabetin olumlu bir tarafı ise hem BTC hem de Mavi Akım projelerinin Boğazlardan geçen tanker yükünü azaltmalarındır. Türkiye ve Rusya arasındaki Hazar Havzası enerji kaynaklarını hangi boru hatları güzergâhları üzerinden taşınacağı tartışması 1990'lı yılların hatta günümüze yansıyan en önemli gelişmesidir. Bu dönemde Türkiye'nin

³⁰⁷ Sinan Oğan, "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", <https://turksam.org/mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>, Erişim Tarihi: 28.12.2020.

³⁰⁸ Faysal Köten, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, II/1, 2013, s.73-79.

³⁰⁹ Necdet Pamir, "Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler", **Stratejik Analiz**, 2005, s.65.

³¹⁰ Ediger, **a.g.m.**, s.41; Selim Kurt, "Türkiye'nin Enerji Tedarik Politikalarının Avrasya Enerji Boru Hattı Projeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ağustos 2006, Trabzon, s.120.

PKK'ya yönelik geniş çaplı ve sınır ötesi askeri operasyonları, Rusya'nın Çeçenistan'a müdahalesi, Dağlık Karabağ Sorunu, Karadeniz ve Boğazların statüsü ile ilgili tartışmalar enerji kaynakları üzerindeki çekişme ile ilişkili bir duruma gelmiştir.³¹¹

SSCB zamanında imzalanan ilk doğal gaz hattından sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ikinci doğal gaz alım anlaşması 10 Aralık 1996 tarihinde nakit alım olarak imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, gaz alımı 23 yıllığına yürürlükte kalacak ve yıllık 8 milyar m³'lük gaz alımı yapılacaktır. Bu anlaşmanın Turusgaz ile 18 Şubat 1998 tarihinde yapılan anlaşma ile paralel yürütülmesi öngörülmüştür. Mavi Akım ise 1990'lı yılların sonlarına doğru Türkiye ile Rusya arasında imzalanmış üçüncü doğal gaz anlaşmasıdır. Rusya'nın Türkiye ile gaz alım anlaşmaları imzalamasının nedeni, Türkiye'nin doğal gaz pazarını kendi elinde tutabilme isteğidir. Bu noktada 1995 yılından sonra Türkiye ile enerji alanında daha iyi ilişkiler sağlayabilmek adına üst üste girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler Mavi Akım'ın hayata geçirilmesinde de kendisini göstermektedir.³¹²

Rusya'nın Türkiye doğal gaz pazarını kendi elinde tutmaya yönelik bir tutum içerisinde yer alma çabasının arkasında yatan sebebin bölgedeki ABD ağırlığını kırmak olduğu söylenebilir. ABD etkisinin kırılması sonrasında çıkar çatışmalarının yaşanacağını ve bu çıkarların jeopolitik aracılığıyla belirleneceği düşünülmektedir. Rusya buna ABD'nin oluşturduğu petrol boru hattı projesine karşı hayata geçirdiği doğal gaz hattı projesiyle karşılık vermeye çalışmıştır. Özellikle Putin yönetiminde Rusya'nın menfaatine uygun olan projelerin ve antlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için ana enerji koridorlarının kendi çözümlerine uygun olan kuzey-güney istikametinde oluşturulması bunun bir örneği mahiyetindedir. Jeopolitiğin temel kurallarından birinin Dugin tarafından Rus jeopolitiğine uyarlanması, kuzey-güney doğrultusunda oluşturulan enerji koridorlarının Rusya'ya karşı muhtemel ittifakların önlenmesi açısından da önem teşkil ettiği belirtilmektedir. Yeni jeopolitik düzen artık ülkelerin kuzey-güney istikametinde jeopolitik ve stratejik bir mihverle birbirine bağlanmasına dayalıdır. Avrasyacılar'ın tabiriyle Rusya'nın her ilerleyişi kıtasal gücün ya üstünlüğünü ortaya çıkaracak ya da yenilgisine neden olacaktır. Rusya'nın

³¹¹ Fırat Purtaş, "Türk-Rus İlişkilerinin Gelişiminin Anahtarı: İyi Komşuluk", **Soğuk Savaşın Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi II. Çalıştay Bildirileri, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, s.72-73.

³¹² Oğan, "Mavi Akım:...".

Kafkasya coğrafyasındaki kontrolü ilk etapta “sıcak denizlere” çıkışın önünü açacaktır. Bu sayede Rusya, Kafkasya ve Karadeniz alanında etkinliğini arttırarak diğer rakipler ile rekabete girebilecektir. Rusya’nın özellikle Kafkasya coğrafyasında üstünlük kurma mücadelesi enerji konusunda Batı tarafından hayata geçirilen BTC boru hattının inşasıyla bir kırılma yaşamıştır. Ancak Mavi Akım projesinin hayata geçirilmesi için atılan adımlar RF’nin muhalif olduğu BTC boru hattının yapımına engel olamamıştır.³¹³ Türkiye ve Rusya arasında BTC konusunda yaşanan rekabet yerini Mavi Akım anlaşmasının imzalanması ile birlikte iş birliğine çevrilmesi açısından da önem teşkil etmektedir. Hatta Mavi Akım ilerleyen yıllarda iki ülke arasında artarak devam edecek olan enerji ilişkilerinin itici gücü olacaktır.³¹⁴

İlaveten 1990’lı yıllarda Türkiye’nin dış ticaretinde Rusya’nın önemli bir rol oynamaya başladığını söylememiz mümkündür. Özellikle 1990’lı yılların ilk dönemlerinde karşılıklı bağımlılık ekseninde ilerleyen ilişkiler, 1998 yılından itibaren yerini asimetrik bağımlılığa bırakmıştır. Dış ticarete yaşanan bu değişimin nedenini, Türkiye’nin enerjide Rusya’ya olan bağımlılığında ve ticaret hacminde Rusya lehine yaşanan değişimde aramak mümkündür. 1998 yılından itibaren doğal gaz ticaretinde yaşanan artış bağımlılığı arttırmakla birlikte dış ticaret açığının artmasına da neden olmuştur. Rusya ile Türkiye arasındaki dış ticaretin en önemli kalemini Rusya tarafından Türkiye’ye satılan petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Bu noktada enerjinin de tıpkı güç gösterimleri içerisinde askerî güç olarak değerlendirilebileceği görülmektedir.³¹⁵ 1997 yılında hayata geçirilen Mavi Akım projesi, Gazprom yönetiminin enerji konusunda Türkiye ile temasları, bir önceki yıla göre ilişkilerde artış sağlayarak Türkiye’yi Rusya’nın en hızlı büyüyen pazarı haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler ilerleyen yıllara da dayanak oluşturacak ve Türkiye’nin Almanya’dan sonra Rusya’nın ikinci büyük doğal gaz pazarı olmasına imkân sağlayacaktır.³¹⁶

³¹³ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.177-181 ; Fatih Akgül, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi”, s.146.

³¹⁴ Fatih Özbay, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Rekabet, 1992-2012”, **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye**, (Ed. Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya, BİLGESAM Yayınları, İstanbul, Ocak 2016, s.363-364.

³¹⁵ Evren Balta ve Behlül Özkan, “Türkiye-Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ İle Bakmak”, **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**, DPF 2016- RR 01, s.23-24.

³¹⁶ Mensur Akgün ve Turan Aydın, **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TÜSİAD, Haziran 1999, s.135.

Kısaca 1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilere bakıldığında zaman bölgesel gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkilerde etkili olduğu görülmektedir. Başta dengeli seyretmeyen ilişkilerin 1990'lı yılların ikinci yarısından sonra daha çok ekonomik-enerji alanında ilerlediği görülmüştür. 1990'lı yıllar hem rekabetin hem de ekonomik alanda artan ilişkilerin ön planda olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönemde dengeli seyretmeyen ilişkiler politik problemleri, çatışan çıkarları ve özellikle Orta Asya-Karadeniz ve Kafkasya'da yaşanan rekabeti gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda bölgedeki diğer rekabet alanları iş birliği imkânlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu durum 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bu coğrafyada yaşanan rekabeti ekonomik alanda daha dengeli bir eksene oturtmaya yöneltmiştir. Enerji ilişkilerinin özellikle bölgesel gelişmeler ile birbirine yakınlık gösterdiği görülmektedir. Kafkasya coğrafyasında özellikle enerji alanındaki ABD-AB-RF-TÜRKİYE ekseninde yaşanan bölgesel gelişmeler Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkilerini de etkilemiştir. Bu noktada enerji kaynaklarının iletimi hususunda Rusya'nın zıt yöndeki çabalarına rağmen küçümsenemeyecek bir başarıya imza atılarak BTC petrol boru hattı hayata geçirilmiştir. BTC boru hattı, Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen hayata geçirilebilmiştir. Aynı zamanda bu alanda enerji nakil hatları noktasında ABD-Türkiye-Gürcistan ile Rusya-İran-Ermenistan arasında bir bağlaşmanın olduğuna da dikkat çekilmesi gerekmektedir. Enerji nakil hatları dışında Türkiye ve Rusya arasında yaşanan Çeçenistan-PKK sorunları gibi siyasi gelişmelerde bu dönemde yaşanan diğer önemli hususlardır. İki önemli siyasi gelişmenin enerji ilişkileri ile bağlantısının bulunduğu söylenebilir.³¹⁷ 1996 yılında Türkiye ve Rusya arasındaki en önemli görüşmelerin PKK üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye'nin Çeçenistan meselesini Rusya'nın bir iç meselesi olduğunu açıklaması ve PKK liderinin Rusya'da kalmasının engellenmesi iki ülke arasındaki ilişkileri arttıran etmenlerdir.³¹⁸

Son olarak Türkiye ve Rusya arasındaki bölgesel gelişmelerde yaşanan siyasi gelişmelerin ekonomik alandaki gelişmeleri de etkilediği göze çarpmaktadır. Her ne kadar siyasi sorunlar yaşanmış olsa da ekonomik gelişmelerin arttığı bir döneme

³¹⁷ M. E. Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası...", s.31-36.

³¹⁸ A. Yücedağ, "Rusya Avrasyacılığı...", s.21.

girildiği 1997 yılından sonra kendini göstermektedir. Özellikle Avrasyacılık'ın Rusya içerisinde yeniden şekillenmesi 1990'ların ikinci yarısından itibaren kendini göstermektedir. RF, Batı'dan ziyade kendi yakın çevresinde artan Atlantikçi ittifakın zarar verebileceğini öngörerek yönünü yeniden Doğu'ya dönmüştür. RF, Avrupa-Atlantikçi yapının bölgedeki etkinliğine karşı bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle Rusya'nın yaşam alanı olarak nitelendirdiği yerlerin ABD hegemonyasında bulunma olasılığına karşın bölgesel çapta destek bulmaya yöneldiği görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde RF'nin bölgedeki Batı girişimlerini sınırlandırmaya yönelik olarak 1990'ların başından itibaren rakip olarak nitelendirdiği Türkiye ile iş birliğine yöneldiği görülmüştür.³¹⁹ Aynı zamanda RF bölge devletleri ile özellikle Rusya'nın arka bahçesi olarak nitelendirdiği ülkeler ile ittifak kurmaya yönelmiştir. İç politikada yaşanan Atlantikçi-Avrasyacı çekişmenin dış politikadaki yansımaları da görülmeye başlanmıştır. Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine yansıyan bu durum, Avrasyacılık ile temellendirilen Yakın Çevre politikası içerisinde eski SSCB coğrafyasında ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla kontrol edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.³²⁰ Bu önemdeki alanlarda bölgesel ve küresel güçler arasında yaşanan stratejik rekabetin başlaması enerji kaynakları açısından zengin olan bölgede güç boşluğunu doldurmaya yönelik gelişmelerdir.³²¹ O vakit hem Doğu'nun hem de Batı'nın ortaya koyduğu veya ortaya koymaya çalıştığı enerji hatları üzerinde yaşanan rekabet de bunun göstergesidir. Aynı zamanda Dugin, Avrasya'nın stratejik konumunun ve özgünlüğünün korunması amacıyla Atlantikçi eğilimlere ve önceliklere karşı mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedir.³²² Dugin, Sovyet zamanında Türkiye'nin düşman olarak nitelendirildiğini ancak SSCB'nin dağılmasından sonra değişen bölgesel konjonktürde Türk-Rus ilişkilerinin gelecekte Avrasya jeopolitiğinde önemli yer alabileceğini ifade etmektedir. Türkiye'nin Avrasyacılık'ta, Kafkaslarda, Orta Asya'da, Orta Doğu'da, yeni bir politikada bakış açısı olacağını iddia eden Dugin, Türkiye'nin Avrasya jeopolitiğine destek veren bir

³¹⁹ Canar, **a.g.e.**, s.175.

³²⁰ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 10, Kış 2010, s.20-21.

³²¹ Emre İşeri, "The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century", **Geopolitics**, Cilt 14, Sayı 1, 2009, s.34.

³²² Dugin, **İnsanlığın...**, s.151.

ülke olarak davrandığında Rusya'nın Türkiye'yi rakip yerine müttefik olarak göreceğini belirtmiştir.³²³

1.3. 2000-2015 Yılları Arasındaki Enerji İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra onun yerini alan RF uluslararası alanda belli bir süre istikrarlı bir politika takip edememiş ve bu dönemde siyasi itibarı da zedelenmiştir. İlk olarak ekonomik sıkıntının Batı ile sağlanması düşünülen bütünleşmeyle aşılabacağı yaklaşımı, Batı'dan beklenen karşılığın görülmemesi ve Rus toplumunda yaşanan sıkıntılar sebebiyle uygulanamamıştır. Bu noktadan itibaren Rusya'da geleneksel imparatorluk stratejilerine geri dönüş düşünceleri yaygınlaşmaya başlamıştır.³²⁴ Bu geleneksel görüş Avrasyacı doktrin olarak Rusya'nın iç ve dış politikalarında iz bırakmıştır. Bu noktada Rusya'nın dış politikada gösterdiği stratejiler güç eksenli ve gerçekçi bir temele dayanmıştır.³²⁵

RF'nin 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Rus dış politikasının ve iktisadi yapısının birleştirici rolünün enerji politikaları olduğu görülmüştür. Özellikle 2000 yılında RF'de Devlet Başkanlığına Vladimir Putin'in gelmesiyle birlikte enerji sektörünün ülkenin yeniden süper güç olmasındaki katkısı ön plana koyulmuştur.³²⁶ Nükleer güç olmasının yanı sıra RF'nin dünyadaki önemli rolüne etki eden bir diğer faktör ise zengin hidrokarbon rezervleri olmuştur. 2000 yılından itibaren RF enerji süper gücü olma hedefine en önemli silahları olarak nitelendirdiği petrol ve doğal gaz rezervleri ile ulaşmaya çalışacaktır. Ancak bu hedefine ulaşabilmesi için RF ulusal çıkarını koruyabilmeli ve uluslararası alanda ülkesinin konumunu güçlendirebilmek adına doğru enerji politikaları takip edebilmelidir. Bu noktada RF doğal gaz potansiyelini ülkenin en büyük ve en önemli şirketlerinden biri olan Gazprom'u dış politikasında bir baskı aracı olarak kullanarak yansıtmaya çalışmıştır.³²⁷ Putin

³²³ Dugin, *İnsanlığın...*, s.141.

³²⁴ Halil Dağ, "Rusya'nın Enerji Jeopolitiği ve Türkiye", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı 6, Aralık-Ocak-Şubat '13-'14, s.209-210.

³²⁵ Reha Yılmaz, "Rus Avrasyacılığın Türkiye İzdüşümü", *EkoAvrasya*, Yıl 9, Sayı 33, s.30.

³²⁶ Tuğçe Varol Sevim, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 41, Bahar 2014, s.88.

³²⁷ Azime Telli, "Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Analizi", *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, 23-24 Eylül 2014 Kocaeli, s.156-158.

döneminde enerji politikaları ve şirketleri dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Artan petrol ve doğal gaz fiyatları ekonomik anlamda Rusya'yı güçlendirmiştir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesinde bölgesel gelişmelerin yanında Ankara ile Moskova arasındaki diplomatik ilişkilerin olumlu seyri de etkili olmuştur. Avrasya coğrafyasının iki önemli gücü Türkiye ve Rusya arasındaki tarih boyunca süren rekabet yerini uzlaşma ve çok boyutlu iş birliği alanlarına bırakmıştır. Jeopolitik çıkar yerine ortak çıkarların ön plana alındığı 2000'li yıllarda, iki ülkenin 1990'lı yıllarda Karadeniz-Kafkasya alanlarına yönelik politikalarında yaşanan değişimde kendini göstermiştir. Bu değişim Türkiye ve Rusya arasındaki stratejik ortaklık temelinde “iyi komşuluk ilkesine” bağlanmıştır. Çünkü her iki taraf da karşılıklı iş birliği gücünün yeteri kadar kullanılmadığına ve ortaklığın güçlendirilmesi için her türlü imkânın seferber edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.³²⁸ Bu neticede RF'nin Türkiye'ye bakışı değişerek Türkiye'nin hem Karadeniz havzasında barış ve istikrara yönelik diyalogda önemli ortaklardan biri hem de Rusya'nın Güney ve Avrasya doğrultusundaki önceliği olan ortaklardan biri olduğu belirtilmiştir.³²⁹ Türkiye ve Rusya yeni bir yüzyılda “çekişme yerine iş birliği” ve “stratejik ortaklık” konularının baskın olduğu yeni bir döneme girmiştir. Temelinde enerji merkezli ilişkilerin yer aldığı ekonomik-ticari alandaki ilerleme, sorunlu alanların geri plana atıldığı bir süreci ortaya çıkarmıştır.³³⁰ Yani iki ülke dış politikada daha yararcı bir yaklaşım içerisinde hareket etmeye başlamıştır.

2001 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile RF arasında “Avrasya İş Birliği Eylem Planı” (İkili İş Birliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa) adlı belge imzalanmıştır. Türkiye ile Rusya, Avrasya'da siyasi, ekonomik, terörizmle mücadele, diğer alanlarda iş birliği yapma ve ilişkilerini birçok konuda geliştirme noktasında anlaşmaya varmışlardır.³³¹ Her ne kadar iki ülke arasında problemler çözüme kavuşturulamamış olsa ve bir kısım problemler dondurulsa da iki ülke bölgesel ve küresel alanda iletişim hali sergileyerek

³²⁸ Purtaş, **a.g.m.**, s.72.

³²⁹ Serdar Kesgin, **NATO-Rusya İlişkileri**, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), Ankara Üniversitesi Basımevi, Giresun-2009, s.85-86.

³³⁰ Çelikpala, “1990'lardan Günümüze...”, s.280.

³³¹ Ergün ve Kurban, **a.g.e.**, s.113.

iş birliklerini ilerletmiş ve enerji başta olmak üzere pek çok alanda güçlü ilişkiler kurmuşlardır.³³²

Özellikle uzun bir sürenin ardından RF Devlet Başkanı Putin'in 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret etmesi ilişkilerin gelişmesinde ayrı bir önem arz etmiştir. Bu ziyaret ile 2004 yılında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesi için önemli bir adım atılmıştır. 2005 yılında ise Türkiye'nin o dönemki Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya'yı ziyaret etmesi iki ülke ilişkilerini arttıran önemli bir faktördür.³³³ İki ülkenin bölgesel alandaki konularla ilgili görüşlerinde farklılıklar yaşansa da, sorunları diplomatik bir mantık çerçevesinde yani ikili görüşmeler ile çözme yoluna gitmeye çalıştıkları görülmüştür. İki ülke de güvenlik ve siyaset hususundaki konuların ekonomik, kültürel ve özellikle enerji alanında etkili olmaması için uğraş vermişlerdir. Hatta Rusya Devlet Duma'sı siyasi analistlerinden Sergey Markov, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin geçmişte kaldığını, Türkiye'nin yeni yerinin Avrasya Birliği olduğunu vurgulamıştır. Putin ve Erdoğan'ın iş birliği ilişkileri ile şahsi dostluklarının iki ülkeyi birbirine yakınlaştırdığını belirtmektedir. Rusya ve Türkiye 21. yüzyılda birlikte hareket etmelidir." şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.³³⁴

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde 2000'li yılların başındaki en büyük gelişmenin Mavi Akım projesinin hayata geçirilmesi olduğu görülmüştür. Mavi Akım, RF'nin aracı ülke olmaksızın doğrudan doğruya Türkiye'ye doğal gaz nakletmek amacıyla Karadeniz geçişi inşa ettiği bir boru hattıdır. İlk doğal gaz boru hattı projesi olan Batı Hattı'nda izlenen Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan güzergâhı baypas edilerek direkt Türkiye bağlantılı doğal gaz boru hattı hayata geçirilmiştir. Rusya Karadeniz'in batı kesimini çevreleyen hat yerine doğrudan Karadeniz geçişi - iki ülkeyi direkt olarak birbirine bağlayan- daha kısa bir rota üzerinden doğal gaz arzını sağlamak için stratejik bir yol izlemiştir. Mavi Akım boru hattında böyle bir strateji izlenmesinin nedeni, BOTAŞ'ın düzenli ve sürekli olarak gaz bedelini ödemesine rağmen kışın havaların soğuması ile birlikte Ukrayna ve Bulgaristan'ın Türkiye'ye verilen gazı plansız bir şekilde geri çekmesidir. Yüksek transit ücretlerinin alımı ve

³³² R. Yılmaz, "Rus Avrasyacılığın...", s.31.

³³³ Ece Göksedef, "Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri", <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri>, Erişim Tarihi: 11.01.2021.

³³⁴ Vefa Kurban ve Hatem Cabbarlı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansımaları", *Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Cilt 10, Sayı 2, 2019, s.107-108.

birkaç gün geçmesine rağmen gaz alımının yapılmaması Mavi Akım'ın geliştirilmesine ve devreye girmesini sağlamıştır.³³⁵ Bölge ülkeleri ile gaz akışında yaşanan kesintilerin yanında Mavi Akım'ın stratejik bir boru hattı olduğunu belirtmemiz gerekir. Mavi Akım'ın devreye girmesi Türk-Rus ilişkilerinde ekonomik iş birliğinin yeni bir evreye geçmesine ve Karadeniz'in iki ülke arasında iş birliği sahası olarak algılanmasına olanak sağlamıştır.³³⁶

Şekil 14: Mavi Akım Boru Hattı/Samsun-Ankara Boru Hattı

(Kaynakça: <https://www.enerjigunlugu.net/mavi-akimdan-dogalgaz-akisi-kesilecek-hat-bakima-girecek-37252h.htm> , Erişim Tarihi: 14.1.2021.)

Mavi Akım 1213 km uzunluğunda olup Stavropol bölgesindeki İzobilnoye'ye yakın bir yerden başlayan ve Ankara, Türkiye'de sona eren kara ve açık deniz bölümlerinden oluşan bir doğal gaz hattıdır.³³⁷ Yılda 16 milyar m³'lük (bcm) gaz sağlayan hat, transit riskleri azaltan en etkili ve en kısa yoldan önemli miktarda gazın doğrudan Türkiye'ye tedarikini sağlamaktadır. Mavi Akım'ın sağlamış olduğu bu avantaj Kuzey Akım, Kuzey Akım-II gibi Gazprom projelerine de temel oluşturmuştur. İlerleyen zamanlarda Türkiye'nin doğal gaz talebinde yaşanan artışa referans olarak oluşturulacak TürkAkım boru hattı projesine de örnek teşkil etmektedir.³³⁸

³³⁵ Fırat Gazel, **Mavi Akım Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü**, Metis Yayınları, İlk Basım Nisan 2004, s.16.

³³⁶ Erşen ve Dal, **a.g.m.**, s.45.

³³⁷ GazpromExport, "Transportation", <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/> , Erişim Tarihi: 09.12.2020.

³³⁸ AA, "Blue Stream at a glance: 15 yrs. of nonstop gas flow", <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/blue-stream-at-a-glance-15-yrs-of-nonstop-gas-flow/19032> , Erişim Tarihi: 23.12.2020.

Hat üzerinden gaz akışının yıllık 16 milyar m³ olarak kararlaştırılmasının ardından Putin, Mavi Akım'ın açılış töreni için geldiği Samsun ziyaretinde en büyük beklentisinin hat üzerinden gelecek gaz miktarını arttırmak olduğunu ifade etmiştir. Mavi Akım hattı üzerinden 2004 yılında 3.2 milyar m³, 2005 yılında 4.5 milyar m³, 2006 yılında 6 milyar m³ (kimi kaynaklarda 7.4 milyar m³ gaz akışı sağlandığı yönünde bilgi mevcuttur.) gaz akışı sağlanmıştır. 2014 yılında yapılan uzlaşma çerçevesinde hattın kapasitesinin 18-19 milyar m³'e çıkarılması söz konusu olmuştur. Mavi Akım hattı üzerinden anlaşma süresi boyunca 365 milyar m³'lük gaz alımı planlanmıştır. Rus yetkilileri tarafından, hattın gaz kapasitesinin artırılması noktasında soru işaretlerinin bulunduğu ve Türkiye'nin bu miktarda gaza ihtiyaç duymadığı belirtilmiştir. Ancak fikir ayrılıkları bir yana bırakıldığında taraflar arasında uzlaşmaya varılmış bir proje söz konusudur.³³⁹

Mavi Akım'ın yapımı Rusya'da Putin iktidarı dönemine denk gelmiştir. Mavi Akım ile birlikte iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin seviyesi artmıştır. Birbirinin rakibi olan iki bölgesel güç, ortak enerji projeleri ile birlikte ekonomik alandaki iş birliklerini de geliştirmişlerdir. Türkiye ve Rusya'nın bölgesel alandaki politikaları, siyasal çıkarları farklılık gösterse ve iki ülke birbirleri ile ters düşmüş olsalar da uçak krizine kadar geçen sürede ekonomik ilişkilerini ve enerji sektöründeki atılımlarını başarıyla sürdürmüşlerdir. Başarıyla sürdürdükleri bu adımlar, Mavi Akım hattı üzerinde Türkiye ve Rusya açısından farklı perspektiflerin oluşmasını sağlamıştır. Buna göre Türkiye bu projenin daha çok enerji ve ekonomik boyutlarıyla ilgilenirken; Rusya, bu projeye yeniden küresel bir güç hâline gelebilmesine yardımcı olması ve Rusya'ya Avrasya jeopolitiğinde yeniden söz sahibi olabilmesinin yolunu açması gibi açılardan önem atfetmektedir.³⁴⁰ Rusya yeniden enerji süper gücü olma stratejisinde Mavi Akım projesini bir basamak olarak kullanmak istemiştir. Mavi Akım'ın Rusya açısından stratejik önemi, Rus doğal gazının ihracatının arttırılmasına, Türkiye pazarına doğal gaz ihracatının iki katına çıkarılmasına ve boru hatlarının çeşitlendirilerek üçüncü ülke aracılığı olmadan direkt olarak Türkiye'ye doğal gaz

³³⁹ İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Ocak 2008, s.194; Pamir, **Enerjini İktidarı**, s.259.

³⁴⁰ Elnur İsmayıl ve Bayram Aliyev, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü", **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.192-193.

aktarımına bağlıdır.³⁴¹ Bu noktada RF'nin, Mavi Akım projesini Türkiye'nin Hazar geçişli projelerini sekteye uğratma amacıyla değerlendirdiği gerçeği orta yerde dursa da günümüze kadar sorunsuz işleyen ve gaz kesiminin yaşanmadığı önemli enerji tedarik kaynaklarından biri hâline geldiği belirtilmektedir. Bu durum Türkiye açısından bakıldığında Rusya'nın güvenilir bir enerji ortağı olduğunu göstermektedir.³⁴²

Rusya, Mavi Akım projesinin kapasitesini kullanabilmek ve projelerini çeşitlendirebilmek adına İsrail, Orta Doğu ülkeleri, İtalya, Yunanistan gibi pek çok ülkeye hattı ulaştırmayı planlamaktadır. Bu istikamet ya kuzey-güney yönlü ya da doğu-batı yönlü olacak şekilde düşünülmüştür. Rusya uzun süreden beri Mavi Akım üzerinden Türkiye'ye sağlanan gaz hattının Ankara'dan Ceyhan'a uzatılması, buradan da Akdeniz altına dönecek hat ile Rus gazının İsrail'e ulaştırılmasını hedefleyen bir görüşü bulunmaktadır. Bu girişim Türkiye'nin geçiş ülkesi olarak gelir sağlayacağı olumlu bir gelişme olabileceği gibi risk potansiyelleri açısından olumsuz bir gelişme olarak da nitelendirilebilir. Özellikle Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığı yaşama geçirme noktasında tıpkı bu hatta olduğu gibi diğer tüm hatlar içinde ciddi sıkıntılar yaşayabileceğimizi göstermektedir.³⁴³ Mavi Akım 2'nin İsrail'e uzatılması Rusya açısından sadece İsrail'i kapsayan bir durum olmamakla birlikte üçüncü ortak olarak Suriye ve Lübnan'da bu koridor içinde düşünülmektedir. Türkiye açısından ise durum Mavi Akım 2 hattının İsrail'e uzatılması noktasında ülkenin transit bir konumda bulunmayacağını göstermektedir. Mavi Marmara olayından (Gazze'ye yardım götüren gemiye yapılan saldırı) sonra Türkiye, bu konunun artık gündeminde bulunmadığını açıklamıştır. Bu noktada Mavi Akım'ın uzantısı olacak Mavi Akım 2 hattının İsrail'e uzatılmasındaki öngörü iptal edilmiştir.³⁴⁴

³⁴¹ Oğan, “Mavi Akım:...”.

³⁴² Hasan Ali Karasar, “Türkiye-Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Şubat 2019, s.12-13.

³⁴³ Necdet Pamir, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye”, **TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu-Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği**, 22-24 Ekim 2007-Ankara, s.77-78;

Cem Kartoğlu, “Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ocak 2010, s.85.

³⁴⁴ Hürriyet, “Mavi Akım 2'de İsrail'e büyük darbe”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mavi-akim-2de-israile-buyuk-darbe-14963860>, Erişim Tarihi: 21.01.2021.

Diğer hatlara örnek oluşturan Mavi Akım'ın Rusya açısından önemi, Türkiye'yi doğalgaz konusunda yaklaşık %70 oranında kendisine bağlamasıdır. Böylece Rusya, rakip olarak gördüğü Orta Asya gazının Türkiye'ye ulaşmasını engellemeye çalışmıştır.³⁴⁵ Yani Rusya Orta Asya enerji pazarındaki tekeli korumaya çalışmakta ve bu ortamdaki etkisini kaybetmemek için çabalamaktadır. Türkiye'nin Mavi Akım projesine öncelik vermesi ise Türkiye'de daha sınırlı olan doğal gaz pazarının Rusya'nın doğal gazı ile birlikte en üst düzeye ulaşmış olmasıdır. Bu durum Türkiye'nin Rusya dışında alternatif oluşturan doğal gaz alımlarının miktarında kısıtlanmaya ve ertelemeye sebebiyet vermiştir.³⁴⁶

Mavi Akım hattının anlaşma unsurlarından bir diğeri de Türkiye açısından politik bir kısıtlama getirmesidir. Buna göre, Türkiye'ye Rusya'nın izni olmadan üçüncü ülkelere gaz satmama taahhüdü verilmiştir.³⁴⁷ Türkiye'nin gazı başka ülkelere ihracı söz konusu olmamakla birlikte "Al ya da Öde" kapsamında gerçekleştirilen Mavi Akım projesinden sağlanan gaz alımını tesis sıkıntısı nedeniyle de depolayamamaktadır. Bu koşullar, Türkiye'nin doğal gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığında ve dış ticaret açığında artışa neden olmuştur.³⁴⁸

Rusya ve Türkiye arasında 6 Ağustos 2009 tarihinde Ankara'da yapılan anlaşmaya göre, bu hattın üçüncü ülkelere gaz satışı yapılabileceğine dair bir karar verilmiştir.³⁴⁹ Üstelik Mavi Akım projesinin dünya jeostratejik haritasındaki yansıması da etkili olmuştur. Rusya'nın yeniden Avrasya'da küresel bir aktör olarak ortaya çıkmasında projenin etkili olduğunu iddia etmek yanıltıcı olmamaktadır. Rusya, Trans-Hazar gazının gerçekleştirilmesini önleyerek Avrupa gaz piyasasındaki konumunu güvence altına almıştır. Bu durum Rusya'nın, Sovyet dönemindeki boru hattı tekeline güvenerek Doğu Hazar gazının kendi toprakları üzerinden iletilmenin sürdürmesine ve bunu sağlamlaştırmaya yönelik politikalar uygulamasına neden olmuştur. Genelleme yapıldığı zaman bu unsurların Rusya'nın jeopolitik hedefleri ile uyumlu olduğu görülecektir. RF uyguladığı politikalar sayesinde hem kendisi için

³⁴⁵ Telli, **a.g.m.**, s.161.

³⁴⁶ Selim Gökçegöz, "Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri", s.178.

³⁴⁷ İsmayıl-Aliyev, **a.g.m.**, s.193.

³⁴⁸ F. Akgül, **a.g.m.**, s.147.

³⁴⁹ Kartoğlu, **a.g.t.**, s.84.

avantaj elde etmiş hem de Türkiye karşısında kendisinin güçlü konuma gelmesini sağlamıştır.³⁵⁰

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile enerji alanındaki ilişkileri daha üst seviyeye taşıyabilmek adına yapılan girişimler 1997 yılında Mavi Akım hattının yapımında kendini göstermiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısında yaşanan bu gelişme, Mavi Akım'ın Batı odaklı BTC boru hattı üzerinde üstünlük sağlama gibi bir hedefle de inşa edildiği hususuna dikkat çekmektedir. Ancak 1990'lı yıllardaki BTC-Mavi Akım hattı üzerinde yaşanan rekabet yerini 2000'li yılların başında Nabucco-Güney Akım hattı üzerinde yaşanan rekabete bırakmıştır. İki ülke arasında 2000-2008 yılları arasında olumlu ilerleyen gelişmeler, 2009 yılı itibari ile yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu durgunluk dönemi bir AB projesi olan Nabucco ile bir Rusya projesi olan Güney Akım projesi ekseninde yaşanan gelişmelere dayalıdır. Bu iki hat üzerinde yaşanan rekabet tıpkı Mavi Akım-BTC hattında olduğu gibi doğu-batı ve kuzey-güney eksenli iki boru hattının rekabetini akıllara getirmektedir ama BTC-Mavi Akım boru hatları ile Nabucco-Güney Akım boru hatlarını birbirinden ayıran en önemli farkın Nabucco ile Güney Akım hatlarının her ikisinin de hayata geçirilememesi olduğu söylenebilir. Bu iki hattın hayata geçirilememesinde RF-Ukrayna-AB ekseninde yaşanan siyasi krizin özellikle enerji konusuna yansımalarının etkili olduğu söylenebilir.

Karadeniz sadece deniz olarak değil aynı zamanda dünya siyasetine yeni bir yön veren önemli bir bölge olarak da değerlendirilmektedir. Rusya tıpkı Kafkasya ve Orta Asya'da olduğu gibi Karadeniz bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Ukrayna'yı da önemli bir yer olarak görmektedir. Aynı zamanda Karadeniz'de özellikle Ukrayna'da uygulanmakta olan Batı yanlısı politikalar Rusya'nın bölgedeki gücünü kırmaya yönelik gelişmeler olarak görülmektedir. Karadeniz'in Rusya açısından önemi, sıcak denizlere inme politikasının önemli bir çıkış noktası olmasıdır. Bu açıdan Rusya, Karadeniz'in önemli aktörlerinden birisi olarak Ukrayna'nın hem yüzölçümü açısından Avrupa'nın en büyük ülkesi olması hem de Rusya'nın emperyalist politikalarına karşı tampon görevi görmesi açısından büyük güçlerin bu alana ilgisinin arttığını belirtmektedir. Ukrayna'nın Rusya açısından bir diğer önemi

³⁵⁰ Volkan Özdemir, "The Blue Stream Natural Gas Pipeline: Implications on Energy Security and Foreign Policy", **OAKA**, Cilt 2, Sayı 3, 2007, s.145.

de Ukrayna'nın, enerji kaynaklarının iletimi noktasında bir geçiş güzergâhı vazifesi görmesidir. Doğu-Batı enerji koridoru üzerinde yer alması jeopolitik açıdan Ukrayna'nın önemini daha da arttırmaktadır. Aynı zamanda Kırım'daki deniz üssü, Rusya'nın bu alandaki etkinliğini arttıran önemli bir faktördür. Rusya büyük bir güç olabilmesi için hem karada hem de denizde bu gücünü gösterebilmelidir. Geçiş güzergâhı üzerinde bulunan limanları elinde bulunduran ülkelerin ticaret ve enerji alanlarını da kontrol etmesi güç ekseninde değerlendirilmektedir. Bu nedenle Brzezinski'nin tabiri ile Ukrayna satranç tahtasında jeopolitik bir eksen olarak görülmektedir. Bunun gibi gelişmeler Ukrayna'nın önemini hem güvenlik-siyaset hem de ekonomik anlamda göstererek Ukrayna'yı vazgeçilmesi mümkün olmayan bir yer haline getirmiştir.³⁵¹

Rusya'nın özellikle Ukrayna'ya karşı harekete geçmesine neden olan en önemli gelişme, 2004 yılında yaşanan Turuncu Devrim sonrası Batı destekli iktidarın Ukrayna'da yönetime gelmesidir. Bunun haricinde RF-Ukrayna-AB özelinde 2006 ve 2009 yıllarındaki doğal gaz fiyatlarında yaşanan artış taraflar arasında uzlaşmaya varılamamasına neden olmuştur. Aynı zamanda 2009 yılında Moskova'nın AB'ye yönelik doğal gaz ihracatını ilk kez durdurması, enerji ekseninde yaşanan bir diğer krizi göstermektedir.³⁵² Ukrayna doğal gaz bakımından Rusya'ya büyük oranda bağımlı olduğu kadar, AB'nin satın aldığı gazın yarısının ve Türkiye'ye aktarılmakta olan 14 milyar metre küp gazın ulaştırılmasında da transit bir ülke konumundadır. 2006-2009 yılları arasında yaşanan gelişmeler ve 2013 yılında yaşanan Ukrayna Krizi sonrası Kırım'ın ilhakı, AB'nin Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulamasına neden olmuştur. 2013 yılındaki krizden sonra Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukovich ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasında ekonomi paketi ve doğal gaz fiyatı konusunda anlaşma imzalanmış olsa da Kiev'deki mevcut yönetiminin değişmesi ve Kırım'ın ilhakı, ülkeler arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirerek anlaşma şartlarının uygulanabilirliğini yok etmiştir. AB'nin Rusya ile yaşamış olduğu gaz krizleri

³⁵¹ Timuçin Kodaman, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Karadeniz Politikası", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, s.141-148.

³⁵² Sina Kısacık, "Ukrayna Eksenli Enerji Krizleri Çerçevesinde Gelişen Türkiye-Rusya Federasyonu Enerji İşbirliği", https://www.academia.edu/29709450/Ukrayna_Eksenli_Enerji_Krizleri_%C3%87er%C3%A7evesinde_Geli%C5%9Fen_T%C3%BCrkiye_Rusya_Federasyonu_Enerji_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_pptx, Erişim Tarihi: 3.2.2021.

özellikle Güneydoğu Avrupa ülkelerini enerji arz güvenliğini sağlama noktasında yeni çözüm yolları aramaya yöneltmiştir. Aynı zamanda, yaşanan gaz kesintilerinin Türkiye ve Rusya ilişkilerine de yansıması olmuştur. Yaşan kriz ortamı, Ukrayna'nın kendi içinde yaşadığı politik istikrarsızlık, ekonomik sorunlar tedirginliği arttırmakta ve Kırım'ın ilhakı ile tırmanan bir gerilimi ortaya çıkarmaktadır. AB, Ukrayna Krizi ve Kırım'ın ilhakı sonrası Rusya'ya uyguladığı bir dizi enerji sektörü yaptırımına ilaveten Güney Akım projesini de durdurmuştur. Bu gelişmeler yaşanmadan önce Türkiye'ye 2009 yılında Güney Akım boru hattının kendi münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi karşılığında Rusya tarafından doğal gaz alımlarında fiyat indirimine gidileceği ve Batı Hattı'ndan alınan gazın "Al ya da Öde" sözleşmesinde kullanılmayan 3 milyar metreküplük gaz için ek poliçe uygulayacağı teminatı verilmiştir.³⁵³

Rusya, Ukrayna'nın takındığı tutumu ve ülkede yaşanan gelişmeleri sebep göstererek ülkeyi enerji güzergâhından çıkarmak istemiştir. Rusya, enerjisini taşıma noktasında Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören yeni alternatif rotalar aramaya yönelmiştir. Bu noktada, Rusya gazını Karadeniz altından Bulgaristan'a oradan da Avrupa'ya taşıyacak Güney Akım projesinin tamamen iptaline yönelik bir karar alarak yeni bir güzergâh öne sürmüştür. AB'nin çıkardığı engeller, Ukrayna ile yaşanan sıkıntılı süreç, projenin maliyetli olması Rusya'yı Ukrayna dışında alternatif bir rotaya yönlendirmiştir. Yeni güzergâh ise Güney Akım projesinde izlenmesi planlanan rotayı takip ederek Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz ulaştırılmasını sağlayacak olan güzergâhtır. Yeni doğal gaz boru hattı projesinin adı TürkAkımı olarak kayıtlara geçmiştir.

Rusya'nın Güney Akım projesini ön plana sürmesindeki amaç, Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak Nabucco hattının gündemden düşmesini sağlamaktır. AB'nin son dönemdeki en büyük projelerinden biri olarak tanımlanan Nabucco projesi çerçevesinde "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" (TANAP) ile Türkiye'nin batı sınırına ulaşacak gazın, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaştırılması amaçlamaktadır. Ancak Rusya'nın

³⁵³ Arzu Yörkan, "Rusya Ukrayna Çıkmazı ve Enerji Güvenliği: AB ve Türkiye Olası Bir Gaz Krizine Karşı Ne Kadar Hazır?", *Bilgesam*, 4 Eylül 2014, s.1-3; Gökhan Soruş, "Ukrayna Krizi Ölçeğinde Doğal Gaz Denklemi ve Türk Akımı", *EkoAvrasya*, s.12; Ediger, *a.g.m.*, s.44.

Güney Akım projesini öne sürmesinin, Ukrayna'yı devre dışı bırakmanın yanında Nabucco'yu da devre dışı bırakmak olduğu iddia edilmektedir.³⁵⁴ Nabucco ve Güney Akım projeleri, hayata geçirilemeden proje olarak kalmıştır. AB-ABD ikilisi tarafından geliştirilen Nabucco projesi ile Rusya'nın bu projeye cevaben yarattığı Güney Akım projesi arasındaki çekişme ve bu çekişmenin neden olduğu siyasal ve ekonomik gerginlikler, havza ülkeleri arasında enerji alanında iş birliği yapılamaması durumunda ne gibi sıkıntılar ile karşılaşılabilceği noktasında önemli bir örnek sergilemektedir.³⁵⁵ Nabucco, Hazar enerji kaynaklarının alternatif bir rota üzerinden Avrupa'ya taşınması için oluşturulmuş ve AB'nin ilgilendiği bir proje iken rafa kaldırılmış bir boru hattı projesi olmuştur. Nabucco yerine ilerleyen yıllarda TANAP, Azerbaycan ile Türkiye arasında geliştirilecek önemli bir gaz projesidir.³⁵⁶

Şekil 15: Nabucco ve Güney Akım Boru Hattı Projelerinin Güzergâhları

(Kaynakça: <http://old.qha.com.ua/tr/analiz-haber/turk-akimi-ne-kadar-turk/149589/> , Erişim Tarihi: 27.01.2021.)

Rusya'nın, bölgede enerji üretiminde başat güç olmasının avantajını kullanarak uluslararası arenada yeniden söz sahibi olma amacının 2000 yılı itibariyle olumlu bir süreç izlediği söylenebilir. Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgelerini destekleyerek buralara askeri bir harekâta bulunması, 2006-2009 yıllarında Ukrayna ile olan doğal gaz fiyat anlaşmazlıkları ve 2014 yılında yaşanan Kırım'ın ilhakında Rusya'nın askerî güç kullanımı Türkiye ile iyi ilerleyen stratejik iş birliğinin

³⁵⁴ Hürriyet, "Türk Akımı ve Güney Akımı projesi nedir?", <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071> , Erişim Tarihi: 3.2.2021.

³⁵⁵ Göktürk Tüysüzoğlu, **Karadeniz Havzasında Rekabet Analizi: İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansımaları**, Derin Yayınları, İstanbul-2013, s.220.

³⁵⁶ İlbaş, **a.g.e.**, s.46.

yavaşlamasına neden olmuştur. Ancak yaşanan bölgesel gelişmelerin ekonomik iş birliğinden ayrı tutulduğu görülmektedir. Türkiye, Gürcistan krizinde Batı ile hareket ederek Gürcistan'ın yanında yer almıştır. Özellikle Ukrayna krizinde akraba bağlarından hareketle Rusya'nın Kırım'ın ilhakını tanımadığına ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye, Rusya ile siyasi-ekonomik ilişkilerini bozmamaya çalışırken ABD-AB aracılığıyla Rusya'ya yapılması kararlaştırılan ekonomik müeyyidelere de katılmamıştır.³⁵⁷ 2008 yılında gerçekleşen Rusya-Gürcistan savaşından sonra Türkiye, Güney Kafkasya bölgesinde değişen yeni jeopolitik denklemde Ermenistan ile bitirdiği diplomatik ilişkilerini yeniden kurma gayretinde bulunmuştur. Türkiye'nin bu tür bir politika izlemesinin arkasında yatan neden, Rusya'nın Gürcistan'a askerî müdahalede bulunmasının BTC boru hattının güvenliğini de tehlikeye düşüreceğinden endişe etmesi ve bu vaziyeti göz önünde bulundurmasıdır. Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları ekonomik ve güvenlik endeksine bağlıdır.³⁵⁸

2011 yılı itibarıyla Türkiye ve Rusya arasında karşılıklı anlayış ve iş birliğinin zorlaştığı bir döneme girilmiştir. Özellikle Suriye konusunda iki ülke politikalarındaki zıtlık bu duruma neden olmuştur. Ancak bölgesel gelişmelerde yaşanan farklılıkların siyasi eksen düzeyinde kaldığı, enerji politikalarına yansımalarının olmadığı söylenebilir. Erdoğan'ın, "RF, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağımız" sözü ile Putin'in "35 milyar dolar olan ticaret hacmimizi 100 milyar dolara çıkaracağız" sözü bunu desteklemektedir.³⁵⁹ Ancak siyasi fikir ayrılıklarındaki gelişme, 2015 yılının sonlarına doğru Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi ile birlikte kendini göstermiştir ve bu durumun enerji ilişkilerine de yansımaları olmuştur.

Kısaca 2000-2015 yılları arasındaki yaşanan gelişmelere bakıldığında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin genel olarak ekonomik ve politik sahada geliştiği görülmektedir. 2000 yılında Putin'in RF'de iktidara gelmesiyle birlikte daha faydacı bir politika izlediği, bölgedeki ülkeler özellikle Türkiye ile enerji alanında ilişkilerin daha ön plana çıktığı bir döneme girildiği söylenebilir. Bu dönemde bölgesel

³⁵⁷ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt III, Sayı 2 • Sonbahar 2016, s.49; Erşen ve Dal, **a.g.m.**, s.49.

³⁵⁸ Orhan Gafarlı, **Avrasya Çıkmazı: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?**, 1. Basım, Ocak 2015, Nobel Akademik Yayıncılık, s.121-122.

³⁵⁹ Ediger, **a.g.m.**, s.44.

gelişmelerin enerji boru hatları üzerinde yaşanan gelişmelere etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum belli ölçülerde bölgedeki gelişmelerin hem ikili ilişkilere hem de bölgesel ve küresel ilişkilere etkisinin göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

1.4. 2015 Yılından Günümüze Kadarki Enerji İlişkileri

24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizine kadar Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. O zamana kadar iki ülke arasında yeni bir boru hattı projesine karar verilmiş hatta nükleer enerji alanında yapılması kararlaştırılan proje için imzalar atılmıştır. Uçak krizinden sonra yaşanan süreç, enerji alanında önceden karara bağlanan projelerin durdurulmasına kadar giden bir süreci tetiklemiştir. Yaşanan gelişmeler ile uçak krizinin verdiği buhranlı hava, Türkiye açısından enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılığı yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Türkiye, enerji alanında kaynak ülke çeşitliliğine gitme politikası izlemiştir. Yaklaşık bir yıl gibi bir süre zarfından sonra yani 2016 yılında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler yeniden düzelme yoluna girmiştir. Uzun bir anlaşmazlık ve uyuşmazlık sonunda ekonomik ilişkilerde yeniden bir iyileşme başlamıştır.³⁶⁰

Türkiye ve Rusya arasındaki en büyük ticaret kalemini enerji oluşturmaktadır. Doğal gaz ithalatı konusunda Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı %55-60 seviyelerine kadar çıkmıştır. Aynı zamanda dünyada petrol ve doğal gaz pazarında oldukça yetkin olan Rusya, Türkiye ile gerçekleştirmiş olduğu anlaşma çerçevesinde nükleer alanda da adından söz ettirmektedir.³⁶¹ 2015-2017 yılları arasında Rusya'dan yapılan doğal gaz ihracatında Türkiye'nin Almanya'dan sonra ikinci büyük doğal gaz alıcısı olduğu görülmektedir. 2018 yılında Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı doğal gaz ithalat oranının %47 olduğu ve en fazla ithalatın Rusya'dan yapıldığı kaydedilmiştir.³⁶² Rusya, Türkiye'nin ana doğal gaz tedarikçisi olmakla birlikte, 2019

³⁶⁰ Salih Yılmaz ve Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", **TYB Akademi**, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.52.

³⁶¹ Yunus Furuncu, "Türkiye'nin Enerji Bağımlılığı ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali", **Cumhuriyet Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Cilt 37, 2016, s.202-203.

³⁶² Fatma Sarıaslan, "Türkiye'nin Rusya Federasyonu İle İlişkilerinde Ekonominin Rolü", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2019, VIII/II, s.198-200.

yılında Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarına bakıldığı zaman miktarda 2018 yılına oranla %33,61 oranında bir azalış yaşandığı görülmektedir. 2020 yılının Kasım ayı endekslerine bakıldığında ise Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarının %47,2'ye ulaştığı görülmektedir.³⁶³ Türkiye'nin 2017 yılında %52, 2018 yılında %47, 2019 yılında %33'lük gaz ithalat oranlarına bakıldığı zaman Rusya'dan ithal edilen gaz miktarında önemli oranda bir düşüşün olduğu ve bunun %47'lik bir azalışa tekabül ettiği söylenebilir. Özellikle 3 yıl gibi bir süre zarfında doğal gaz oranında yaşanan düşüşte Suriye krizi sonrası Türkiye'nin kaynak çeşitlendirme politikası izleyerek LNG (Liquefied Natural Gas-Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) gibi yeni alternatif enerji kaynaklara yönelmesi etkili olmuştur. Spot LNG piyasasındaki fiyatların uzun dönemli kontratlar ile belirlenmesi ve gaz fiyatlarının altında kalmasından dolayı tüketici ülkelerin LNG'ye yöneldikleri görülmüştür.³⁶⁴ Bunun yanında yeni boru hattı projeleri bu oranın düşmesinde etkili olmuştur.

1990'lı yıllardaki Mavi Akım-BTC boru hattı tartışması ile 2000-2015 yılları arasındaki Güney Akım-Nabucco boru hattı tartışması yerini uçak krizinden sonra Türk Akım-TANAP boru hattı tartışmasına bırakmıştır. Kriz sonrası Türk Akım projesinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği gündeme geldiğinde Türkiye, alternatif boru hattı olan TANAP projesine yönelmeye başlamıştır. TANAP'ın gerçekleştirilmesindeki en büyük etken, Rusya'nın engellemelerine rağmen hayata geçirilen BTC boru hattı sistemidir. Bunun yanında uçak krizi sonrası Türkiye'nin Rusya dışındaki alternatif rotalara yönelmesinin de etkisi büyüktür.

Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı kriz ve ülkenin doğal gazda Rusya'ya yüksek oranda enerji bağımlılığı Türkiye'yi farklı enerji arz güvenliği rotalarına yöneltmiştir. Trans-Hazar bölgesini içine alan coğrafyadaki BTC boru hattı dışındaki diğer bir önemli proje "Trans-Anatolia" olarak bilinen ve TANAP olarak kısaltılan hattır.³⁶⁵ TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridoru'nu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Güney Gaz

³⁶³ EPDK, "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporu Listesi", <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu>, Erişim Tarihi: 6.02.2021.

³⁶⁴ AA, Doğal gaz ithalatında Rusya'nın ağırlığı azalıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-ithalatinda-rusyanin-agirligi-azaliyor/1866177>, Erişim Tarihi: 7.02.2021.

³⁶⁵ Orhan Gaffarlı, "Hazar Denizi'ndeki Gelişmelerin Türk-Rus Enerji İlişkilerine Etkisi", **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, Ed. Halil Burak Sakal, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1.Baskı, Şubat 2019, s.88.

Koridoru içerisinde yer alan TANAP, Azerbaycan'ın Şahdeniz 2 Gaz Sahası ile Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan sahalarda üretilen doğal gazın Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmesi noktasında gerçekleştirilen bir boru hattı sistemidir.³⁶⁶ Bu çerçevede TANAP ile birlikte doğal gazın Avrupa pazarlarına güvenli bir şekilde iletilmesi ve Türkiye'nin artan doğal gaz talebinin karşılanması hedeflenmektedir. Avrupa ülkelerinin TANAP'ı desteklemesinin arkasında yatan sebep ise TANAP'ın, Nabucco projesine alternatif oluşturacak olmasından kaynaklanmaktadır.³⁶⁷ Özellikle Avrupa'nın Güney Gaz Koridoru çerçevesinde AB'nin enerji çeşitliliğini ve arz güvenliğini sağlama yolunda Hazar bölgesindeki ülkeler ile yapılacak olan projeler ve iş birliği noktasında Nabucco dışındaki TANAP ve TAP hatları ön plana çıkmaktadır. Bu noktada ilk kez TANAP ile Hazar gazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. TANAP ile birlikte AB, Güney Gaz Koridorunun temellerini atarak doğrudan Hazar bölgesindeki gazları Avrupa'ya Rusya'nın kontrolü altında bulunmayan rotalardan ulaştırma fırsatı yakalamıştır.³⁶⁸ Ukrayna krizi ve Türkiye ile Rusya arasında yaşanan kriz ortamı hem AB'yi hem de Türkiye'yi yeni rotalara yönlendirmiştir. Avrupa'nın enerji arz güvenliğini sağlama noktasında yeni rotalara yöneldiği bu zamanda Türkiye de bölgede bir enerji merkezi olma noktasında stratejiler geliştirmektedir. TANAP bu noktada hem Türkiye hem de AB için önemli bir hat olarak nitelendirilebilir. TANAP hem Türkiye hem de Avrupa için tanımlanmış doğal gaz kapasitesiyle arz güvenliğine destek olurken aynı zamanda Azerbaycan'ın elinde bulundurduğu doğal gaz kaynaklarını yeni pazarlara ulaştırılması noktasında kazanımlar sağlamaktadır.³⁶⁹ TANAP sadece Azerbaycan gazını değil, ileride Türkmenistan ve Kazakistan enerji kaynaklarının taşınması noktasında rol oynama potansiyeline sahip olan bir hattır.

Diğer taraftan uçak krizi sonrası Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ile birlikte enerji alanındaki en büyük gelişme TürkAkım doğal gaz

³⁶⁶ Türkan Budak, "Türkiye'nin Enerji Politikasında Tanap ve Türk Akımı", **BİLGESAM Analiz/Enerji**, 2017, s.2; TANAP, "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi", <https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>, Erişim Tarihi: 6.02.2021.

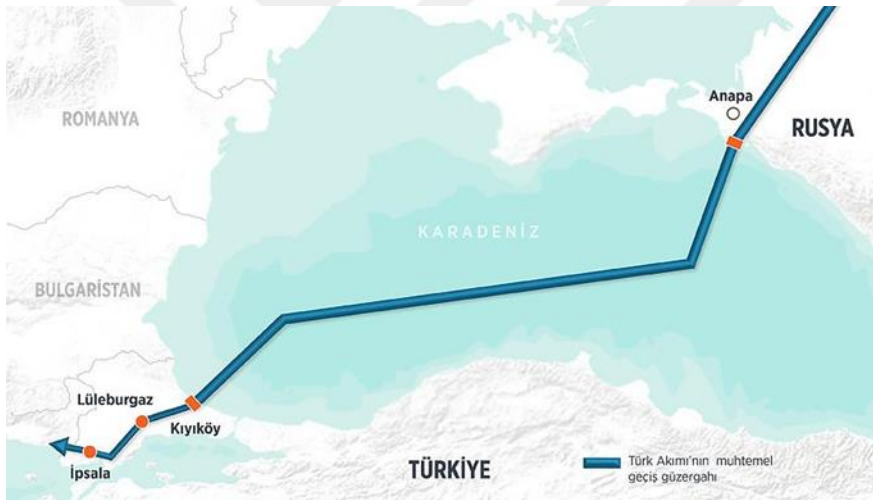
³⁶⁷ Gaffarlı, "**Hazar Denizi'ndeki Gelişmelerin...**", s.88.

³⁶⁸ Emel Parlar Dal ve Ali Murat Kurşun, "Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve "Ukrayna" Faktörü", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s.24-27, ss.17-31.

³⁶⁹ BOTAŞ, "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)", <http://www.botas-ahk.gov.tr/tr/proje/tanap-projesi.aspx>, Erişim Tarihi: 7.02.2021.

boru hattının yapımında yaşanmıştır. Rusya, Türkiye ve Avrupa'ya doğal gaz ihracatında sorunlu olarak nitelendirdiği rotaları baypas edilmesini sağlayan yeni bir güzergâh ortaya çıkarmıştır. Bu vesileyle Rusya uzun yıllar uğraştığı ve aynı zamanda büyük ekonomik girdisi olan Güney Akım projesi yerine, Türkiye'nin Karadeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölgesi'nden (MEB) geçerek Kıyıköy-Lüleburgaz-İpsala güzergâhından Yunanistan'a (Avrupa'ya) bağlanması planlanan TürkAkım doğal gaz boru hattını uygulamaya geçirmiştir. TürkAkım'ın başlangıç noktası Rusya'nın Birleşik Gaz Tedarik Sisteminin bir parçasını oluşturan Anapa yakınlarında yer alan Russkaya Kompresör İstasyonudur. Anapa'dan başlayan hat Kıyıköy'deki gaz alım terminaline ulaşmaktadır. TürkAkım Açık Deniz Boru Hattı, Rusya'nın Anapa kıyısı ile Türkiye'nin Trakya (Kıyıköy) kıyısı arasındaki mesafedir.³⁷⁰

Şekil 16: TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı (Anapa-Kıyıköy)

(Kaynakça: AA, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-projesi-sureci/662746> , Erişim Tarihi: 15.01.2021.)

2014 yılının Aralık ayında Putin'in Türkiye ziyareti sırasında ortaya konan TürkAkım hattı için Gazprom ile BOTAŞ arasında 1 Aralık 2014 tarihinde bir İyi Niyet Protokolü imzalanmıştır. Yaklaşık iki ay kadar sonra, Şubat 2015'te taraflar güzergâh ve teknik konularda anlaşmaya vardıklarını belirtmişlerdir. Lakin 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizi TürkAkım hattı için bu zamana kadar yapılmış olan tüm çalışmaları durma noktasına getirmiştir. TürkAkım doğal gaz boru hattı için gerekli olan anlaşmanın onay süreci uçak krizinden sonraki dönemde ilişkilerin

³⁷⁰ TurkStream, <https://turkstream.info/tr/> , Erişim Tarihi: 14.01.2021; Gazprom, "TurkStream", <https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> , Erişim Tarihi: 14.01.2021.

yeniden eski seyrine dönmesiyle gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında TürkAkım Gaz Boru Hattına İlişkin Hükümetler Arası Anlaşma 10 Ekim 2016 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiş olan 23. Dünya Enerji Kongresi çerçevesinde Erdoğan ve Putin’in huzurunda imzalanmıştır.³⁷¹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra TürkAkım boru hattının yapım çalışmalarına hız verilmiştir.

TürkAkım doğal gaz boru hattı pozisyonu itibari ile stratejik açıdan değerlendirebileceğimiz bir boru hattı sistemidir. Açıklandığı ilk günden beri sürekli bir tartışma içerisinde kalmıştır. TürkAkım boru hattı, önceden yapılması planlanan ancak yaşanan jeopolitik gelişmeler nedeniyle yapımı Rusya tarafından durdurulan Güney Akım boru hattı projesine alternatif oluşturabileceği düşüncesi ile yapılmış olan bir boru hattı sistemidir. Aynı zamanda bu hat Rusya’nın “Güney Koridoru Gaz Boru Hattı Sistemi” içerisinde bulunmaktadır. Bu hattın bu sistem içerisindeki konumu, Rusya’nın daha fazla bölgeye gaz ulaştırılmasını hızlandıracak, Rusya’daki doğal gaz rezervlerinin Türk doğal gaz ulaşım ağına direkt olarak bağlanacak ve Türkiye, Güney ve Güneydoğu Avrupa için güvenilir bir enerji kaynağı ortaya çıkaracak olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷² Bu noktada iki hat üzerine inşa edilecek olan TürkAkım’ın ilk hattı Türkiye’ye, ikinci hattı ise Avrupa’ya Rusya’nın gazını ihraç edecektir.³⁷³ İlk hattın Türkiye’ye ikinci hattın ise Avrupa’ya gaz nakledeceği TürkAkım’dan Türkiye enerji taşınmasından dolayı transit ücreti alacaktır. Bu durum Türkiye için elzem bir konu olarak nitelendirilebilir çünkü Batı boru hattında transit ücret ödeyen taraf Türkiye iken TürkAkım Türkiye’nin transit ücret almasına olanak sağlamıştır.

Uluslararası ismiyle “TurkStream”, Türkçe ismiyle “TürkAkım” olarak bilinen bu hat, tıpkı Mavi Akım boru hattı gibi Karadeniz’den geçen bir boru hattıdır. Türkiye ve Rusya arasındaki ikinci direkt gaz hattını oluşturan TürkAkım’ın Mavi Akım’dan bir farkı bulunmaktadır. Bu fark, Mavi Akım hattında direkt olarak Türkiye’ye enerji

³⁷¹ Pamir, **Enerjinin İktidarı**, s.266; ETKB, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> , Erişim Tarihi: 14.01.2021.

³⁷² Pamir, **Enerjinin İktidarı**, s.266; TurkStream, <https://turkstream.info/> , Erişim Tarihi: 14.1.2021.

³⁷³ ETKB, “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> , Erişim Tarihi: 14.01.2021

imkânı sağlanırken TürkAkım'ında, Türkiye ile birlikte Avrupa ülkeleri içinde bir enerji imkânının bulunmasıdır.³⁷⁴

TürkAkım boru hattının teknik özellikleri, kapasitesi, konumu ve öneminin dışında başka bir özelliği de mevcuttur. Bu özellik, Rusya'nın ilk adım atan taraf olması ve Türkiye'ye hat ile ilgili bağlantının direkt RF Devlet Başkanı Putin tarafından dile getirilmesidir. Hattın dile getirilmesinin belli sebepleri olmakla birlikte, bu sebeplerin görece bölgesel coğrafyada yaşanan gelişmeler neticesinde vuku bulduğu görülmektedir. Bu açıdan TürkAkım boru hattının ön plana çıkmasında ilk olarak Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan siyasi ve ekonomik anlaşmazlıkların Türkiye'ye arz edilen doğal gaz miktarında zaman zaman kesintilere sebep olması gösterilebilir. TürkAkım kapsamı içerisinde, sadece Türkiye'ye doğal gaz arz etmesi amacıyla inşa edilecek boru hattının devreye girmesiyle birlikte Batı Hattı'ndan yıllık alınan toplam 14 milyar metre küplük gazın, mevcut sözleşmesinin şart ve koşullarında herhangi bir değişiklik yapılmaksızın TürkAkım üzerinden Türkiye'ye devredilmesi planlanmıştır. Böylece aracı ülkelere gerek duyulmaksızın direkt olarak Rusya'dan Türkiye'ye gaz tedariki sağlanmıştır. Böylelikle, üçüncü taraflardan kaynaklanan kesintiler sebebi ile maruz kalınan sorunların önlemesi yoluna gidilmiştir.³⁷⁵

Diğer yandan TürkAkım boru hattının önemini daha da ön plana çıkaran durum, 2014 yılında yaşanan Ukrayna olayları ve bunun neticesinde karşılaşılan yaptırımların Avrupa ile sorun yaşayan Rusya için yeni şartlar ve alternatifler yaratmasıdır. Ukrayna krizi sonrası AB, Rusya'ya yaptırımlar uygulamıştır. Aynı zamanda AB bir yandan gaz arzını çeşitlendirirken diğer yandan da başta Gazprom olmak üzere diğer ülke şirketlerinin etkisini sınırlandırma çabası içerisine girmiştir. Bu etkenler Rusya'yı enerji konusunda mümkün olan en kısa rota ve en makul fiyatlandırmanın olacağı istikamet üzerinde durmaya yöneltmiştir. Enerji alanının dinamik bir yapıda bulunması Türkiye seçeneğini gözler önüne sermiştir. Rusya'nın tercihen Güney Akım yerine TürkAkım boru hattını seçmesi, hem Türkiye ve

³⁷⁴ Euronews, "Türk Akımı doğal gaz boru hattı Türkiye, Rusya ve bölge için ne anlam taşıyor?", <https://tr.euronews.com/2020/01/08/turk-akimi-dogal-gaz-boru-hatti-turkiye-rusya-ve-bolge-icin-ne-anlam-tasiyor>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

³⁷⁵ Yunus Furuncu, "Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden TürkAkım Projesi", **SETA Perspektif**, Sayı 216, Kasım 2018, s.1; ETKB, "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri>, Erişim Tarihi: 14.01.2021.

Rusya'nın sorunlu olduğu AB ile enerji alanındaki amaçlarını gerçekleştirebilmesine hem de Türkiye ve Rusya'nın karşılıklı bağımlılığına seçenek oluşturabileceğine dair bir noktanın bulunmasına dayalıdır.³⁷⁶ Aynı zamanda RF'nin doğal gazı Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırmak istemesi ve Türkiye'nin enerji konusundaki merkezî konumunun özelliği, proje üzerinde uzlaşılarak projenin hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.³⁷⁷

ABD-AB-RF-Türkiye ekseninde yaşanan bu gelişmeler, Batı tarafından şaşkınlıkla karşılanırken bu durum, Rus gazının ilk defa Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlamış ve Türkiye'nin bölgesel etkisini daha da ön plana çıkarmıştır. Rusya, bu durumu Ukrayna'nın transit ülke pozisyonunun sağlamış olduğu güveni kötüye kullanmasına karşı alternatif bir rota bulmasına dayandırmaktadır. Bu noktada Rusya için alternatif rota olarak Türkiye ön plana çıkmıştır.³⁷⁸ Özellikle Ukrayna'daki Batı yanlısı politikaların ve bu süreçte yaşanan krizin Rusya'nın o bölgede hâkimiyetini kaybetmemesi için gerekli planları uygulamaya koyması gerektiğini göstermiştir. Bir nevi Rusya, TürkAkım'ı öne sürerek AB'ye Ankara üzerinden bir mesaj ileterek çok boyutlu ve çok aktörlü bir şekilde ilerleyen AB-RF enerji oyunundaki etkisini açıklamaya çalışmaktadır. Aslında yaşanan bu tür gelişmeler ve TürkAkım'ın Moskova tarafından AB ile sürdürülen çaba kapsamında gaz ihracatında güzergâh çeşitliliği ön plana çıkartması, stratejik açısından geliştirilmiş projelerden sadece biri olarak göz önüne geldiğini göstermektedir.³⁷⁹ Aynı zamanda TürkAkım boru hattının izlediği rota, Avrupa için Rus gazını alma noktasında yeni ve güvenilir bir rotayı yansıtmaktadır. Bunun yanında TürkAkım, Mavi Akım üzerinden yapılan ihracata da dikkat çekerek Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılama noktasında direkt olarak tedarik yolunu açıldığını göstermektedir.³⁸⁰

³⁷⁶ Volkan Özdemir, **Rusya'nın Kodları- Türkiye'de Rusya'yı Ararken Rusya'da Türkiye'yi Bulmak**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1.Basım-Nisan 2018-İstanbul, s.267-268.

³⁷⁷ Sertif Demir, "Karadeniz, Kafkasya ve Hazar Bölgeleri Enerji Kapasitelerinin Türkiye'nin Enerji Güvenliği Açısından Önemi", **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, 26-27 Nisan 2012, Ed. Hasret Çomak, Arda ve Bilge Ercan, s.626.

³⁷⁸ The National Interest, "Don't Fear Turkey's Energy Power Play", <https://nationalinterest.org/feature/dont-fear-turkeys-energy-power-play-11947> , Erişim Tarihi: 15.01.2021.

³⁷⁹ Özdemir, , **Rusya'nın Kodları...**, s.269-271.

³⁸⁰ Gazprom, "TurkStream gas pipeline officially launched in grand ceremony", <https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/> , Erişim Tarihi: 24.01.2021.

TürkAkım boru hattı, tıpkı BTC boru hattı gibi Rusya'nın Batı'ya karşı oluşturmuş olduğu alternatif ve stratejik bir boru hattı sistemidir. TürkAkım boru hattı, Rusya'nın Batı'ya karşı izleyeceği bir yol olarak da görülebilir. Aynı zamanda TürkAkım, Türkiye'yi Avrupa'ya doğal gaz iletiminde karmaşık bir dağıtım sisteminin ön cephesinde konumlandıracaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin AB enerji güvenliği içindeki bir geçit olarak stratejik konumunu potansiyel açıdan da güçlendirecektir. Bu durum Türkiye sınırından Avrupa'ya gaz gönderimine ve Rusya'nın Avrupa gaz pazarındaki payının korunmasına da katkı sağlayacaktır.³⁸¹

31 Aralık 2019 itibariyle hazır hâle getirilen TürkAkım doğal gaz boru hattı, 8 Ocak 2020 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen törenle açılmıştır. Uçak krizinden sonra 10 Ekim 2016 tarihinde imzalanan hükümetler arası anlaşma neticesinde TürkAkım en az 50 sene boyunca faaliyet gösterecek şekilde tasarlanmıştır.³⁸² TürkAkım boru hattının faaliyete geçmesinden itibaren Türkiye'nin doğal gaz ithalatındaki sözleşmelerinin 2021-2026 tarihleri arasında son bulacağı belirtilmektedir. Buna göre, 2021 yılında Batı Hattı'ndan gelen doğal gaz akışının kesilmesi, 2025 (2028 yılı sözleşmenin son geçerlilik yılı)³⁸³ yılında ise Mavi Akım'dan gelen doğal gaz akışının kesilmesi beklenmektedir.³⁸⁴

TürkAkım, Türkiye için önemli bir hat olmanın yanında, TANAP boru hattı gibi ülkenin bölgesel alanda enerji merkezi olması için alternatifler de yaratmaktadır. Hem TANAP hem de TürkAkım boru hatlarının Avrupa'ya ulaştırılmasında hangi rotaları takip edileceği belli bir süre tartışma konusu olmuş olsa da Türkiye açısından bu durumun önemi stratejik nitelikte değerlendirilmektedir. Tıpkı BTC ve Mavi Akım projelerinde olduğu gibi TürkAkım ve TANAP hatlarında da Batı-Doğu rekabeti yaşanmaktadır. TürkAkım sayesinde Rusya'dan Türkiye'ye yeni bir ihracat kanalı oluşturulmuştur. TürkAkım uzun süreli düşünüldüğünde Türkiye açısından sadece koridor olarak değil, aynı zamanda doğal gaz satışında Türkiye'nin bir merkez haline gelebilmesine de olanak sağlayacak bir boru hattıdır. Ayrıca Rus gazının Avrupa

³⁸¹ Sinan Ülgen, vd., "TurkStream Impact on Turkey's Economy and Energy Security", **Edam-TurkStream Impact Study**, s.18.

³⁸² AA, "TürkAkım doğal gaz boru hattı açıldı", <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkakim-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/1696633>, Erişim Tarihi: 16.01.2021.

³⁸³ İş Bankası Doğal Gaz Sektör Raporu-2017, s.22.

³⁸⁴ Budak, **a.g.m.**, s.4.

ülkelerine ihracatında ana transit ülkenin Türkiye olması da bu açıdan ülkenin önemini arttıracak diğer bir etkidir.³⁸⁵

Rusya'nın Güney Akım yerine TürkAkım'ı tercih etmesi, Ukrayna krizi sonrası Rusya ile Avrupa'nın karşı karşıya gelmesi noktasında Avrupa'nın ve Türkiye'nin TANAP'a yönelmesi hususunda farklı tezler ileri sürülmüştür. Bu noktada Rusya'nın TürkAkım boru hattına yönelmesi, TANAP'ı bitirme çabası olarak algılanmıştır. Buna rağmen TANAP projesi Azerbaycan ve Türkiye'nin ısrarlı yaklaşımları sayesinde hayata geçirilmiştir. Ukrayna krizi nedeniyle karşı karşıya gelen AB-RF arasında yeni enerji senaryoları oluşturulduğu için TANAP, Rusya'ya karşı bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ancak TANAP'a Nabucco projesinin yokluğunda ortaya çıkan bir hat gözüyle bakılmaktadır. TANAP'ın, kaynak noktasının belli olması ve sağlam bir proje olmasından dolayı AB ile Rusya'nın karşı karşıya gelmesinin söz konusu olmayacağı belirtilmektedir.³⁸⁶ TANAP'ın Rusya'nın enerjisine alternatif oluşturup oluşturamayacağı TANAP hattı üzerinden akacak olan doğal gaz miktarına bağlıdır. TANAP hattı üzerinden gaz akışının dört aşamayla sağlanması planlanmıştır. Buna göre, hattan ilk gaz akışı 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Hat kapasitesinin 2020 yılında 16 milyar m³ (2020 yılında TANAP boru hattından 4,9 milyar metre küp gaz akışı sağlanmıştır.), 2023 yılında 23 milyar m³ ve 2026 yılında 31 milyar m³ düzeyine ulaşması hedeflenmektedir.³⁸⁷

TANAP'ın Avrupa'nın enerji arzı için çeşitlilik yaratabileceği ve Avrupa'nın enerji yönündeki bağımlılığına kısıtlı bir etkisinin olabileceği belirtilmektedir. Bu etkinin ilerleyen dönemlerde daha da artış göstermesi TANAP hattı üzerinden sadece Azerbaycan gazının değil, aynı zamanda Türkmen ve Kazak gazlarının da geçmesiyle mümkün olabilecektir.³⁸⁸ Yine de AB'nin, Nabucco projesinde başaramadığı süreci TANAP ve TAP hatlarını hayata geçirerek başardığı görülmektedir. Avrupa'nın Güney Gaz Koridoru'nu temellendirebilmesi ve Hazar bölgesindeki gazların hem

³⁸⁵ Aleksandr Antonoviç Kolesnikov, "Türkiye-Rusya Enerji İş Birliği", **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, Ed. Halil Burak Sakal, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1.Baskı, Şubat 2019, s.76.

³⁸⁶ Deutsche Welle Türkçe, "TANAP Avrupa için alternatif olur mu?", <https://www.dw.com/tr/tanap-avrupa-i%C3%A7in-alternatif-olur-mu/a-18320429>, Erişim Tarihi: 06.02.2021.

³⁸⁷ BOTAŞ, "Trans Anadolu Doğal...".

³⁸⁸ Deutsche Welle Türkçe, "TANAP Avrupa...".

Türkiye'ye hem de Avrupa'ya ulaşabilecek olması, AB'nin enerji güvenliği için ortaya koyduğu hedefler için son derece önem teşkil etmektedir.³⁸⁹

Türkiye ve Rusya arasında uçak krizi ve sonrasında yaşanan süreç, krizden önce karara bağlanan enerji projelerinin hayata geçirilmesi için yeniden görüşmelere başlanılmasına dayalıdır. Bu noktada, TürkAkım doğalgaz boru hattı ile Nükleer Güç Santrali (NGS) çalışmalarına başlanılmıştır. Durdurulan enerji ilişkilerinin yeniden faaliyete geçmesinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin normal seyrine dönmesi gösterilebilir.

2015 yılından sonraki süreç özellikle enerji ekseninde değerlendirildiğinde Türkiye ile Rusya'yı doğrudan etkileyen bir sorunun günümüzde yeniden sıcaklığını arttırdığını göstermektedir. 1990'lı yıllarda BTC boru hattının güzergâhı için alternatif rotalardan biri olarak görülen Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi sebebi ile güzergâh rotasından çıkarıldığı bilinmektedir. Dondurulmuş çatışma bölgelerinden biri olan Dağlık Karabağ, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkileri durma noktasına getirdiği gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri de durma noktasına getirmiştir. Dağlık Karabağ sorununun günümüzde yeniden şiddetini arttırmasındaki etken, 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmaların, hakikati gözler önüne sermesidir ancak Dağlık Karabağ'a uzanan bu çatışmanın gelişen olay ve hareketlerine bakmak daha doğrudur. 2020 yılının Temmuz ayında Ermenistan'ın Tovuz'a yönelik saldırılarında bir artış yaşandığı görülmektedir. Yaşanan olay üzerine yapılan açıklamalarda Dağlık Karabağ yerine çatışmaların Tovuz'da yaşanmasının "beklenmedik" olduğu, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların ise "beklendik" olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmıştır.³⁹⁰

Tovuz'da yaşanan çatışmaların üzerinde durulmasının sebebi, bölgenin boru hatları güzergâhında önemli bir yerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tovuz, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhında kilit konumda bulunan bir yerdir. Saldırıların enerji nakil hatlarının geçtiği Tovuz bölgesinde başlamasına dikkat çekilerek odak nokta hâline gelen bu bölgedeki aktif petrol ve doğal gaz hatlarının

³⁸⁹ Dal ve Kurşun, **a.g.m.**, s.27.

³⁹⁰ BBC News Türkçe, Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışma neden çıktı, Dağlık Karabağ'a sızır mı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53439230> , Erişim Tarihi: 16.02.2021.

gelişmelerden etkilendiğine dair açıklamalar bulunmaktadır. Bu alanda Azerbaycan'dan Türkiye'ye uzanan BTC, BTE ve TANAP olmak üzere toplamda üç boru hattı mevcuttur. Ermenistan'ın özellikle boru hatlarının geçtiği alana yönelik saldırılarını arttırmasının nedeni, önemli konuma ulaşan Azerbaycan'ın yükselen gücünü zayıflatmaya ve Azerbaycan'ın etkisini yok etmeye yönelik olduğu görülmüştür.³⁹¹ Aynı zamanda Bakü-Supsa petrol boru hattının güzergâhı da bu bölgeden geçerek Gürcistan kıyılarına ulaşmaktadır. Enerji hatlarına ilaveten Bakü-Tiflis-Kars demir yolu gibi kritik taşıma ve lojistik hatları da bu bölgeden geçmektedir. Azerbaycan-Ermenistan devlet sınırının Tovuz/Tavuş bölgesinde yaşanan çatışmalar, bölgeye yakın noktadan geçen boru hatları ile demir yollarının altyapısının güvenliğine dair tehdit oluşturduğu fikrini ön plana çıkarmıştır. Karabağ'da yaşanan gelişmeler, krizler ve çatışmalar bir yandan enerji ve ulaşım koridoru boyutunda yaşananları da ortaya koymaktadır. Hem Türkiye'nin enerji arz güvenliği hem de Azerbaycan'ın talep güvenliği, taşıma ve aktarım güvenliği açısından bu bölgenin jeopolitik önemini bir kez daha göstermiştir.³⁹² Yaşanan gelişmelerden dolayı Türkiye Azerbaycan'a dostluk ve bölgesel iş birliği gereğince etkin bir destekte bulunmuştur.³⁹³ Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nın (AGİT) çatışma süresince gösterdiği başarısızlık ve bu süreçte küresel aktörlerin ön planda olmaya başlaması, taraflardan özellikle Bakü yönetimine yeterli düzeyde kanaat getirmemektedir.³⁹⁴ AGİT'in adaletli ve yansız bir tutum içerisinde yer almaması, Tovuz'da yaşanan çatışmalar sırasında uluslararası aktörlerin sergilemiş olduğu tutumlar, NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesinden rahatsız olan Rusya, kendisinin bu sorunun çözümünde önderlik etmesinin uygun olacağını açıklamıştır.³⁹⁵ Azerbaycan gibi Rusya'da yaşanan gelişmelerden dolayı rahatsızlığını dile getirmiştir. Azerbaycan'ın

³⁹¹ Yunus Furuncu, "Ermenistan'ın hedefi Türkiye-Azerbaycan enerji güvenliği", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-in-hedefi-turkiye-azerbaycan-enerji-guvenligi/2004544>, Erişim Tarihi: 17.02.2021.

³⁹² Kenan Aslanlı, "Karabağ Meselesi için "3 Boyutlu" Analitik Perspektif Önerisi", **Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.11; Vefa Kurban ve Nur Çümen, "Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ", **Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.25.

³⁹³ Tutku Dilaver, "Tovuz'dan Dağlık Karabağ'a Azerbaycan-Ermenistan Çatışması", Yorum No:2020/42, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/TOVUZ-DAN-DAGLIK-KARABAG-A-AZERBAYCAN-ERMENISTAN-CATISMASI>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.

³⁹⁴ Kurt, "2020 Karabağ Savaşı...".

³⁹⁵ Dilaver, "Tovuz'dan Dağlık Karabağ'a...".

çatışmalar sonucunda elini güçlendiren kanıtlar mevcuttur. Azerbaycan'ın Batı ve Rusya ile izlediği dengeli siyaseti, askerî yapısı, ekonomik gücünü oluşturan zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve hatta önemli boru hatlarını kendi kontrolündeki yollardan uluslararası pazarlara ulaştırma imkânının olması Azerbaycan'ın elini güçlendiren kanıtlardır.³⁹⁶ Bu noktada 2005 yılında faaliyete geçen BTC petrol boru hattının, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarından elde etmiş olduğu gelire büyük bir katkı sağladığı görülmektedir.³⁹⁷

Ermenistan'ın, enerji güvenliğine yönelik saldırıları, Azerbaycan tarafından stratejik bir temelle ve enerji kaynaklarındaki etkinliğini sağlam bir zemine oturtmasıyla çözülmüştür. Azerbaycan, topraklarını geri kazanmada enerji kozunu yaşanan çatışmalar neticesinde etkin bir tavır sergileyerek kullanmıştır.³⁹⁸ Özellikle Azerbaycan'ın uluslararası pazarlara arz ettiği enerji projeleri sayesinde kazandığı geliri Ermenistan ile yaşanacak bir askerî yüzleşmede askerî faaliyetlerin inşasında kullanması önemli bir unsur olarak görülmüştür. Enerji kaynaklarını kendi kontrolünde bulunan rotalardan uluslararası enerji pazarlarına ulaştırmada sağladığı arz, dış politikada batıdan doğuya kurulan ilişkiler Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın uluslararası alandaki sesinin duyulmasını sağlamıştır.³⁹⁹

Rusya'nın Azerbaycan'a karşı tutumu, ülke içindeki etkinliğini devam ettirebilmesine ve Karabağ kozunu elinde tutabilmesine dayandırılmaktadır. Sorunun çözümlenmemesi veya çözümlenecekse de kendi uzlaştırıcılığı sayesinde olmasını isteyen Rusya, geliştirilecek yeni enerji kanallarının da kendi çıkarlarına yönelik olması taraftarıdır. Bu açıdan Türkiye ile Rusya'nın soruna farklı bakış açıları ile yöneldiği görülmektedir.⁴⁰⁰ Her ne kadar Rusya ve Türkiye'nin konuya bakışındaki tutumlarda farklılıklar olsa da günümüzde gerçekleşen olayda Rusya, Azerbaycan'dan yana bir tavır takınmış, bu durum sonucunda Ermenistan kendilerine her konuda güvence veren ve bağımlı hale geldiği Rusya'ya karşı öfke ve üzüntü duymaya

³⁹⁶ Kurt, "2020 Karabağ Savaşı...".

³⁹⁷ Cenk Özgen, "44 Günün Ardından:2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açıdan Analizi", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2021, Cilt 7, Sayı 1, Karabağ Özel Sayısı, s.106.

³⁹⁸ Furuncu, "Ermenistan'ın hedefi...".

³⁹⁹ Selim Kurt, "Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2021, Cilt 7, Sayı 1, Karabağ Özel Sayısı, s.148.

⁴⁰⁰ F. Akgül, **a.g.m.**, s.137.

başlamıştır.⁴⁰¹ Rusya, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki koridora da izin vermiştir ancak koridorun kendi kontrolünde olmasını sağlayabilmek adına askerlerini konuşlandırmıştır. Nahçıvan koridorunun önemini bilen Rusya, Türkiye ve Ermenistan'ın aynı masada bulunmasını tercih etmeyerek mümkün olduğunca kendisinin arabuluculuğunda veya gözetiminde bir sonucun çıkmasını planlamıştır.⁴⁰² Rusya'nın bu koridora izin vermesinde Gürcistan'ı cezalandırma stratejisinin etkili olduğu söylenebilir. Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerinde yaşanan sıkıntılar devam ederse Rusya, Gürcistan içindeki Samtskhe-Javakheti bölgesini, Türkçe'de Ahıska olarak bilinen bölgede Ermeniler üzerinde çıkarılacak ayrılıkçı bir hareket bağlamında kozunu kullanmasına da yol açabilir. Buranın stratejik açıdan kritik bir bölge olduğunu belirtmemiz gerekir. BTC-BTE-TANAP boru hatlarının yanında Bakü-Tiflis-Kars demir yolu da bu rotayı takip etmektedir. Bu bölgenin hem enerji hem de ulaşım güzergâhları açısından stratejik önemde olduğu belirtilmesi gerekir. Güney Kafkasya, enerji ve ulaştırma projeleri ile birlikte ticari, ekonomik ve toplumsal anlamda dünyaya açık bir bölge haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bölgenin Türkiye ve Azerbaycan içinde ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bölgenin sistemsal mücadelenin merkezinde oluşu, yaşanması muhtemel bir ayrılıkçı hareketle izlemsel açıdan denge unsurunun değişebileceğini de gösterebilir.⁴⁰³

Ermenistan saldırılarında yaşanan artışın enerji aktarım alanlarına yöneldiği, böylece saldırıların hem Türkiye'ye hem de küresel alanda enerji güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur. Saldırıların Türkiye yönündeki boyutu enerji arz güvenliği ve ekonomik çıkar üzerinden değerlendirilmektedir. Bu açıdan da gerçekleştirilen saldırıların Türkiye'nin enerji vizyonunu engellemeye yönelik adımlar olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle Türkiye'nin son zamanlarda Doğu Akdeniz'de ve Libya'da attığı adımların Rusya'yı tedirgin ettiği belirtilmektedir. Rusya'nın özellikle rahatsız olduğu konu, kendisine enerji bağımlılığında azalma yaşanabilmesi endişesidir. Bu nedenle Rusya, geçmişten itibaren

⁴⁰¹ Tüysüzoğlu, "Ermenistan'da siyasal...".

⁴⁰² Salih Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi", **Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.38-39.

⁴⁰³ Göktürk Tüysüzoğlu, "Gürcistan'da Muhtemel Bir Ayrılıkçı Bölge: Samtskhe-Cevaheti", **Karadeniz Araştırmaları**, KARAM, XIV/55, Güz 2017, s.69.

üzerinde durduğu konu olan “enerji kaynaklarının kendi denetiminde bulunan kaynaklardan ve hatlar üzerinden ulaştırılmasını sağlama” isteğiyle geçmişte BTC hattının bir bölümünün hayata geçirilmesini engellendiği gibi günümüzde de TANAP konusunda benzer bir tutum içerisinde bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Rusya Kafkasya bölgesindeki gücünü kaybetmek istemiyorsa Hazar ve Karadeniz bölgelerinde aktif rol olarak gücünü ön plana çıkarmak durumundadır. Kafkasya’da gerçekleşebilecek bir güç kaybı Rusya için hem Karadeniz bölgesinde hem de Hazar bölgesinde etkinliğinin azalacağı anlamı taşımaktadır. Bu durum Rusya’nın küresel güç olma iddiasını engelleyici bir gelişme olacaktır.

Son dönemde özellikle Karadeniz’de yaşanan gelişmelerin sıcaklığını arttırdığını göstermektedir. ABD, Rusya’nın Ukrayna’nın doğusundaki askerî varlığını arttırmasını dikkatle izlediğini açıklamıştır. Rusya, Ukrayna’nın AB’ye entegrasyonunu ve NATO’ya üyeliğini engellemek adına Donbass’da ayrılıkçı güçleri kullanmıştır. Bu durum Rusya’nın Ukrayna’yı kendi güdümüne sokmak için giriştiği bir mücadeleyi göstermektedir. 2014 yılında yaşanan Ukrayna krizi ve devamında Rusya tarafından Kırım’ın ilhakı, Rusya ve ABD’yi karşı karşıya getirmiştir. Son zamanlarda yaşanan Ukrayna-Rusya arasındaki tansiyon, sınır bölgelerinde Rus askerî varlığının artmasıyla yeniden tırmanışa geçmiştir. Bu durum Temmuz 2020’de sağlanan ateşkesin ihlal edildiğini göstermektedir. Hatta ABD, yaşanan gelişmelere dayanarak Ukrayna’ya destek olmak için Karadeniz’e savaş gemileri göndermeyi düşündüklerini belirtmiştir.⁴⁰⁵ ABD’nin savaş gemileri göndereceğinin açıklanmasından sonra Moskova Karadeniz’de, Ukrayna ise Kırım sınırında tatbikatlara başlamıştır. ABD, iki savaş gemisinin Karadeniz’e çıkışı için Türkiye’ye diplomatik bildirimde bulunduğu açıklanmıştır. Ne var ki ABD yaptığı açıklamayla böyle bir planının olmadığını ve “ABD, Karadeniz’e çıkıyor” başlığıyla verilen haberlerin doğru olmadığını ileri sürmüştür.⁴⁰⁶ Ukrayna’nın Batı’dan yardım istemesi

⁴⁰⁴ Independent Türkçe, “Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının asıl nedeni enerji nakil hatları mı?”, <https://www.indyturk.com/node/251636/haber/ermenistan-azerbaycan-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1n-as%C4%B1l-nedeni-enerji-nakil-hatlar%C4%B1-m%C4%B1>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.

⁴⁰⁵ BBC News Türkçe, “Ukrayna-Rusya krizi: ABD, Karadeniz’e savaş gemilerinin çıkışını Türkiye’ye bildirdi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56685228>, Erişim Tarihi: 29.06.2021.

⁴⁰⁶ Euronews, “Ukrayna gerilimi sonrası Karadeniz’de savaş oyunları: Moskova ve Kiev’den tatbikatlar”, <https://tr.euronews.com/2021/04/14/ukrayna-gerilimi-sonras-karadeniz-de-savas-oyunlar-moskova-ve-kiev-den-tatbikatlar>, Erişim Tarihi: 29.06.2021.

Rusya ile olumsuz olan havayı tırmanışa yükseltmiştir. Boğazlardan geçerek Karadeniz'e ulaşması muhtemel savaş gemileri Montrö Boğazlar Sözleşmesi üzerinde durulmasını da sağlamıştır. Montrö, hem Türkiye hem de Karadeniz'in güvenliği ve istikrarı için büyük önemdedir. Sözleşmenin maddeleri Boğazlardan geçişte ticari ve askeri gemiler için belirli şartlar öngörmektedir. Yaşanan gelişmeler neticesinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin maddelerinin değiştirilmesi tartışmaları da yaşanmıştır. Rusya sözleşmenin değiştirilmesinin Rusya'nın aleyhine olabileceğini öngörmekte, bunun yerine Türkiye'nin kontrolünde mevcut durumun devam ettirilmesinin en uygun hal tarzı olacağı fikrini ileri sürmüştür.⁴⁰⁷

Bunun dışında, geride bıraktığımız 2020 yılının Ağustos ayında Karadeniz'in Tuna-1 sahasında yapılan sondajlar neticesinde Türkiye'nin 320 milyar metre küplük doğal gaz rezervi bulunduğu açıklanmıştır. İki aylık süre zarfından sonra ise bu oranın 405 milyar metre küpe ulaştığı kaydedilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ömer İnanç Türeyen, Sputnik News'e yaptığı açıklamada, Karadeniz'de keşfedilen rezervlerin diğer alanlarda muhtemel petrol ve doğal gaz keşfedilmesinin de potansiyel dâhilinde olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Türeyen, "Tuna deltasında yapılan keşifler sonucunda Karadeniz'in altındaki yapının Maykop adı verilen bir yapı olduğu ve Hazar Denizi'nin altındaki yapıya benzediği" ifadesinde bulunmuştur.⁴⁰⁸ Son güncel veriye dayanarak Türkiye'nin Karadeniz'deki Sakarya Gaz sahasında yer alan Amasra-1 kuyusunda 135 milyar metreküplük yeni bir doğal gaz keşfettiği açıklanmıştır. Böylece Türkiye'nin Karadeniz'deki toplam gaz keşfi 540 milyar metreküpe ulaşmıştır.⁴⁰⁹

Türkiye'nin Karadeniz'de doğal gaz keşfetmesinin, AA'nın kaynak gösterdiği Rus Vesti.ru internet sitesinde "Türkiye, Rus gazına alternatif arıyor" başlığıyla haber

⁴⁰⁷ Euronews, "Montrö Anlaşması nedir, Türkiye için ne anlama geliyor?", <https://tr.euronews.com/2021/04/04/montro-bogazlar-sozlesmesi-ne-gore-rus-denizaltilar-bogazlardan-gecebilir-mi>, Erişim Tarihi: 30.06.2021.

⁴⁰⁸ Sputnik News, "Karadeniz'in doğalgaz ve petrol potansiyeli ne boyutta?", <https://tr.sputniknews.com/sevir-hali/202010161043053144-karadenizin-dogalgaz-ve-petrol-potansiyeli-ne-boyutta/>, Erişim Tarihi: 17.02.2021.

⁴⁰⁹ Deutsche Welle Türkçe, "Erdoğan'ın "müjde"si 135 milyar metreküp doğal gaz", <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan%C4%B1n-m%C3%BCjdesi-135-milyar-metrek%C3%BCp-do%C4%9Fal-gaz/a-57784509>, Erişim Tarihi: 28.06.2021.

olması bu olayın Rusya tarafında da yankı uyandırdığını göstermektedir.⁴¹⁰ İlerleyen dönemlerde Karadeniz’de Rusya dışında Türkiye’nin de enerji aktörü olarak sahada olabilmesi, yapılacak olan keşifler ile mümkün olabilir. Son dönemlerde Türkiye’nin özellikle Doğu Akdeniz’deki atılımları ile Karadeniz’de enerji araştırmaları yapması, önemli odak noktaları hâline gelmiştir. Bu odak noktalarının asıl sebebi, Türkiye’nin ithalatta yoğun olduğu ülkelere karşı bağımlılığını azaltması ve ekonomisine destek olması adına büyük enerji rezervleri bulmaya yönelmesidir.⁴¹¹ Karadeniz’de keşfedilen doğal gaz miktarının ne kadarının işleneceği ve çıkarılacağı şu anda üzerinde durulan konulardır. Bu noktada, çalışmanın bu kısmında, Türkiye’nin Karadeniz’de doğal gaz keşfetmesinin Rusya ve diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine yansımalarının boyutları ele alınmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin doğal gaz keşfetmesinin, Türkiye’nin Rusya’ya olan enerji bağımlılığını uzun vadede azaltacağına dair bir husus belirtilmiştir. Belirtilen rezerv oranları tamamen yerine oturduğu zaman Türkiye’ye ek bir avantaj sağlayabileceği belirtilmiştir. Bunun dışında, Türkiye’nin İran ve Rusya’ya olan bağımlılık potansiyelinin azalacağı belirtilse de uzun vadede Azerbaycan’dan ziyade Rusya ve İran’ın kaybeden olacağı ifade edilmektedir. İleriye yönelik bir diğer öngörü de TürkAkım’ına yöneliktir. TürkAkım boru hattının öneminin daha da artacağı kaydedilmiştir.⁴¹² Türkiye ve Azerbaycan’ın enerji konusunda özellikle de enerji güvenliğinde önemli ülkeler olarak ön planda bulunmaya başlaması, Rusya tarafından olumsuz karşılanan bir tutum olarak da nitelendirilebilir.

Kısaca 2015 yılından günümüze kadar olan süreç içerisinde bölgesel gelişmelerin yeniden şiddetlendiği söylenebilir. Özellikle 2000 yılı itibariyle bölgesel gelişmelerin iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri engellememesi adına daha faydacı bir tutum, sorunları göz ardı edildiği ve ekonomik, ticari, iktisadi boyutun daha fazla olduğu görülürken bu durumun küresel alandaki etkilerinin yüksek bir dereceye

⁴¹⁰ AA, “Türkiye’nin Karadeniz’deki doğal gaz keşfi Rusya ve Avrasya’da yankı uyandırdı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-nin-karadeniz-deki-dogal-gaz-kesfi-rusya-ve-avrasyada-yanki-uyandirdi/1949363>, Erişim Tarihi: 18.02.2021.

⁴¹¹ Bloomberg “Erdogan Unveils Biggest Ever Black Sea Natural Gas Discovery”, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-08-21/all-eyes-on-erdogan-as-reports-of-black-sea-energy-find-mount>, Erişim Tarihi: 01.03.2021.

⁴¹² Dilge Timoçin, “Karadeniz Gazı Türkiye’nin İlişkilerini Nasıl Etkiler?”, <https://www.amerikaninnesi.com/a/karadeniz-gazi-turkiyenin-bolge-iliskilerini-nasil-etkiler/5558663.html>, Erişim Tarihi: 01.03.2021.

varması sonucunda sorunların yeniden gün yüzüne çıktığı belirtilebilir. Tıpkı her türlü anlaşmazlık gibi enerji de bu kapsamda nitelendirilebilecek bir ögedir. Ancak bu öge Rusya açısından, bölgesel politikalarının bir gereği olarak Batı ile mücadele etmesini gerektiren elzem bir konudur.

Son zamanlarda Kafkasya coğrafyasında yaşanan gelişmeler, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmalar, Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, Suriye krizi, Ukrayna'da yaşanan çatışmalar, Doğu Akdeniz meselesi, Libya mutabakatı ve benzeri pek çok sorun Türkiye ve Rusya arasında durağan seyreden ilişkilerin bir sıcaklık kazanmasına sebep olmuştur. Çevresinde yaşanan gelişmelerden doğrudan veya dolaylı etkilenen Türkiye, karşısında bu bölgelerde etkinliğini göstermek isteyen Rusya ile karşı karşıya gelmektedir. Siyasi sorunlar bölgesel gelişmelerden bağımsız düşünülemeyeceği gibi, yaşanan sorunların enerji konusundan -Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirdiği için- bağımsız olmadığı da görülmüştür. Bu durum, yaşanan tüm gelişmelerin enerji hâkimiyetinde kurulması gereken güç mücadeleleri olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu da vaziyetin gelecekte de böyle süreceğine ve hep bir hâkimiyet silsilesi olarak devam edeceğine işaret etmektedir. Günümüzde yaşanan tüm sorunların, Türkiye ve Rusya arasında Soğuk Savaş zamanında olduğu gibi bir süreci ön plana çıkardığı söylenebilir. Özellikle Rusya, Türkiye'nin son zamanlarda bölgesel alandaki gücünü arttırmasını tedirginlikle izlemektedir. Rusya'nın bu etkiyi bölgesel gelişmeleri ön plana sürerek kırmaya çalıştığı söylenebilir.

1.4.1. Türkiye ve Rusya Arasındaki Enerji İlişkilerinde Buhranlı Bir Dönem: Uçak Krizi

1990'lı yılların ilk döneminde yaşanan bölgesel gelişmeler, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yerini ekonomi-ticari-enerji alanındaki iş birliğine bırakmıştır. Bu ilişkiler Türkiye ve Rusya arasında yeni bir iş birliği sürecini başlattığı için bu durum 2000'lerde siyasi-politik yönde geliştirilen ikili ilişkilerde de kendini göstermiştir. 2000'li yılların başından itibaren olumlu bir seyir izleyen ikili ilişkiler, 2015 yılının Kasım ayında yaşanan bir kriz nedeniyle ciddi bir bozulma ve gerileme dönemine girmiştir. Bir nevi uzun bir süre iyi giden ilişkiler yerini yeniden Soğuk Savaş zamanındaki ortama bırakmıştır. Özellikle bölgesel gelişmelerin ülkeler arası

ilişkilerdeki yeri, kendini bu dönemde daha açık göstermiştir. Uçak krizi Türkiye ve Rusya ilişkilerinin yakın tarihteki en önemli krizidir. Yaşanan bu kargaşalı ortam, kriz ortamının vermiş olduğu etkiyle birlikte Türkiye ve Rusya hükümetlerinin söylemlerine de yansımıştır.⁴¹³

Tarihsel süreçte sürekli bir çatışma ekseninde ilerleyen ilişkilerin bir tarafa bırakılarak faydacı temelde izlenecek politikalar sayesinde iş birliğinin yükseleceğine dair görüş, Suriye kriziyle birlikte sert ve hızlı bir şekilde tehlikeli duruma gelmiştir. Özellikle enerji ilişkilerine de yansıyan bu durum, Ukrayna krizi ve petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün etkisi ile ortaya çıkan ekonomik kayıp, Rusya'yı Suriye konusunda Türkiye ile karşı karşıya getirmiştir. Türkiye'nin enerjide Rusya'ya olan yüksek bağımlılığı Türkiye açısından kırılğan bir ortam yaratmıştır.⁴¹⁴

2002-2015 yılları arasında Türkiye'nin enerji alanındaki ihtiyaçlarını Rusya'dan temin etmesi iki ülke arasında ayrı bir iş birliği alanı yaratmıştır.⁴¹⁵ İki ülke arasında uzun yıllar -özellikle son on yılda- ekonomik-siyasi anlamda iyi bir şekilde süren ilişkiler, uçak krizi ile durma noktasına gelmiştir. Suriye'de yaşanan iç savaşa müdahil olan Rusya, bu bölgeye hem askeri müdahalede bulunmuş hem de Türkiye'ye yakın sınır bölgelerini bombalamaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler iki ülke arasında 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye-Suriye sınırında sınır ihlali yapan Rus SU-24 savaş uçağının Türk F-16'lar tarafından düşürülmesi ile bir krize yol açmıştır. İki ülke arasında krize neden olan Rus savaş uçağının düşürülmesinin, Türkiye tarafından 2012 yılında ilan edilen "angajman kurallarına" referans gösterilerek meydana geldiği belirtilmiştir.⁴¹⁶ 24 Kasım 2015 Salı günü yaşanan bu olay sonucunda gündeme gelen en önemli konulardan biri enerji ve doğal gaz olmuştur çünkü iki ülke için de önemli olan enerji hem ekonomi-politik hem de güvenlik politikalarına etki eden birincil bir konu başlığı haline gelmiştir.⁴¹⁷ Ticari ve enerji ilişkilerinin olduğu, belli bir diyalog ortamının oluşturulduğu Kafkasya-Karadeniz bölgesi de uçak krizinin jeopolitik

⁴¹³ Fatih Özbay, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yeniden Başa Dönmek", **USAK-Analist Dergisi**, Şubat 2016, s.46-49.

⁴¹⁴ Azime Telli, "Türk-Rus sinerjisinin gazı kaçır mı? <https://www.enerjigunlugu.net/turk-rus-sinerjisinin-gazi-kacar-mi-16163yy.htm>", Erişim Tarihi: 27.01.2021.

⁴¹⁵ Vügar İmanbeyli, "Uçak Krizi" ve Türkiye-Rusya İlişkileri", **SETA Perspektif**, Aralık 2015, Sayı 119, s.2.

⁴¹⁶ Göktürk Tüysüzoğlu, "Düşen Uçağın Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri", **EkoAvrasya Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 9, Sayı 33, 2016, s.15.

⁴¹⁷ Mitat Çelikpala, "Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri", **Dosya: Enerji ve Politika**, s.48.

yansımalarından etkilenmiştir. Hatta Türk-Rus ilişkilerinin sadece ticari yarar ve enerji ilişkilerine dayalı olmasının yanlışlığını da gözler önüne sermiştir.⁴¹⁸

1990'ların ikinci yarısından itibaren olumlu bir seyre oturan ikili ilişkilerin uçak krizi ile bozulmaya başlaması, Türkiye'nin Rusya ile olan enerji ilişkilerinin yapısında da bir takım değişiklere neden olmuştur. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren dengeli seyreden ilişkilerin yaşanan bir kriz ile yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Yaşanan uçak krizi bir dönüm ve kırılma noktasını teşkil etmektedir. Belli bir dönem aralığında iyi ilerleyen ilişkilerin bir kriz ile birlikte olağan seyrine döndüğü görülmektedir. Bu durum kriz anının sıcaklığı ve yaşanan olayın vermiş olduğu etkiyle birlikte iki ülkenin söylemlerine de yansımıştır. Rusya olaydan sonra "sırtımızdan bıçaklandık" diye bir açıklamada bulunmuştur.⁴¹⁹

2015 yılının Aralık ayında Paris'te düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) İklim Zirvesi'nde bir araya gelen iki ülkenin liderleri, diplomatik krizin çözümü noktasında ortak bir yanıt bulamamışlardır. 3 Aralık'ta AGİT'in Belgrad Zirvesi'nde iki ülkenin Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleşen buluşmada Rusya'nın uzlaşmazlığı nedeniyle görüşmeler ilgisiz bir şekilde sürmüştür. 4 Aralık günü ise Rus savaş gemisinin füze ile İstanbul Boğazı'ndan geçmesi Türkiye tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.⁴²⁰ Türkiye, krizin sıcaklığının geçmesini takiben, yaşanan krizi "düzeltilemeyecek bir sorun" olarak görmediğini belirterek ilişkilerin yeniden eskisi gibi olacağını ifade etmeye başlamıştır ancak Türkiye'nin krizin çözümü noktasında daha iyimser bir bakış açısı sergileyen tutumu, Rusya tarafından belli bir süre tam anlamıyla karşılık bulamamıştır.⁴²¹ Özellikle enerji tedarikçisi konumunda yer alan Rusya'nın enerjisini siyasi bir manevra aracı olarak kullandığı da değerlendirilmektedir.⁴²²

⁴¹⁸ Erşen ve Dal, **a.g.m.**, s.50.

⁴¹⁹ Esin Can, Saniye Yıldırım Özmutlu ve Cansu Aykaç, "Politik İklim Değişikliklerinin Ülkelerarası Ticaretle İlişkisi: Türkiye Rusya Uçak Krizi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt 28, Sayı 1, Yıl 2019, s.7.

⁴²⁰ Sabir Şahtahtı ve Rövşen Şahbazov, "Uçak Krizinin Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi", **EkoAvrasya**, Yıl 9, Sayı 33, 2016/1, s.23-24.

⁴²¹ Özge Çopuroğlu ve Tefik Karpuzcu, "Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış:2004-2016", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Yıl 2017, Cilt 22, Sayı 2, s.478.

⁴²² Göktuğ Sönmez, "Türkiye-Rusya Uçak Krizi Bağlamında Enerji Bağımlılığı ve Yol Haritası", **ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi**, No 36, Aralık 2015, s.9.

Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı da göstermektedir ki bir kriz anında yaşanan gelişmeler, enerji konusunda yaşanabilecek bir krizi de beraberinde getirebilmektedir. Uçak krizinden önce Türkiye ve Rusya arasında TürkAkım projesi ile Akkuyu NGS yapımı konusunda görüşmeler yapılmıştır. Türkiye ve Rusya'nın ortak projeleri arasında yer alan TürkAkım ve nükleer enerji görüşmeleri resmî anlamda durdurulmamış olsa da bu projelerle ilgili herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Zaman zaman projeleri iptal edilmesi söz konusu olmuş olsa da iki taraftan bu yönde bir adım atılmamıştır.⁴²³ Özellikle TürkAkım ve nükleer enerji alanında yapılan girişimler belli bir müddet durdurulmuştur ancak Rusya en yüksek gelir kaynağı haline gelen doğal gaz ihracatında herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir. Bu konu Rusya Enerji Bakan Yardımcısı Anatoly Yanovsky tarafından da dile getirilmiştir. Yanovsky, "Türkiye'ye gaz sevkiyatının sözleşmeye bağlı kalacak şekilde süreceğini ve doğal gaz konusunda herhangi bir aksama yaşanmayacağını" kaydetmiştir.⁴²⁴

Mitat Çelikpala Türkiye ve Rusya arasında ana eksen oluşturarak enerji konusunda herhangi bir sıkıntı yaşanmamasını iki ülke arasında faaliyet gösteren iki doğal gaz hattı olan Batı ve Mavi Akım üzerinden akışın devam etmesine ve anlaşma sürelerinin dolmamasına bağlamıştır. Bu tarihlere kadar hatlar üzerinde yaşanması muhtemel bir sıkıntının ikili ilişkilerden ziyade uluslararası bir meseleye dönüşebileceğini ve kim oyunbozan taraf olur ise o tarafın uluslararası alandaki ticari saygınlığının bozulabileceğini belirtmiştir.⁴²⁵

Enerji alanında olmasa bile Rusya hükümeti 1 Aralık tarihinde imzaladığı kararnameyle Türkiye'ye ticari-ekonomik alanda yaptırımlar uygulamıştır ancak bu yasaklar Rus ekonomisine zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁴²⁶ Uygulanan yaptırımlar vizesiz seyahat uygulamasını durdurmaya, Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği tarım ve gıda ürünlerine ambargo uygulamayı ve

⁴²³ Emrah Kınay, "Uçak Krizinde Yıldönümü: Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?", <https://haberrus.ru/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html>, Erişim Tarihi: 12.12.2020.

⁴²⁴ Haber Türk, <https://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1157887-rusya-enerji-bakanligindan-flas-aciklama> Erişim Tarihi: 19.11.2020.

⁴²⁵ Çelikpala, "Son Gelişmeler Işığında...", s.49.

⁴²⁶ Suat Taşpınar, https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151216_rusya_turkiye_yaptirim, Erişim Tarihi: 19.12.2020.

turizmi durdurmayı hedeflemiştir. Enerji konusunda Rusya sadece TürkAkım doğal gaz boru hattı ile ilgili hükümetler arası görüşmelere son vermiştir ancak Rusya kendi ülkesindeki ekonomik krizi göz önünde bulundurarak enerji alanında herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir.⁴²⁷ Çünkü Türkiye'nin enerji alanında özellikle doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığı büyük bir koz olarak nitelendirilebilir ancak bu koz, doğal gaz ihracatında yaşanabilecek bir kısıtlama veya ücret artışında Türkiye'yi ekonomik anlamda zor duruma sokabileceği gibi Rusya'nın enerji kaynaklarının talep edilme oranının düşme olasılığını da beraberinde getirebilecektir. Bunun yanında -güvenilir enerji tedarikçi konumunu- riske atmak istemeyen Rusya, konuyla ilgili herhangi bir yaptırım uygulamamıştır.⁴²⁸ Rusya'nın böyle bir yol izlemesinin sebebi, Türkiye'nin doğal gazda %55, petrolde %35 oranında kendisine olan bağımlılığıdır. Almanya'dan sonra Türkiye, Rusya için gaz piyasasında ikinci en büyük pazardır. Yaşanabilecek bir gaz kesintisi Türkiye'nin elektrik enerjisi üretimini de etkileyebilecek bir durumdadır çünkü Türkiye'nin, yaptırım noktasında ihtiyaç duyduğu gazı başka bir kaynaktan karşılayabilecek durumu bulunmamaktadır. Bu durum karşısında Türkiye, enerji güvenliğini sağlama alma noktasında doğal gaza alternatif olarak sıvılaştırılmış doğal gaza (LNG), yenilenebilir enerjiye ve yerli kaynaklara yönelmiştir.⁴²⁹ Bunun yanında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için Türkiye alternatif rotalar ve boru hattı projelerine de yönelmiştir. Türkiye'nin farklı kaynaklara yöneliminde Rusya'nın söylem ve eylemlerinin de etkisi bulunmaktadır. Bu noktada Türkiye; Cezayir, Nijerya ve Katar'dan LNG formunda gaz ithalatını arttırmaya başlamış ve TANAP'ın işleyişi hızlandırılmıştır. Her ne kadar Katar'dan alınan LNG'nin Rus gazını yerini alması için yeterli dönüşüm tesisi bulunmasa ve Azerbaycan'ın doğal gazının kısa vadede tam olarak Rus doğal gazını ikame edemeyeceği görülse de geç de olsa Türkiye'nin kriz sonrası atmış olduğu adımların yerindeliği görülmüştür. Hatta Kuzey Irak doğal gazına yapılan vurgu, Türkiye'nin enerji arzını çeşitlendirme noktasında atmış olduğu adıma

⁴²⁷ Mert Minisker, Türkiye-Rusya Uçak Krizi ve Krizin Türk Basınında Ele Alınış Biçimi Ekseninde Türkiye-Rusya İlişkileri", **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Bolu 2019, s.53-54.

⁴²⁸ Gökçen Aydınbaş, Uluslararası Siyasi Krizler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye-Rusya Uçak Krizi Örneği, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Rize 2018, s.84-85.

⁴²⁹ İlhan Sağsen, "Enerjide dışa bağımlılık güvenlik ve dış politika meselesidir", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerjide-disa-bagimlilik-guvenlik-ve-dis-politika-meselesidir/1954717> , Erişim Tarihi: 23.12.2020.

örnektir.⁴³⁰ Doğal gaz dışında petrol, kömür hususunda yaşanan bağımlılık, krizden önce mutabık kalınan TürkAkım doğal gaz hattı ile Akkuyu NGS projeleri de Türkiye'nin enerji hususunda Rusya ile olan enerji bağımlılığını gözler önüne sermiştir.

Necdet Pamir, uçak krizini sadece Rusya ve Türkiye arasında yaşanan çatışmalara değil, aynı zamanda büyük güçler arasındaki “çıkar çatışmalarına” da dayandırmaktadır. Enerji hususunda çok önemli bir petrol ve doğal gaz üreticisi olan Rusya, Avrasya coğrafyasında pasif bir seyirci olmamak için uğraş vermektedir. Pamir, Rusya'nın bölgede üretilen/üretilecek olan petrol ve doğal gazı kontrol edebilmek adına Tartus'da bir deniz üssü, Lazkiye'de Hmeymim bir hava üssü, havaalanı, S-300, S-400 füzelerini Suriye'ye konuşlandırmış durumda olduğunu iddia etmektedir. Bunun yanında RF'nin Akdeniz'i “NATO gölü” olarak bırakmamak için girişimlerde bulunduğu ve bu alanda Atlantikçi-Avrasyacı mücadeleye tanıklık edildiğine işaret etmektedir.⁴³¹

Yaşanan uçak düşürme olayı, Türkiye ve Rusya ilişkilerinde ciddi bir krize yol açmasının yanında her iki tarafın kendini haklı çıkaracağı argümanlar üretmesini de sağlamıştır. Türkiye'nin kriz sonrası daha “makul” ve “savunmacı” bir görünüm izlediği, Rusya'nın daha “saldırgan” ve “kontROLSÜZ” bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu durum iki ülkenin söylemlerine de yansımaktadır. Rusya ikili ilişkilerin 2015 yılından önceki gibi olabilmesi ve normalleşebilmesi için Türkiye'nin özür dilemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³² Uçak krizinin yaşandığı günden sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin kendi sınırlarını koruma hakkı olduğunu belirtmiştir. Özür dilemesi gereken tarafın kendilerinin olmadığını belirterek esas hava sahamızı ihlal edenler özür dilemelidir, ifadesini kullanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin ise özür dileyene kadar Erdoğan ile görüşmeyeceğini ve yaptırımların uygulanacağını ifade etmiştir.⁴³³ Türkiye, kriz anından itibaren iki ülke ilişkilerinde kalıcı hasara yol açmamak adına çalışmakta; özür

⁴³⁰ G. Sönmez, **a.g.m.**, s.9.

⁴³¹ Pamir, **Enerjinin İktidarı**, s.502-506.

⁴³² Tüysüzöğlü, “**Düşen Uçağın Gölgesinde...**”, s.15; Erdem Özlük, “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve ‘Özür’ Meselesi”, **ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi**, No.35, Aralık 2015, s.2

⁴³³ BBC News Türkçe, “Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, Erişim Tarihi: 24.12.2020.

dilenecek bir durum olmadığını, uçağa müdahalede bulunulmasının nedeninin değişen angajman kuralları olduğunu ve Rus uçağının yaptığı ihlalin bu kuralların uygulanmasını zorunlu hâle getirdiğini belirtmektedir. Yani Türkiye, uçağa müdahalenin uluslararası alanda tartışmasız kabul edilen egemenlik alanı ilkesinin ihlaline dayandığını iddia etmiştir. Buna karşılık Rusya'nın sert söylemleri Türkiye ile arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Rusya, Türkiye ile köklü bir iyileşmenin sağlanabilmesi için Türkiye'nin özür dilemesini en temel ve gerekli şart olarak ileri sürmüştür.⁴³⁴

Türkiye ve Rusya arasında ilişkilerin yeniden düzene girmesinde diplomasi ve arabuluculuk faaliyetleri etkili olmuştur. Türkiye ve Rusya arasında yaşanan anlaşmazlıkta tarafları uzlaştıran kişilerin olduğu görülmektedir. Nursultan Nazarbayev iki ülke ilişkilerini düzeltmede kilit aktörlerden birisidir. Aynı zamanda, Türkiye tarafından yazılan mektup da ilişkilerinin düzelmesinde önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Mektupta Rusça karşılığı “mazur görün, kusura bakmayın, af edersiniz” anlamına gelen “İzvinitye” kavramı kullanılmıştır. Ayrıca ölen pilotların ailelerine de tazminat yerine yardım etme sözü verilmiştir.⁴³⁵ Mektup gönderilmeden önce ilişkilerin normalleşmesine yönelik atılan ilk adım, 12 Haziran 2016 Rusya Milli Günü sebebiyle Türkiye'nin Rusya'ya yayınladığı mesajdır. İkinci adım olarak mektup gönderme işlemi gerçekleştirilmiştir. 27 Haziran günü gönderilen mektuptan iki gün sonra Putin, Erdoğan'a teşekkür telefonu açarak ilişkilerin normalleşebilmesi için yeniden yüz yüze görüşmelere başlanması gerektiğini ifade etmiştir. İki ülke, ilişkilerin eskiye dönmesi için adım atmaya ve bir araya gelmeye karar vermiştir.⁴³⁶

Uçak krizinden sonra Türkiye ve Rusya normalleşme adımı olarak 8 aylık bir süre zarfından sonra 9 Ağustos'ta St. Petersburg'da bir araya gelmiştir. Erdoğan ve Putin yaptıkları görüşmelerden sonra öncelikli olarak ilişkilerin kriz öncesi seviyeye getirilmesi noktasında uygun ifadeler kullanmışlardır. Suriye, turizm ve enerji öncelikli görüşülen konular olmakla birlikte ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi

⁴³⁴ Özlük, **a.g.m.**, s.1-12.

⁴³⁵ Murat Yetkin, “Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü”, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> , Erişim Tarihi: 25.12.2020.

⁴³⁶ AA, “Erdoğan-Putin görüşmesi ilişkilerin yol haritasını belirleyecek”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-putin-gorusmesi-iliskilerin-yol-haritasini-belirleyecek/623651> , Erişim Tarihi: 25.12.2020.

özellikle vurgulanan bir konudur. Yapılan görüşmeler neticesinde kriz öncesi anlaşılan fakat kriz sonrası durdurulan TürkAkım ve Akkuyu projelerine devam edilmesine, uygulanan diğer kısıtlamaların da aşamalı olarak kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴³⁷ Kısıtlamaların kaldırılmasından sonra hızlı bir şekilde yeniden görüşmelere ve enerji alanında daha önceden görüşülen konuların hayata geçirilebilmesi adına çalışmalara başlanmıştır.

1.4.2. Yeni Bir Enerji İşbirliği: Nükleer Enerji

Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin bir diğer versiyonunu nükleer enerji alanındaki iş birliği oluşturmaktadır. Boru hattı projeleri dışında farklı bir alandaki enerji serüvenini ortaya çıkaran nükleer enerji, iki ülke açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Tıpkı boru hattı projelerinde olduğu gibi nükleer alandaki gelişmelerin serüveni de 1997 yılına kadar götürülebilir. 1997 yılında Türkiye'nin iç piyasaya yönelik doğal gazın talebi iki bölgesel güç arasında güçlü bir iş birliğine yol açmıştır. 1997'deki Mavi Akım projesinden sonra Türkiye ve Rusya arasında 7 Kasım 1997 tarihinde gerçekleştirilen Türk-Rus Ekonomi Komisyonu toplantısının ardından tarafların ilk kez nükleer enerji iş birliğinden bahsettiği görülmüştür. Özellikle tarafların enerji piyasasında iş birliğine ilişkin bir hükümetler arası anlaşma imzalamaları nükleer enerji alanında da bir iş birliği yapılabileceğine dair istekliliklerini göstermiştir.⁴³⁸ Bu noktadan bakılıp Türkiye'nin enerji ihtiyacını ithalat yolu ile sağlaması yıl bazında incelendiğinde enerji hususunda özellikle RF'ye olan bağımlılığını arttırdığını net bir şekilde görülmüştür. Yaşanan bu artış Türkiye'yi enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye yöneltmiştir. Bu açıdan Türkiye, doğal gaz ve petrol gibi hidrokarbon enerji kaynakları dışında nükleer enerji konusuna da yönelmeye başlamıştır ancak Türkiye'nin nükleer enerji alanına yönelmesi yeni bir gelişme olmayıp bu konu hakkında Türkiye'nin geçmişe dayalı bir serüveni bulunmaktadır. Türkiye'nin nükleer enerjiye yönelik çalışmaları NATO üyeliği ile birlikte 1955 yılında "Barış için Atom" proje çerçevesinde ABD ile imzaladığı

⁴³⁷ Emrah Kınay, "Uçak Krizinde Yıldönümü: Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?", <https://haberrus.ru/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html>, Erişim Tarihi:12.12.2020; Sputnik, "Putin ve Erdoğan'dan uçak krizinden sonra ilk zirve", <https://tr.sputniknews.com/rusya/201608091024289239-stpetersburg-rusya-turkiye-putin-erdogan/>, Erişim Tarihi: 25.12.2020.

⁴³⁸ Yardımcı, "Energy Cooperation...".

anlaşmayla başlamıştır. Türkiye, 1956 yılında Atom Enerji Komisyonu'na ve 1957 yılında Uluslararası Atom Enerji Kurumu'na üye olmuştur. Nükleer Enerji Ajansı'na (Nuclear Energy Agency-NEA) üye olan otuz ülke içerisinde Türkiye de bulunmaktadır. 1959 yılında nükleer enerjinin hayata geçirilmesi için de ilk mevzuat hazırlanmıştır.⁴³⁹

Türkiye'nin günümüzde hâlâ kullanılmakta olan ilk araştırma reaktörü İstanbul'da bulunan Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'dir. Araştırma reaktörü 1 MW gücünde ve Türkiye Atom Enerji Kurumu'na bağlı bir araştırma merkezidir. Çekmece reaktörü 1960'lı yıllarda nükleer güç deneyimine başlamış olsa da tamamen 1962 yılında kullanılmaya başlanmıştır. 1967-1979 yılları arasında Türkiye'de ilk nükleer santralin kurulması planlanmıştır. Hatta 1972 yılında Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) kontrolünde Mersin-Akkuyu'da bir nükleer santral yapılması düşünülmüştür. Ancak yapılması planlanan santral ekonomik-politik gelişmelerden dolayı gerçekleştirilememiştir. Nükleer santralin yapılması 1993 yılında yeniden gündeme gelmiş ve 1996-2000 yılları arasında Akkuyu için ihaleler yapılmış olsa da ekonomik koşullar sebebi ile yeniden durdurulmuştur.⁴⁴⁰ Bu tarihsel süreç ülkede nükleer enerji alanı ile ilgilenilmesine de olanak sağlamıştır. Nükleer enerji için birçok şirkete ihale verilmişse de bu ihaleler hep iptal edilmiştir. İhalelerin iptalinde ülkede yaşanan darbe dönemleri, ekonomik sıkıntılar ve siyasi gelişmelerin etkisi büyüktür. Bunun yanında dünyada yaşanan nükleer sızıntı felaketleri de ülkede nükleer enerji karşıtı bir lobinin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye, nükleer enerji üretiminin nükleer silah üretimi gibi algılanmaması için Nükleer Silahların Arttırılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı meclisten geçirerek bu konu hakkında oluşturulacak soruları tartışma konusu olmaktan çıkarmayı amaçlamıştır. Türkiye'de yeniden nükleer santralin kurulmasına yönelik bir adım 2007 yılında 5710 sayılı "Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun" kabulü ile atılmıştır.⁴⁴¹

⁴³⁹ Ülke Arıboğan, Gülden Ayman ve Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.249.

⁴⁴⁰ Metin Yıldırım ve İbrahim Örnek, "Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2007, s.25; Yüksel Özdemir, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1.Basım-Mart 2020, s.111.

⁴⁴¹ Elif Kara, "AB'ye Uyum Sürecinde Türkiye İçin Nükleer Enerji", **Mediterranean Journal of Humanities**, IV/1, 2014, s.192.

Türkiye'nin uzun yıllardır nükleer enerji alanındaki girişimler sonuçsuz kalmış, bu girişimlerin yeniden tezahür etmesinde Rusya ile yapılan enerji ortaklığının bu alana ilişkin muhtemel bir iş birliğinin önünü açması etkili olmuştur. Türkiye kaynak çeşitlendirmek amacıyla başvurduğu nükleer enerjiye ilişkin projeyi de doğal gaz konusunda iş birliği halinde olduğu ülke Rusya ile birlikte hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu durumun olumsuz tarafları olmakla birlikte bir takım olumlu tarafları da bulunmaktadır. SSCB döneminden kalma nükleer santraller konusunda Rusya'nın sahip olduğu tecrübe, söz konusu durumun olumlu yanıtıdır. Rusya hidrokarbon kaynakları açısından stratejik gücünün önemini nükleer enerji alanında da göstermektedir. Rusya'da ilk nükleer santral 1954 yılında SSCB zamanında Obninsk'de kurulmuştur.⁴⁴²

2017 yılı verileri ele alındığında Rusya'da 36 işletilmekte olan ve 7 adet de yapım aşamasında olan nükleer santralin bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁴³ 2018 yılında ise Rusya tarafından hem kendisi hem de dünya için bir ilk olma özelliği gösteren ilk yüzen nükleer santralin lansmanı yapılmıştır. Akademik Lomonosov, ilk yüzen nükleer santral olma özelliği göstermektedir.⁴⁴⁴ Rusya'daki nükleer santrallerin elektrik üretimindeki paylarına bakıldığı zaman, bu payın %17 dolaylarında olduğu görülmektedir. Dünyanın nükleer enerji konusundaki durumuna nazaran Rusya, nükleer enerji kapasitesini belirli aralıklar ile arttırma hedefinde bulunmaktadır. Buna göre Rusya, 2030 yılında %30, 2050 yılında %50 ve yüzyılın sonunda ise kapasitesini %80 oranına ulaştırmayı planlamaktadır.⁴⁴⁵ Bu çerçevede Türkiye'nin nükleer enerji alanındaki istekliliğinin ve Rusya'nın bu alandaki tecrübesinin iki ülke arasında enerji alanında yeni bir iş birliği kalemi ortaya çıkardığı söylenebilir.

2010 yılının Mayıs ayında Türkiye ve Rusya arasında nükleer enerji alanındaki iş birliği tarafların uzlaşmaya varması ile birlikte karara bağlanmıştır. 12 Ocak 2010 tarihinde Türkiye'de kurulacak ilk nükleer santralin inşası için "Türkiye Cumhuriyeti

⁴⁴² İsa Çelik, Ali Çeker ve Rauf Belge, "Nükleer Enerji: Türkiye ve Dünya Ölçeğinde Bir Değerlendirme", **Yeni Fikir**, Yıl 6, Sayı 15, s.59.

⁴⁴³ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü", 01 Ekim 2016, Sayı 14, s.65-66.

⁴⁴⁴ Euronews, "Rusya'nın 'yüzen nükleer santrali' Akademik Lomonosov tepki çekiyor", <https://tr.euronews.com/2018/05/05/rusya-n-n-yuzen-nukleer-santrali-akademik-lomonosov-tepki-cekiyor>, Erişim Tarihi: 22.01.2021.

⁴⁴⁵ Deutsche Welle, "Dünyada kim ne kadar nükleer enerji kullanıyor?", <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-kim-ne-kadar-n%C3%BCKleer-enerji-kullan%C4%B1yor/a-43238517>, Erişim Tarihi: 22.01.2021.

ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma” Türkiye Cumhuriyeti ve RF hükümetlerince imzalanmıştır. Anlaşma, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından 6 Ekim 2010 tarihinde onaylanmış ve Resmî Gazete’de yayımlanması ile birlikte yürürlüğe girmiştir.⁴⁴⁶ İki ülke arasında imzalanan Akkuyu NGS Anlaşması çerçevesinde iki devlet uzun soluklu bir iş birliğine girişmiş bulunmaktadır. 2010 yılının Mayıs ayında dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medmedev’in Türkiye’ye ziyareti sırasında Mersin-Akkuyu alanında Rusların nükleer santral kurmasını içeren belgeler imzalanmıştır. Bu ziyaret sırasında aynı zamanda iki ülke lider başkanlığında “Üst Düzey İş Birliği Konseyi (ÜDİK)” oluşturulmuştur. Bu konseyin siyasi, sosyal ve ekonomik konuları kapsayacak şekilde üç gruptan oluşturulmasına ve yılda bir kez toplanılmasına karar verilmiştir. Mart 2011 tarihinde Türk hükümetinin Moskova’ya yaptığı ziyaret sonucunda önceden mutabık kılınan Akkuyu Nükleer Güç Santrali’ne ilişkin anlaşma, kesin olarak karara bağlanmıştır.⁴⁴⁷ Türkiye’de şuanda RF’nin yapmakta olduğu nükleer enerji sahası Akkuyu için etüt çalışmalarına 1974 yılında başlanmış olup yapılan çalışmalar sonucunda 1976 yılında saha için yer lisansı alınmıştır.⁴⁴⁸

Yap-işlet-devret formatı ile hareket edilecek olan nükleer santral çalışmalarına 2011 yılı itibari ile başlanılmıştır. İmzaların atıldığı ilk günden itibaren nükleer santrallerin yapımı için çalışmalara başlanılmış olsa da santrallerin inşasının tahmini olarak 2019 yılında tamamlanması hedeflenmiştir çünkü nükleer güç santrallerin yapımı için temel atılmasından itibaren ortalama 7-8 yıllık bir inşaat süreci öngörülmektedir. 14 Nisan 2015 tarihinde Mersin’de inşa edilecek Akkuyu NGS kapsamında Akkuyu Nükleer Deniz Yapıları İnşaatının temellerini atma töreni düzenlenmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm> , Erişim Tarihi: 16.01.2021.

⁴⁴⁷ Yaşar Sarı, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Politikası**, (Ed.Adem Çaylak-Seyit Ali Avcu), Savaş Yayınevi, Şubat 2018-Ankara, 1.Baskı, s.411.ss.381-421.

⁴⁴⁸ T.C. ETKB, “Türkiye’nin Nükleer Santral Projeleri: Soru-Cevap”, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Yayın Serisi, 11 Ocak 2016, s.16.

⁴⁴⁹ TMMOB, “Elektrik Mühendisleri Odası Nükleer Enerji Raporu-II”, 1.Baskı, Ankara, Mart 2016, s.68.

Ancak hızlı ilerleyen bu süreç, 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan uçak krizi nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Yaklaşık bir yıl gibi bir süre sonucunda ilişkiler yeniden kriz öncesi döneme dönmüştür. RF’de Mart 2018’de yapılan seçim sonucunda Putin’in Başkanlığı tekrar kazanması ile ilk ziyaret ettiği ülke Türkiye olmuştur. Bu ziyaret aynı zamanda proje bazında olan Akkuyu NGS’nin hayata geçirilmesi için önem arz etmektedir. 3 Nisan 2018 tarihinde seçimden sonra ilk yurt dışı gezisini Türkiye’ye düzenleyen Putin, Türk mevkidaşı Erdoğan’la telekonferans yaparak Rosatom tarafından inşa edilmekte olan Türkiye’nin ilk nükleer santrali olan Akkuyu NGS’nin temel atma törenine katılmıştır. Liderler enerji alanında yürütülen iş birliğinin “stratejik bir nitelik” kazandığını ve santralin Türkiye Cumhuriyeti’nin 100.yıldönümü olan 2023 yılında devreye girmesini planladıklarını açıklamışlardır ancak hâlen Akkuyu’nun 2023 yılında devreye girmesi tahmini olarak nitelendirilmektedir. Nisan 2018 itibarıyla Akkuyu NGS’nin temeli atılmış olup 2023 yılına kadar 1.ünitenin yetiştirilebilmesi amacıyla bu ünitenin ruhsatının Mart 2017 tarihinde alındığı belirtilmiştir. Enerji Bakanlığı’ndan yapılan açıklamaya göre, 2023 yılına kadar 3 nükleer ünitenin de devreye giremeyeceği sadece 1. ünitenin bu yıla kadar yapılarak devreye girmesinin beklenildiği ifade edilmiştir.⁴⁵⁰

3 Nisan 2018’de Akkuyu NGS’nin ilk ünitesinin temel atma töreninin ardından, nükleer santralin ikinci ünitesinin temelinin Akkuyu Nükleer AŞ Genel Müdür Birinci Yardımcısı ve Yapı İşleri Direktörü Sergey Butskikh’in ifadesiyle 8 Nisan 2020 tarihinde atılmıştır.⁴⁵¹ Akkuyu NGS’nin üçüncü ünitesinin temel atma töreni ise 11 Mart 2021’de Putin ve Erdoğan’ın çevrimiçi ortamdan katıldığı tören ile gerçekleştirilmiştir.⁴⁵² Nükleer santralin son ünitesinin temelinin de 2022 yılının başında atılacağı ifade edilmektedir. Dört ünitenin temel atma işlemlerinin

⁴⁵⁰ Elif Sudegezer, “‘Bati’nın Türkiye’ye 60 yıldır vermediği nükleeri Rusya verdi’”, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201804041032910324-bati-turkiye-rusya-nukleer-akkuyu-savunma-sistemi-gorus/>, Erişim Tarihi: 16.01.2021;

NTV, “Akkuyu Nükleer Santrali’nin temeli atıldı”, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-santralinin-temeli-atildi,4SMPQqfXIES2C8j0IU7EeQ>, Erişim Tarihi: 16.01.2021.

⁴⁵¹ Hürriyet, “Akkuyu’da son ünitenin temeli 2022’de atılacak”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyuda-son-unitenin-temeli-2022de-atilacak-41778211>, Erişim Tarihi: 02.04.2021.

⁴⁵² AA, “Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin üçüncü ünitesinin temel atma töreni Rusya’da yankı uyandırdı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/akkuyu-nukleer-guc-santrali-nin-ucuncu-unitesinin-temel-atma-toreni-rusya-da-yanki-uyandirdi/2172094>, Erişim Tarihi: 13.03.2021.

tamamlanmasıyla birlikte ünitelerin 2026 yılı itibariyle tam kapasiteyle çalışacağı belirtilmektedir.⁴⁵³

Akkuyu sahasında yapılmakta olan nükleer santrali diğer santrallerden ayıran bir özelliği bulunmaktadır. Akkuyu sahasında kurulacak olan nükleer santral, RF sınırları dışında kurulan ve RF'ye bağlı ilk nükleer tesis olacaktır.⁴⁵⁴ Yani Türkiye toprakları içerisinde, Rusya işletiminde bulunacak bir nükleer santral yer alacaktır. Aynı zamanda dünyada hiç denenmeyen ve kullanılmayan yabancı bir nükleer teknolojiye ilk defa Akkuyu'da kullanılacaktır.⁴⁵⁵

Akkuyu'da kurulması planlanan santral, Rusya'nın yeni geliştirdiği ve ilk defa Türkiye'de uygulanacak olan VVER-1200 modeli ve deprem ivmesinin 0,25 gram değerindeki bir reaktördür.⁴⁵⁶ Bu model yeni geliştirilen ve dünyanın hiçbir yerinde denenmeyen bir model teşkil ettiğinden tereddütle bakılmaktadır. Bu nedenle yapılacak reaktörün teknik kısmına veya insan hatasına, kazalara, terör saldırılarına ve depremlere karşı dayanıklı olup olmadığı bilinmemektedir. Belli sebeplerden dolayı nükleer santral kurulumuna ilişkin olumlu öngörüler olduğu gibi olumsuz öngörülerde mevcuttur. Akkuyu'da kurulacak reaktörler BOO (Built Own Operate) modeli olarak da ifade edilmektedir. Bu yapı toplamda 4 adet nükleer reaktör "VVER 1200/491 tipi (AES-2006-NPP-2006)" içeren santral olarak belirlenmiştir ve imzalanan anlaşma çerçevesinde de bu modelin yapılmasına karar verilmiştir. Dünya çapında en yaygın kullanılan reaktör tipi hafif basınçlı su reaktörleridir. VVER (Voda-Vodyanoi-Energetichesky Reaktor) tipi reaktörler Batılı ülkelerdeki basınçlı hafif su reaktörlerinin Rusya versiyonunu yansıtmaktadır. VVER-1000 reaktörlerinin geliştirilmiş versiyonu VVER-1200 reaktörleridir. VVER-1200 reaktör yapımına yönelik Türkiye ile anlaşma imzalanmıştır ve güvenlik sisteminin daha iyi olduğu için VVER-12000/V-419 tipi nükleer reaktör kullanımına karar verilmiştir.⁴⁵⁷ Rusya-

⁴⁵³ Hürriyet, "Akkuyu'da son ünitenin...".

⁴⁵⁴ BBC News Türkçe, "Türkiye'nin ilk nükleer santralini Rusya inşa ediyor", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100512_akkuyu_russia, Erişim Tarihi: 25.01.2021.

⁴⁵⁵ TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Nükleer Enerji Raporu, 1.Baskı, Ankara, Kasım 2013, s.15.

⁴⁵⁶ Eren Alper Yılmaz, "Güvenlik ve Ekonomik Boyutuyla Nükleer Enerji Tartışmaları: Akkuyu Nükleer Santrali Örneği", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, Cilt 39, Sayı 1, s.239.

⁴⁵⁷ Necmi Dayday, "Nükleer Enerji Konusunda Türkiye'nin Durum Tespiti", <https://tasam.org.tr-TR/Icerik/5214/nukleer-enerji-konusunda-turkiyenin-durum-tespiti>, Erişim Tarihi: 05.02.2021; Ferat Kaya ve Emirhan Göral, "Türkiye'nin Nükleer Enerji Politikası", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 57, Eylül-Ekim 2016, s.426.

Leningrad NGS, Türkiye'nin ilk nükleer enerji projesi Akkuyu NGS ile benzer teknolojilere sahip olması dolayısıyla RF'nin işletme hâlindeki en büyük santrallerinden birisidir.⁴⁵⁸

Santrallerin devreye girmesinden sonra NGS'nin ömür boyunca elektrik üretimi yapılarak Türk tarafına satılacaktır. Aynı zamanda nükleer atıkların Rusya sorumluluğunda bulunması sebebiyle atıkların Rusya'ya götürülmesi planlanmıştır. İsterse Türk tarafı da atıkları alabilecektir. Akkuyu inşası ilk etapta %100 sermaye ile bir Rus şirketi tarafından Türk kanunlarına uygun şekilde kurulacaktır. Her bir ünite için elektrik satın alma anlaşması, 15 yıl olarak karara bağlanmıştır. Türkiye'nin NGS'nin finansmanı karşılığında elektrik satın alınmasını üstlenmesi, bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır.⁴⁵⁹

Nükleer enerjinin kaynak çeşitlendirme noktasında önemli bir alternatif oluşturulması göz önüne alınarak nükleer enerjinin stratejik temellinin de ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durum Akkuyu'da NGS projesinin %100 RF sorumluluğunda olması ve Türkiye toprakları üzerinde başka bir ülkenin stratejik varlığı olması manasına gelmektedir. Türkiye fosil yakıt ithalatında en büyük arz ülkesi olan ve tarihsel olarak rekabet içinde olduğu Rusya ile nükleer enerji anlaşması imzalamıştır. Bu gibi durumlar, belirsizliği olan anlaşmanın yaratabileceği olası sorunlarla da kendini gösterecektir. Suriye kriziyle enerji alanında yaşanan gelişmeler bu duruma örnektir. Ayrıca bir NATO üyesi olan Türkiye'nin ilk NGS projesi için RF ile anlaşması NATO tarafından güvenlik tehdidi olarak kabul edilmiştir.⁴⁶⁰

Rus gazına olan bağımlılığın yüksek olduğu bir evrede Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılama noktasında Rusya'ya olan bağımlılığını arttırması, önerilmeyen bir konudur ancak Türkiye nükleer enerji konusunda da RF ile iş birliği yapmıştır. Nükleer enerji konusunda kimi araştırmacılar tarafından verilen bilgiler nükleer enerjinin iki ülke arasındaki iş birliğini arttıracak ve Moskova'nın Türkiye'nin enerji kaynakları

⁴⁵⁸ AA, "Akkuyu NGS'nin Rusya'daki benzeri kesintisiz enerjinin güvencesi", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/akkuyu-ngsnin-rusyadaki-benzeri-kesintisiz-enerjinin-guvencesi/1561401>, Erişim Tarihi: 5.02.2021.

⁴⁵⁹ Azime Telli, "Türkiye'nin Nükleer Enerji Açılımının İçerik Analizi: Çeşitlendirme mi, Teslimiyet mi?", **Bilge Strateji**, Cilt 8, Sayı 14, Bahar 2016, s.65-70.

⁴⁶⁰ Rémi Bourgeot, "Russia-Turkey: A Relationship Shaped by Energy", **Russie.Nei.Visions**, March 2013, Sayı 69'dan Akt. Azime Telli, "Türkiye'nin Nükleer Enerji...", s.71.

üzerindeki kontrolüne yönelik bir adım olacağı ve daha güçlü bir etki getireceği öngörülmüştür. Mitat Çelikpala ise RF'nin amacının nükleer teknolojisini global alanda pazarlanabilir olduğunu ileri sürmektedir. Akkuyu NGS'nin de Rusya için iyi bir örnek olacağını belirtmektedir.⁴⁶¹

Eren Tellal, nükleer enerji konusunu geçmişten gelen bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Tellal, Türkiye'nin ilk petrolünü rafine edebilmek için Batılı müttefiklerinden ziyade Sovyet teknolojinin transfer edilmesini örnek göstererek RF ile günümüzdeki nükleer iş birliğine destek verdiğini belirtmektedir. Türkiye'nin nükleer enerjiye sahip olmasının uluslararası alanda ülkenin statüsünü değiştireceğini söylemektedir. Hasan Kanbolat ise Türkiye ve Rusya arasındaki en önemli ortak proje olduğunu belirtmekle birlikte tarihi bir proje olması sebebiyle ülkenin nükleer enerji sahibi ülkeler arasında olmasını sağlayacağı için hem siyasi hem de teknik bir çalışma olarak değerlendirmektedir.⁴⁶²

Türkiye'de nükleer santral konusunda farklı görüşlerin bulunması siyasi gelişmeler ve teknik özellik üzerindeki farklı değerlendirmelere dayanmaktadır.

⁴⁶¹ Soli Özel ve Belkıs Gökçe Uçar, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu", **Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (Edam), Dış Politika & Güvenlik**, 2019/11, s.24-25.

⁴⁶² Eren Tellal, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Nükleer Enerji", **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, Ed. Halil Burak Sakal, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1. Baskı, Şubat 2019, s.56-57; Hasan Kanbolat, "Akkuyu Nükleer Santrali", **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, Ed. Halil Burak Sakal, Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1. Baskı, Şubat 2019, s.32.

2. Türkiye-Rusya Arasındaki Enerji İlişkilerinin Avrasyacılık Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Türkiye ve Rusya, Avrupa ile Asya kıtaları arasında Karadeniz'i çevreleyen ve adına Avrasya denilen bölgede yüzyıllardır hüküm süren iki kadim devlettir. Tarihsel açıdan bakıldığında iki kadim devlet arasında coğrafi konumun vermiş olduğu komşuluk ilişkilerinin yanı sıra; iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler zaman zaman olumlu zaman zaman olumsuz bir süreç izlemiştir.⁴⁶³

Avrasya coğrafyasında dünyanın dörtte üçüne sahip enerji kaynaklarının (petrol-doğal gaz) çıkarılması nedeniyle bölge, dünyadaki rekabet gücünün en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Klasik jeopolitik teorilerde de üzerinde durulan bir bölge olan Avrasya, dünyanın merkezi ve kontrol edilebilmesi için hâkimiyet altına alınması gereken bir saha olarak görülmektedir. Avrasya coğrafyasının önemli alt bölgelerinden biri olan Karadeniz bölgesinde yer alan iki komşu ülke olan Türkiye ve Rusya arasındaki enerji alışverişinin boru hatlarıyla sağlanması, bu alanın önemini daha da arttırmaktadır. Özellikle RF'nin enerji zengini bir ülke olması, ekonomisini enerji ihracatına dayandırmasına ve istikrarlı pazarlara ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Enerji bağımlı bir ülke olan Türkiye açısından Rusya önemli bir partner konumundadır ve gerek kendi ihtiyacının karşılanması gerekse enerji iletimi noktasında Türkiye'nin coğrafi konumu kendisine önemli bir jeopolitik avantaj sunmaktadır.⁴⁶⁴

Enerji, günümüzde milletler ve devletler arasında âdeta dostlukları ve düşmanlıkları belli eden son derece stratejik bir madde olarak görülmektedir. Bu noktada çağımızın en önemli oyununun enerji üzerine oynandığı öngörüldüğünden ülkeler enerji kaynaklarına, enerjiye ve enerji taşıma yollarına hâkim olmak istemektedirler.⁴⁶⁵ Putin döneminde RF'nin dış politikası, çıkara dayalı ve rekabet üzerine şekillenerek yeniden Rusya'nın dünya düzeninde bir güç haline gelmesine dayanmıştır. Bu düzen de hem Batı ile işbirliği yapılmasına hem de sürekli olarak Asya kartının öne sürülmesine dayanmaktadır. Rusya'nın en önemli hedefi enerjinin kontrol

⁴⁶³ Musa Özdemir, Sadık Çalışkan ve Fatih Öztürk, "Türkiye ile Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizi Türkiye'nin Doğal gaz Tedarigini Orta ve Uzun Vadede Nasıl Etkiler?", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 5, No 2, 2017, s.32.

⁴⁶⁴ Özel ve Uçar, **a.g.m.**, s.18.

⁴⁶⁵ İlbaş, **a.g.e.**, s.15-17.

edilmesi olduğundan enerji politikaları da bu durum göz önüne alınarak kurgulanmıştır. Putin yönetiminin enerji konusunda takip ettiği politikaların “neo-emperyalizm” olduğu iddia edilmiştir.⁴⁶⁶

Uluslararası alanda enerji, hem ticari hem de politik yönleri iç içe geçmiş önemli bir meta konumundadır. Türkiye açısından ise enerji kaynakları ithalatında sağladığı istikrar, ekonomik güvenliğinin temel taşlarından birini oluşturması bakımından önemlidir. Bu noktada alıcı ile satıcı ülkeler arasında politik bağımlılık ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁷ Türkiye ile Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerde coğrafi yakınlık önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca petrol ve doğal gaz konusunda zengin RF ile jeopolitik açıdan öneme sahip Türkiye arasında stratejik enerji politikaları ayrı bir önem taşımaktadır.⁴⁶⁸ Rusya elinde bulundurduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ile tedarikçi bir ülke olarak dünya siyasetinde önemli bir rol oynamaktadır. Sahip olduğu kaynakların yarattığı büyük potansiyel sayesinde de kendisini önemli stratejik bir güç konumuna getirmektedir. Rusya “enerji süper gücü” konumunu devam ettirebilmek için uluslararası alanda enerji hususundaki rolüne büyük bir önem vermektedir.⁴⁶⁹ Rusya’nın enerji gücündeki bu rolünü, bölgedeki petrol ve doğal gaz alanlarını da kontrolü altına alarak taçlandırmaya çalıştığı söylenebilir. Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik konum ise ona Hazar ve Orta Asya gibi enerji bakımından zengin bölgeleri Avrupa ile bağlama noktasında bir köprü işlevi vermektedir. Bu durum Türkiye’nin enerji hususunda eski Sovyet coğrafyasındaki enerji kaynaklarını geliştirmenin yanı sıra, RF’yi devre dışı bırakan alternatif güzergâhlara yönelik çalışmalarda etkin bir aktör haline gelmeye çalıştığı söylenebilir.⁴⁷⁰

British Petroleum’un (BP) paylaştığı istatistiklere göre, Rusya’nın kanıtlanmış doğal gaz rezervinin toplam 38 trilyon metre küp olduğu kaydedilmiştir. Böylece Rusya, dünyadaki toplam doğal gaz rezervinin % 19.1’ini elinde bulundurmaktadır. Petrolde ise 107.2 bin milyon varil ile dünyadaki toplam petrol rezervinin % 6.2’sine

⁴⁶⁶ F. Akgül, *a.g.m.*, s.133-134.

⁴⁶⁷ Ulçenko, “**Rusya ve Türkiye’nin Stratejik Güvenliğinin...**”, s.183.

⁴⁶⁸ Remzi Bulut, “Enerji Bağlamında Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler”, **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı**, Cilt 5 Sayı 60 Mart 2018, s.71.

⁴⁶⁹ Özkan, *a.g.m.*, s.30.

⁴⁷⁰ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2006, s.353.

sahiptir. Asya ülkeleri içerisinde de en zengin kaynaklara sahip olan ülke Rusya'dır.⁴⁷¹ Rusya'nın sahip olduğu bu potansiyel, ülkenin enerji oyununda önemli bir bölgesel aktör olmasının yanı sıra önemli bir küresel aktör olmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan Rusya sahip olduğu rezervler sayesinde dünya siyasetinde önemli bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda Rusya'nın süper güç olmasını sağlayan etkenleri doğal gaz ve petrolün üretiminde, transferinde, enerjiyi bir silah olarak kullanabilmesinde de aramak mümkündür. Rusya geçmişinden itibaren büyük enerji kaynaklarına sahip bir ülke olarak tanınsa da enerji hâkimiyetindeki gücünü son dönemde ortaya koyduğu politikalar ile gün yüzüne çıkardığı söylenebilir. Moskova, uyguladığı akıllı enerji politikaları sayesinde sadece enerji alanında değil, enerjiyi bir araç olarak kullanarak siyasi alanda da söz sahibi olma yolunda ilerlediğini göstermiş durumdadır.⁴⁷² Türkiye'nin konumu ise bu konuda ülkenin önemli enerji kaynaklarının güzergâhı üzerinde bulunan bir kavşak olduğundan önemlidir. Zengin Orta Doğu-Orta Asya-Hazar coğrafyasının kesiştiği bölgede bulunan Türkiye'nin konumu, enerji alanında yaşanan gelişmelerden etkilendiği kadar söz konusu alana ilişkin bölgesel ve küresel gelişmeleri etkileme potansiyeline sahiptir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra özellikle enerji alanında hızlı bir ilerleme katedildiği görülmüştür. Bu ilerlemenin RF'nin dış politikasında izlemiş olduğu ideolojiden de etkilendiği söylenebilir. RF, enerji alanında zaman içerisinde daha yararcı bir politika izlemeye başlamıştır. -Bunda bölgesel ve küresel alanda etkinliğini artırma düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir.- Bu politikanın ise büyük ölçüde Avrasyacılık denilen jeopolitik temelli ideolojiye dayandığı görülmektedir. Dugin ile özdeşleşen bu ideolojinin, Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından uygulanan politikalara da yansıdığı söylenebilir. RF'de iktidara gelmesiyle birlikte güçlü bir siyasi liderlik sergileyen Putin, ülkesini hızlı bir toparlanma sürecine sokmuş, ekonomik anlamda da büyük başarılar elde etmiştir. Ayrıca ABD'nin tek kutupluluğuna meydan okuyan Rusya imajını da sergilemiştir. Rusya'nın yeni imparatorluğu, çok merkezli bir yapı etrafında ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki etkin gücünü kırmaya yöneliktir. Putin'in de dış politikada takip ettiği

⁴⁷¹ BP Statistical Review of World Energy 2020.

⁴⁷² Bayram Salamov, "Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2010, s.45.

çizgi, yakın çevrede başka güçlerin etkinlik kurmasını önlemeye, enerji kaynaklarına yönelik oluşabilecek müdahaleleri engellemeye ve yakın çevresini etki altına almaya yöneliktir.⁴⁷³ Avrasyacılık ideolojisinin ortaya çıkmasından itibaren RF'nin dış politikada öncelik verdiği alanın “Yakın Çevre” olduğu ve ülkenin, bu alandaki hâkimiyetini sergilemeye çalıştığı söylenebilir. Bu noktada enerjinin iç politikada ekonomik büyümenin tetikleyici unsuru olarak kullanılması ülkenin dış politikadaki etkinliğini ortaya koymaktadır. Özellikle Rusya'nın enerji politikaları ile dış politikalarının örtüştüğünü söylemek son derece mümkündür.⁴⁷⁴ Bu noktada, Rusya'nın enerji politikalarında kendisi tarafından kontrol edilemeyen boru hattı inşaatlarını önlemek, Türkiye'nin enerjide Rus doğal gazına olan bağımlılığını arttırmak ön plandadır.⁴⁷⁵

Özellikle SSCB'nin yıkılıp Soğuk Savaş şartlarının değişmesi ile birlikte Kafkasya-Orta Asya arasındaki bölge enerji alanında Atlantikçi ABD ile Avrasyacı Rusya arasında çarpışmaya tanıklık etmiştir. Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yaşanan sıkıntılar, Avrasya ve Atlantikçi gruplar arasındaki rekabetin varlığı ve bu bölgelerdeki ikili model, boru hatlarının inşası noktasında, diplomatik görüşmelerde ve stratejik gelişmelerde kendini göstermektedir. Rusya sadece burada ABD ile değil Türkiye Cumhuriyeti ile de mücadele etmektedir. Dugin, Türkiye'nin Avrasya'da stratejik bir ittifakın parçası olabilmesinin Atlantikçiliğin ön cephesi olarak değil, bölgesel güç merkezleri içerisinde kendi çıkarlarını koruyan bağımsız bir aktör olmasıyla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.⁴⁷⁶ 1990'lı yıllarda RF ile çevredeki ülkeler arasında enerji alanında rekabete dayalı bir sistemin işlediği görülmektedir. Enerji, özellikle Rusya'nın arka bahçesi olarak nitelendirdiği Orta Asya-Kafkasya ve Orta Doğu alanlarındaki petrolün ve doğal gazın piyasalara nasıl ulaştırılacağı noktasındaki rekabeti de ön plana çıkarmaktadır. Rusya, bu alanda kendi denetiminin dışında başka bir unsurun bulunmasını hem arka bahçesi olarak nitelendirdiği alanın hem Atlantikçilerle bağlantısını keserek hem de Türkiye'nin buradaki devletler ile akrabalık bağlarını güçlendirmesine karşı çıkararak önlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle

⁴⁷³ Dağ, **a.g.m.**, s.210.

⁴⁷⁴ Onay, **Batıya Direnen Devlet...**, s.280.

⁴⁷⁵ Nadejda Arbatova, “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, (Ed. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol), Barış Kitap, Ankara, 2013, s.63.

⁴⁷⁶ Dugin, **İnsanlığın...**, s.163.

enerji merkezli jeopolitik bölgesel sorunların Türkiye ve Rusya arasında 1990'lı yıllarda önemli bir yer edindiği görülmektedir. 1990'lı yıllarda yaşanan bölgesel gelişmelerin enerji ilişkilerine de yansımaları da mevcuttur. Türkiye ve Rusya ilişkilerinde dengeli bir siyasi-iktisadi yapının oluşturulmasıyla enerji alanındaki mevcut ve planlanan projelerin de olumlu yönde geliştiği görülmektedir.⁴⁷⁷ Ancak Rusya bir taraftan Türkiye'ye karşı şüpheli tavrını sürdürmüş ve Avrasyacı politikalarının bölgede uygulanması noktasında Türkiye'yi hep bir engel olarak görmeye devam etmiştir.⁴⁷⁸

1990 ve sonrasında RF'nin, Türkiye ile hem rekabet hem de iş birliği politikaları izlediği görülmektedir. Bunu da tepkisel politikalarının yanı sıra sürdürülebilir politikalar izleyerek dengelerin değişimini engellemeye ve süregelen düzeni korunmaya dayalı bir şekilde yapmaktadır.⁴⁷⁹ Avrasya'nın önemli bir alt-bölgesi olan Kafkasya'da da 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye ile Rusya arasındaki gelişmelere dikkat çekilmektedir. Özellikle Dugin tarafından Kafkasya coğrafyasının son derece stratejik bir kavşak olduğu ve bölgenin "Rus jeopolitik mekânının en kırılgan noktası" olduğu ifade edilmektedir. Dugin, Kafkasların kontrolünün Rusya'nın elinde olmasını "sıcak denizlere" çıkışın da önünü açacağını belirtmektedir.⁴⁸⁰ Bu durum önemli ticaret yollarının, önemli ticaret limanlarının ve enerji güzergâhlarının da kendi hâkimiyetinde yer almasına sebebiyet verecektir. Bu nedenle Rusya'nın Atlantikçiler'e karşı bölge ülkeleriyle ittifak ilişkileri kurması, aynı zamanda rakip olarak nitelendirdiği Türkiye ile iş birliğine girişmesi önemli kırılma noktalarını işaret etmektedir. Bu durum jeopolitik bir amaca hizmet edecek şekilde Avrasyacı güç ile Atlantikçi güç arasındaki "Kafkasya'daki yeni jeopolitik düzen" şeklinde adlandırılmaktadır.⁴⁸¹ Kafkasya coğrafyasının ABD nezdindeki önemi, Hazar Havzası'nın enerji tedariki sağlamasında önemli bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece ABD Hazar Havzası'nı sadece önemli bir rezerv merkezi olarak görmemekte ve bu alanın siyasi mülahazalarla da değerlendirilebilecek olan bir

⁴⁷⁷ Serkan Ömer Abbasigil, "Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2016, s.77.

⁴⁷⁸ R. Yılmaz, "Rus Avrasyacılığın...", s.32.

⁴⁷⁹ Burcu Çörten, **Güncel Karadeniz Jeopolitiği**, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), Ankara Üniversitesi Basımevi, Giresun 2009, s.88-89.

⁴⁸⁰ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.177.

⁴⁸¹ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.179.

coğrafya olarak görülmesini sağlamaktadır. ABD'nin bu alana yönelik ilgisinin artmasında SSCB'nin dağılması büyük bir etkindir. Bu sebeptendir ki ABD bu alandaki etkinliği arttırabilmek için bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleri kendisine bağlamaya çalışmıştır. ABD'nin Hazar Havzası'ndaki etkinliğini arttırmasında Kafkasya ve Türkiye'yi de içine alan taşıma projelerinin hayata geçirilmesinin önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.⁴⁸² Rusya ise bu gelişmelere karşın Dugin'in dikkat çektiği gibi Ermenistan'ın bölgede özel bir jeopolitik rol oynadığını ifade ederek mühim bir stratejik üs vazifesi görevini yerine getirdiğini işaret etmektedir.⁴⁸³ Ayrıca Rusya Ermenistan kartının yanı sıra (bunun çokta etkili olmadığını görünce) bölgedeki ABD etkisini kırma noktasında kendisine rakip olarak gördüğü Türkiye ile 1997 yılından itibaren ilişkilerini düzeltmeye ve geliştirmeye dayalı diyaloglara başlamıştır. 1997 yılında Başbakan Çernomirdin'in Türkiye'yi ziyaret etmesiyle birlikte iki ülke arasındaki iş birliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. İki ülke arasında karşılıklı olarak ekonomik çıkarlara ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesi, rekabet yerine iş birliği, şüphecilik yerine de güven ilkesinin geliştirilmesi konularında ortak irade beyanında bulunulmuştur.⁴⁸⁴ Aynı zamanda Atlantikçiler tarafından ortaya konan BTC hattına karşın, Rusya da Avrasyacı nitelikleri ön plana çıkan Mavi Akım hattını öne sürmüştür. Rusya'nın böyle bir tutum içerisinde yer alması, Dugin tarafından da dile getirilen Ankara-Moskova ekseninin geçmişte uzun süreli düşmanlığının günümüzde muhtemel bir jeopolitik gerçekliğe büründürülmesiyle de temellendirilebilir.⁴⁸⁵ Rusya, Mavi Akım hattının hayata geçirilmesiyle birlikte Türkiye'nin enerji tedarikinde önem arz eden bir ülke hâline gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin enerji tedariki konusunda Rusya'ya olan bağımlılık seviyesinin artmasına sebebiyet vermiştir.

İlerleyen yıllarda özellikle Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin arttığı dönemin 2000'li yılların başı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya ile ilişkilerin gelişmesinde 2000 yılında RF'de Putin'in iktidara gelmesi önemli bir faktör olarak gösterilebilir. İlişkilerin gelişmesinin arka planında Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte attığı adımları, ülkeyi güçlendirmek için hem içeride hem de

⁴⁸² Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2005, s.79.

⁴⁸³ Dugin, **Rus jeopolitiği...**, s.179-180.

⁴⁸⁴ İşyar, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁸⁵ Dugin, **İnsanlığın...**, s.58.

dışarıda sergilediği politikaları ve uluslararası alanda güçlü konuma gelmek amacıyla kullandığı araçları görmek mümkündür. Ülkesini yeniden güçlü bir konuma getirebilmek adına enerji kartını kullanan Putin, eski Sovyet coğrafyasındaki ülkeleri yeniden kendi otoritesi altına alabilmek için enerji rotaları üzerinde askerî gücünü kullanmaktan da çekinmemiştir.⁴⁸⁶ Aynı zamanda bu alanda rakip devletlerin olmasını engelleyerek enerji rotalarının kendi eliyle kurgulanmasına yönelik politikalar yürütmekte ve güzergâh ülkeleri ile daha fazla enerji projeleri yapmaya yönelmektedir. Bunu da enerji projelerinde karşıt politik durum sergileyerek yeni boru hatları ile birlikte öne sürmüştür. 2000 yılı itibariyle Türkiye ve Rusya arasında enerji başta olmak üzere potansiyeli yüksek birçok iş birliği alanında stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir mesafe kat edilmiştir. Rusya; Türkiye'nin, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında kilit bir rolde olmasını önemli görmektedir. Türkiye ise Rusya'yı hem önemli bir enerji tedarikçisi hem de görmezden gelinemeyecek kadar büyük bir pazar olarak görmektedir.⁴⁸⁷

Bu noktada Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin dayanak noktasını enerji sektörünün oluşturduğu söylenebilir. Enerji sektörü iki ülke arasındaki bağımlılığın ana eksenini oluşturmasının yanında, Ankara ve Moskova arasındaki stratejik dengesizliklerinde temel sebebidir. Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin seyrini anlayabilmek için Ankara ve Moskova'nın nasıl bir yol izlediğine ve ilişkilerini nasıl ele aldıklarına da bakmak gerekir.⁴⁸⁸ Çünkü Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri hem rekabeti hem de iş birliğini ön plana çıkarmaktadır. Yani her iki devlet arasındaki enerji projelerinde zaman zaman krizler yaşanmış olsa da her iki devletin çıkarına olumlu etkisi bulunan enerji projelerinin devam ettirildiği ve günümüze dek ulaştığı görülmektedir.

Türkiye dünya gaz denklemi içerisinde, uluslararası enerji politikalarında önemli bir yere sahiptir. Türkiye jeopolitik açıdan bir sınır ülkesidir. Coğrafyamız çeşitli boru hattı projelerinin odak noktasında yer aldığı için “Kuzey-Güney” ve

⁴⁸⁶ Lee Peterson, “Başkan Putin ve İcraatları “Rusya’da Eskiye Dönüş” Olarak Kabul Edilebilir mi?”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.17-18.

⁴⁸⁷ Muhammet Koçak, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, **SETA Analiz**, Mayıs 2017, Sayı 201, s.9.

⁴⁸⁸ Kemale Paşayeva, “Enerji ve Dış Politika: Güney Kafkasya Örneğinde Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul-2019, s.21.

“Doğu-Batı” enerji eksenlerinin merkezinde bulunmaktadır ancak bu iki enerji ekseninin ABD ve Rusya tarafından oluşturulduğunun bilinmesi gerekir. Türkiye sadece bu alan içerisinde coğrafi şartların sunduğu ve stratejik alanda yaşanan rekabet durumundan dolayı ikincil unsur olarak değerlendirilmektedir. Doğu-Batı eksen, kaynak çeşitliliği sağlamak amacıyla ABD tarafından ortaya konan bir fikir iken Kuzey-Güney eksen, Rusya tarafından geliştirilen ve güzergâh çeşitliliğine katkı yapması için ortaya konan bir fikirdir. Jeopolitiğin temel kuralının Rus jeopolitiğine uyarlanması noktasında Dugin, kuzey-güney doğrultusunda oluşturulacak enerji koridorlarının ön planda olmasının gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda bulunan ülkelerin kuzeyden güneye doğru jeopolitik ve stratejik ekseninde birbirlerine dayanacağını bu şekilde de Rusya’ya karşı yapılacak ittifakların önüne geçileceğini düşünmektedir. Bu noktada Türkiye, iki enerji eksen arasında transit ve koridor bir ülke olma özelliği göstermektedir.⁴⁸⁹ Dugin, NATO üyesi olan Türkiye’nin günümüzde bulunduğu konumunu, fiilen Atlantikçiliğin ve tek dünyacılığın Doğu’daki ileri karakolu, Asya-Doğu ile Arap alemi arasındaki “tampon kordonu” olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹⁰

Türkiye’nin stratejik öneme sahip coğrafi konumunu kullanarak üretici-tüketici ülkeler arasında güvenilir bir enerji koridoru özelliği sergilemesi, enerji arzı yetersizliğini önlemede ve arz güvenliği sorunlarını ortadan kaldırmada yeni stratejiler ve politikalar oluşturmalarının da önünü açacaktır.⁴⁹¹ BTC-BTE-Nabucco-TANAP ile Mavi Akım-Güney Akım-TürkAkım projeleri bu ekseninde düşünebileceğimiz projelerdir. Türkiye enerji geçiş ülkesi olarak jeopolitik konumunu, kendi topraklarından geçen boru hattı projelerini, özellikle bulunduğu bölgeyi Batılı alıcılara bağlayan projeleri destekleyerek dış politika amaçlarını gerçekleştirebilmek adına bir araç olarak kullanabilmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla bu özelliklerini avantaja çeviren ve uygulayan bir ülkedir. Elinde bulundurdıklarını iyi bir şekilde kullanmasından dolayı da anahtar bir ülke⁴⁹² konumundadır. Enerji üreten bir ülke olmasa da transit bir ülke oluşu Türkiye’ye bölgede önemli imkânlar

⁴⁸⁹ Özdemir, “Doğalgaz Piyasaları...”, s.184-186; Dugin, *Rus Jeopolitiği...*, s.181.

⁴⁹⁰ Dugin, *Rus Jeopolitiği...*, s.260.

⁴⁹¹ Burcu Yavuz Tiftikçil ve Çağla Gül Yesevi, *Türkiye’nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkileri*, Derin Yayınları, İstanbul, 2015, s.203.

⁴⁹² İlbaş, *a.g.e.*, s.17.

sunmaktadır. Türkiye bir yandan kendi enerji kaynaklarını, petrol ve doğal gazı temin edebileceği ülke kaynaklarını çeşitlendirmeye bir yandan da Orta Asya ve Hazar Havzası'nın önemli enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması noktasında kendisini stratejik bir düğüm haline getirmeye çalışmaktadır.⁴⁹³ Bu durumun Rusya'yı rahatsız ettiği de göz ardı edilmemelidir. Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getiren bölgesel gelişmelerde yaşanan sıkıntıların, planlanan veya hayata geçirilen enerji projelerinin uygulanabilirliğini zorlaştırdığı görülmektedir. Bu durum Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik iş birliğine de zarar verebilmektedir. Özellikle Avrasyacı ve Atlantikçi karşıtlığın stratejik amacı, mevcut alanlar üzerinde denetim kurmak ve bunu sürekli hale getirmektir.⁴⁹⁴ Bu mücadeleyi siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerde gördüğümüz gibi mevcut boru hattı sistemleri üzerinde de görmemiz mümkündür. Bu bakımdan boru hatlarının jeopolitik açıdan anlamı daha da artmaktadır.

2000 ve sonrası için Türkiye ve Rusya arasında bölgesel sorunlara karşı tutumlarda farklılıklar yaşansa da bu farklılığın enerji ilişkilerine yansımaması için özen gösterildiği görülmektedir ancak uçak krizi öncesi ve sonrası yaşanan gelişmeler ile Ukrayna ve Suriye krizlerindeki tutum farklılıkları, taraflar arasında belli kırılma noktaları yaratmıştır. Bu olaylar neticesinde enerji ilişkilerinin bölgesel gelişmeler dışında düşünülemeyeceği hususu yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Yine de Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum onun enerji hususunda önemli olduğu hususunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. TürkAkım ve TANAP ile belirginleşen bu durum, Türkiye'nin bölgesel etkinliğini ön plana çıkarırken küresel alandaki rolünü de sağlamlaştırmaktadır.⁴⁹⁵ Bu durum, Türkiye'nin enerji ticaretinde bir merkez veya anahtar ülke olma durumuna da ışık yaktmaktadır. Söz konusu hatlardan ilki Türkiye-Rusya arasındaki enerji iş birliğini ortaya koyarken, her ikisi de Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için gereksinim duydukları hatlar olarak da önemlerini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁶

Enerjide yaşanan güç mücadeleleri göstermektedir ki Avrasya coğrafyasında özellikle enerjinin iletimi-dağıtımı ve tedarikinde yaşanan mücadeleler, ülkelerin hem

⁴⁹³ Arbatova, **a.g.m.**, s.63.

⁴⁹⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.373.

⁴⁹⁵ Yunus Furuncu, "Türk Akım: Türkiye-Rusya Enerji İş Birliğinde Yeni Boyut", **SETA Analiz**, Ocak 2020, Sayı 303, s.7.

⁴⁹⁶ Furuncu, "**Türk Akım:...**", s.8.

bölgesel hem de küresel alanda söz sahibi olmasına da dayanak oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu doğrultuda izleyeceği stratejilerin ve politikaların kendisine yarar sağlamasının yanı sıra ülkenin konumunu güçlendirme amacıyla tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesine yönelik de olması gerekmektedir.

Ele alınan tüm gelişmeler bağlamında Türkiye ve Rusya arasında bölgesel konulara yönelik farklı tutumların ve fikir ayrılıklarının var olduğu görülmektedir. Bu tutumun ve fikir ayrılıklarının yakın dönemde de devam edeceği görülmektedir ancak Rusya, stratejik anlamda Türkiye için dış politikada önemli bir aktör olmaya devam edecektir. Bu durum Rusya'nın Türkiye ile kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkilerin gerçekçi bir bakış açısıyla çözümlenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda mevcut durumda Rus Avrasyacılık'ın öngördüğü gibi iki ülke arasında bir jeopolitik ortaklık için uygun şartların oluşmadığını da belirtmemiz gerekmektedir.⁴⁹⁷

Avrasyacılık ideolojisinin gelişen olaylar, tutumlar ve enerji alanındaki gelişmelere yansımaları bulunmaktadır. Atlantikçi ve Avrasyacı cepheler arasındaki güç mücadelesi kendini dış politikanın yanı sıra enerji politikalarında da gösterme eğilimindedir. Bu durumda Türkiye'nin, dış politikasında denge unsurunu ön plana aldığı bir politika izlemesi elzemdir ve böylelikle Avrasya stratejisinde var olan konumunu korumaya çalışması önem arz etmektedir. Türkiye'nin özellikle enerji rolünü iyi bir şekilde belirlemesi ve buna dayalı şekilde çözüm yolları bulması gerekmektedir. Bunun da Avrasya coğrafyasındaki küresel ve bölgesel faktörlerden bağımsız olmayan, ülkenin stratejik konumunu belirleyecek enerji politikalarına dayalı şekilde yapılması gerekmektedir.

Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı uçak krizi sonrası enerji kanallarını çeşitlendirme yoluna gitmesi, tek bir ülkeye enerji konusunda büyük oranlı bağımlılığın önünün kesmesi açısından önemlidir. Kriz anında ve sonrasında yaşanan gelişmeler belli kırılma noktalarını ortaya çıkarmakla birlikte enerji ekseninde düşünebileceğimiz gelişmelerin yaşanmasına da neden olmuştur. Türkiye'nin bir yandan RF'ye karşı enerji bağımlılığını azaltıp bir yandan da RF ile nükleer enerji iş birliğine girişmesi, zıtlıkları beraberinde getirmektedir. Bu durum Türkiye'nin

⁴⁹⁷ Emre Erşen, "Avrasyacılık Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri", *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/avrasyacilik-baglaminda-turkiye-rusya-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 26.02.2021.

Rusya'ya olan bağımlılık seviyesini arttırmanın yanında, RF'nin Türkiye pazarında daha fazla güç sahibi olmasına olanak tanımıştır. Rusya'nın doğal gaz konusunda Türkiye üzerinde uyguladığı stratejik hareketi, nükleer enerji alanında yapılan iş birliğinde de görmemiz mümkündür. İki ülke arasındaki ilişkilerin kriz sonrasında normal bir düzene ulaştığı görülmekle birlikte, son zamanlarda yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların yeniden gün yüzüne çıkması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Yaşanan gelişmelerin henüz enerji alanına yansması söz konusu değildir fakat ilerleyen zamanlarda bu konuda da kırılmalar yaşanması muhtemeldir. Özellikle yeni bir enerji iş birliği sürecinde Türkiye'nin sahip olduğu konum Atlantikçiler'in ve Avrasyacılar'ın karşı karşıya gelmesine zemin oluşturabilir. Türkiye'nin, bu karşılaşma olasılığına Avrasya coğrafyasının kendisine sağladığı faydalar çerçevesinde uzun dönemli stratejik politikalar üzerinde durarak ve enerji tedarikinde farklı kaynak arayışında bulunarak hazırlanması elzemdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Neo-Avrasyacılık ideolojisinin Türkiye Cumhuriyeti ile RF arasındaki enerji ilişkilerine yansımalarının neler olduğu ve bu ideolojinin bölgesel gelişmelerdeki etkisinin ne olduğu sorularına cevap arandığı söylenebilir. Bu çerçevede Avrasya coğrafyasında Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ilişkileri; RF'nin yeniden küresel güç olma yolundaki girişimleri göz önünde tutularak Rusya'da kriz dönemlerinde ortaya çıkan ve Rusya'ya özgü bir düşünce sistemi olan Avrasyacılık bağlamında ele alınmıştır.

Türkiye ve Rusya arasında 37 yıla yaklaşan enerji ilişkileri incelendiğinde; SSCB'nin dağılmasından sonra RF'nin eski SSCB coğrafyasında ABD etkisinden duyduğu rahatsızlığı, Neo-Avrasyacılık temelli “Yakın Çevre” politikası izleyerek engellemeye çalıştığı görülmektedir. Bu noktada RF'nin enerji zengini yakın çevresine ilişkin politikalarında, özel haklarının olduğunu iddia ettiği, yakın çevresinden yabancı güçleri dışlayıcı bir politika takip ettiği söylenebilir. Bu politika, özellikle 1990'ların ilk yarısında Neo-Avrasyacılık düşüncesi çerçevesinde Atlantik Bloku'nun bir parçası olarak değerlendirilen Türkiye'yi de hedef almıştır. Bu noktada, Rusya'nın asıl hedefinin, “yumuşak güç aracı” olarak nitelendirilen enerjiyi kullanarak Avrasya coğrafyasında kendi hâkimiyet alanına yaklaşan unsurları bu bölgeden atmak ve kendi hâkimiyetinde olan enerji noktalarından sağlanan enerjinin yine kendi hâkimiyetinde olan boru hatlarından uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlamak olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin, Avrasya coğrafyasında yer alan enerji tedarik noktalarının tam merkezinde olması kurgulanan enerji projelerinde Türkiye'yi bir geçiş güzergâhı olarak ön plana çıkartmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Atlantikçilerin doğu-batı ekseninde ve stratejik temelli oluşturduğu güzergâhlar ile Avrasyacılık ideolojisi temelinde bulunan ve Dugin'in belirttiği kuzey-güney ekseninde oluşturulan jeopolitik ve stratejik temelli güzergâhlar arasında bir çatışma yaşandığı söylenebilir. Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametindeki tüm rotaların merkezinde Türkiye'nin bulunması da ülkenin sürekli olarak Atlantikçi ve Avrasyacı bloklar arasındaki rekabet noktalarından biri haline gelmesine neden olmuştur. Bu durum ilerleyen dönemlerde muhtemel yeni enerji politikalarında veya projelerinde de kendini gösterecektir.

1984'ten başlayarak günümüze kadar gelen süreç içerisinde Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinin genel olarak bölgesel gelişmeler ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Özellikle SSCB'nin dağılmasını takiben enerji ilişkileri iki ülke arasında politik ve ekonomik açıdan bir güç mücadelesine dönüşmüştür. RF'nin Avrasyacılık ideolojisini politik bir amaç ile birlikte jeopolitik ekseninde kullanması, bu durumun Avrasya olarak tabir edilen alan içinde rekabete dönüşmesinde etkili olmuştur ancak bu durum, RF'de Putin iktidarıyla birlikte değişmeye başlamış ve Dugin'in kaleme aldığı eserlerde de görüldüğü üzere Atlantikçi bloğu zayıflatmak için Türkiye'yi yana çekmeye çalışan daha faydacı bir Avrasyacılık modeline dayanan politikalar dizayn edilmeye başlanmıştır. Türkiye ve Rusya'nın bir yandan aynı coğrafya üzerinde bulunmaları ortak enerji projelerinde bulunmalarına da olanak sağlamıştır. Bu durum 1997 yılından itibaren önemli projelerle birlikte ortaya koymaya başlamıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında enerji alanındaki iş birliğinin en önemli yansıması Karadeniz'in altından iki ülkeyi birleştiren Mavi Akım doğal gaz boru hattı projesidir. İlaveten SSCB döneminde devreye giren ilk doğal gaz anlaşması olan Batı Hattı'nın süresi uzatılmıştır. Bu durumu takiben enerji alanındaki iş birliğinin daha da gelişmesinin bir nişanesi olarak TürkAkım boru hattı aktif hale getirilmiştir.

Tüm bu iş birlikleri göstermektedir ki enerjide Rusya ile olan ilişkiler, yoğun bir şekilde sürerek günümüze dek gelmiştir ancak ilişkilerdeki bu olumlu ilerleyişin birden tersine dönebileceği, uçak krizi ile görülmüştür. Bu, RF'nin neo-Avrasyacı politikalarını pragmatik yorumlayışının en güzel örneklerinden de biridir. Türkiye RF'nin istediği politikaları takip ettiği sürece RF için müttefiktir, aksi takdirde rakip olarak nitelendirdiği Atlantik bloğunun bir üyesidir. Bu noktada 2000'li yıllarda Putin'in iktidara gelmesini takiben Dugin'in çalışmalarında da görülen Türkiye bakışındaki değişikliğin büyük ölçüde taktik seviyede olduğu ve Atlantik bloğunu parçalama amacı güttüğü, bu noktada da enerjinin Türkiye'yi RF'nin yanına çekecek bir araç işlevi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu durum ise Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının önemli bir risk yarattığını göstermektedir. Bu riskin farkında olan Türkiye, uçak krizini takiben özellikle doğal gaz alanında RF'ye olan bağımlılığını kaynak çeşitlendirmesi yoluna giderek minimum seviyeye çekmiştir. Özellikle kaynak çeşitliliğini arttırmaya yönelik

çabaların, Rusya ile yaşanan kriz ortamının verdiği tecrübeyle enerji ilişkilerinde, enerji projelerinde yaşanması muhtemel sıkıntıların göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret ettiği görülmektedir.

Çalışma boyunca Avrasyacılık ideolojisinin tarihsel dönemlerine vurgu yapılmıştır. Özellikle metodolojik açıdan belirli dönemlere vurgu yapılması, temsilcilerinin açıklamalarına yer verilmesi günümüz Avrasyacılık ideolojisinin daha iyi incelenmesine katkı sağlamış ve günümüz temsilcilerinin söylemlerindeki yansımalarının anlaşılmasına da yardımcı olmuştur. Bu durum Avrasya coğrafyasının incelenmesini kolaylaştırarak mekân faktörü üzerinden enerjiye ilişkin uygun fikirlerin ön plana sürülmesini sağlamıştır. Mekânın bu denli önemli oluşu göstermektedir ki bu coğrafyadaki hâkimiyet ve güç mücadeleleri büyük ölçüde jeopolitik kavramsallaştırmalarla ilgilidir. Bu bölgeye yönelik en önemli jeopolitik kavramsallaştırmalardan biri de Avrasyacılıktır.

Bu açıdan RF'nin özellikle yakın çevresine yönelik gerçekleştirdiği etki sahasını güçlendirme çabalarına Türkiye'nin de dâhil olduğu görülmektedir. Bu durum hem Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin sınırlarını çizirken hem de Türkiye'nin kendi kontrolü altında bulunmasını sağlayarak yaşam alanı olarak tabir ettiği sahayla ilgili bağını engelleme çabalarına ışık tutmaktadır. Bu noktada Avrasyacılık ideolojisini yeniden ele alırsak, RF'de Putin iktidarıyla birlikte Avrasyacılık'ın enerji alanında da uygulamaları olduğu bu çerçevede RF'nin farklı kutupta yer alan Türkiye ile enerji iş birliğini büyük ölçüde Atlantik bloğunda yarık açmak için araçsallaştırdığı söylenebilir.

Sonuç olarak tarihsel süreçte sürekli olarak karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya, Avrasya coğrafyasında birbiriyle etkileşim halinde olan ve olmaya da devam edecek iki ülkedir. Tarihsel süreçte iki ülke arasında belirli kırılma noktaları yaşanmış ve bu kırılma noktalarının iki ülke arasındaki ilişkilere, iş birliği alanlarına, özellikle enerji alanındaki gelişmelere etkisinin olabileceği de görülmüştür. Rusya'nın bulunduğu coğrafya onun hem enerji üreticisi hem de tedarikçisi olarak önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin bulunduğu konum ise üretici ve tüketici ülkeler arasındaki geçiş güzergâhında olması sebebiyle stratejik açıdan önem arz etmeye devam edeceğini göstermektedir. Bu durum, Rusya tarafınca Türkiye'nin konumunun

değerlendirmesine ve Rusya'nın, "enerji kaynaklarının ekonomik ve güvenli bir kaynak olan Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması" düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle Neo-Avrasyacılık içinde, Türkiye'nin konumu revize edilerek ülkenin ekonomik açıdan özellikle de enerji alanında iş birliği yapılacak bir ülke olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu noktada Rusya, Atlantik blokunu parçalama imkânına, Türkiye de alternatif enerji güzergâhlarından enerji ihtiyacını karşılayarak enerji güvenliğine katkıda bulunma imkânına kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

Kitap

AKGÜL, Fatih, **Rusya ve Türkiye’de Avrasyacılık**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul 2009.

AKGÜN, Mensur-AYDIN, Turan, **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TÜSİAD, Haziran 1999.

ARIBOĞAN, Ülke-AYMAN, Gülden-DEDEOĞLU, Beril, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2010.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, 10.Basım-Mart 2013, Bursa.

BİLGİN, Mert, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2005.

BRZEZINSKI, Zbigniew, **The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives**, Basic Books, New York, April 1997.

CANAR, Burçin, **Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz**, Phoenix Yayınevi, Şubat 2013, Ankara.

ÇÖRTEN, Burcu, **Güncel Karadeniz Jeopolitiği**, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), Ankara Üniversitesi Basımevi, Giresun 2009.

DAĞI, Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya’nın Dönüşümü**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1.Baskı, Ekim 2002.

ERDEM, Demirhan Fahri, **Dünyada ve Türkiye’de Avrasya ve Avrasyacılık Algılamalar Yaklaşımlar ve Stratejiler**, Barış Kitap, 2016, Ankara.

ERGÜN, Oğuzhan-KURBAN, Vefa, **Jeopolitik Şekillendirme ve Türk-Rus İlişkileri: Postmodern Jeopolitik, Infosfer Kirliliği ve Güç Siyaseti**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Şubat 2020.

GAFARLI, Orhan, **Avrasya Çıkmazı: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ocak 2015.

GAZEL, Fırat, **Mavi Akım Avrasya’da Çözumsuzluğun Öyküsü**, Metis Yayınları, İlk Basım Nisan 2004.

GORDON, Philip H.-TAŞPINAR, Ömer, **Türkiye’yi Kazanmak: Türkiye Batı için neden vazgeçilmez**, Timaş Yayınları, İstanbul 1.Baskı, Şubat 2009.

GÜL, Atakan-YAZGAN GÜL, Ayfer, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım-Nisan 1995, İstanbul.

İLBAŞ, Mustafa, **Enerji-Politik Dünya ve Türkiye**, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik-Güç Odağı Kuramı**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Baskı, Temmuz 2019, İstanbul.

İMANOV, Vugar, **Avrasyacılık Rusya’nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, 1.Basım, Haziran 2008, İstanbul.

İSMAYILOV, Meşdi, **Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği**, Doğu-Batı Yayıncılık, Kasım 2011, Ankara.

İŞYAR, Ömer Göksel, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, 3.Baskı, 2018.

KAMALOV, İlyas, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova’nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Ocak 2008.

KARABULUT, Bilal, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi-1 Strateji-Jeostateji-Jeopolitik**, Barış Kitap, Ankara, 2. Baskı, 2013.

KESGİN, Serdar, **NATO-Rusya İlişkileri**, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), Ankara Üniversitesi Basımevi, Giresun-2009.

KURT, Selim, **Geniş Karadeniz Bölgesindeki Çatışma Noktaları**, Kriter Yayınevi, 1. Baskı, 2017.

MACKINDER, Halford John, **Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction**, Henry Holt and Company, New York, 1919.

MAHAN, Alfred Thayer, **The Influence of Sea Power Upon History:1660-1783**, (Boston: Little, Brown and Company), 1890.

ONAY, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara 2002.

ONAY, Yaşar, **Batıya Direnen Rusya**, Yeni yüzyıl Yayınları, 1.Basım, Mayıs 2008.

ÖZALP, Mustafa, **Küresel Enerji Denkleminde Merkez Ülke: Türkiye**, Seçkin Yayıncılık, 1.Baskı, Haziran 2018, Ankara.

ÖZDEMİR, Volkan, **Doğalgaz Piyasaları: Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler**, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2017.

ÖZDEMİR, Volkan, **Rusya'nın Kodları- Türkiye'de Rusya'yı Ararken Rusya'da Türkiye'yi Bulmak**, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1.Basım-Nisan 2018-İstanbul.

ÖZDEMİR, Volkan, **Yenilenen Dünya Eskimeyen Türkiye: Ekonomik Krizler- Politik Çözümler**, Destek Yayınları, Ocak 2019.

ÖZDEMİR, Yüksel, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Nobel Akademik Yayıncılık, 1.Basım-Mart 2020, Ankara.

ÖZGEN, Cenk, **Rota Deniz Kuvvetleri ve Enerji Güvenliği**, Gece Kitaplığı, 2015.

PAMİR, Necdet, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

PAMİR, Necdet, **Enerjinin İktidarı**, Hayy Kitap, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2015.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 4.Baskı, Ekim 2005.

TEZKAN, Yılmaz-TAŞAR, M. Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, Ülke Yayınları, 2.Baskı, Haziran 2013, İstanbul.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, **Karadeniz Havzasında Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansıması**, Derin Yayınları, İstanbul-2013.

ULAŞ, Bülent, **Jeopolitik-Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Başlık Yayın Grubu, 1.Baskı, Şubat 2011, İstanbul.

YAVUZ TİFTİKÇİGİL, Burcu- YESEVİ, Çağla Gül, Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkileri, Derin Yayınları, İstanbul-2015.

YÜCE, Çağrı Kürşat, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2006.

Çeviri Kitap

BRZEZİNSKI, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, 2019, İstanbul.

DUGİN, Alexander, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, (Çev. Erdem Ergen), Kaynak Yayınları, 1.Basım, Nisan 2017, Ankara.

DUGİN, Alexander, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev. Vugar İmanov), Küre Yayınları, 10. Baskı, Ocak 2018, İstanbul.

LARUELLE, Marlene, **Russian Eurasianism An Ideology of Empire** (Çev. Mischa Gabwitsch), Woodrow Wilson Center Press Washington D.C., 2008.

Makale

ABBASİGİL, Serkan Ömer, “Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2016, s.50-83.

AKGÜL, Fatih, “Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkisi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl 2007, Cilt 3, Sayı 5, s.129-157.

AKPINAR, Erdal, “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, 2005, s.229-248.

AKTAŞ, Hayati- TÜFEKÇİ, Özgür, “Kafkaslar Kuşağında Trabzon'un Jeopolitiği”, **Eko Avrasya**, s.26-27.

- AMİRBEK, Aidarbek, “Rusya’nın Jeopolitik ve Kimlik Kodları: Klasik Kuramlar Çerçevesinde Yakın Çevre Algısı Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, Kış 2015, Sayı 48, s.31-41.
- ANCAK, Okan, “Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya’da Türkiye ve Rusya”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 75, Sayı 3, 2020, s.1113-1144.
- ARBATOVA, Nadejda, “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri**, (Ed. Haydar Çakmak ve Mehmet Seyfettin Erol), Barış Kitap, Ankara -2013, s.57-68.
- ARSLAN, Handan-KARADOĞAN, Sabri, “Sayısal Harita Ortamında Bir Analiz: Jeopolitik-Jeostratejik Teoriler ve Türkiye”, **IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, 16-17 Ekim 2003, Elazığ, s.1-12.
- ASLANLI, Kenan, “Karabağ Meselesi için “3 Boyutlu” Analitik Perspektif Önerisi”, **Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.9-13.
- AYDIN, Aydın-BAKINCAK, Emir, “Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, 2016, s.95-112.
- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir-AĞIR, Osman, “Rusya’nın Başarısız Demokratikleşme Tarihi”, **Birey ve Toplum**, Güz 2014, Cilt 4, Sayı 8, s.5-28.
- BALTA, Evren-ÖZKAN, Behlül, “Türkiye-Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ İle Bakmak”, **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**, DPF 2016- RR 01, s.1-42.
- BASSIN, Mark, “Turner, Solov'ev, and the "Frontier Hypothesis": The Nationalist Signification of Open Spaces”, **The Journal of Modern History**, Cilt 65, Sayı 3, 1993, s.473-511.

- BASSIN, Mark, “Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space”, **Slavic Review**, Cilt 50, Sayı 1, İlkbahar 1991, s.1-17.
- BASSIN, Mark, “Classical Eurasianism and the Geopolitics of Russian Identity”, s.1-11.
- BAŞBUĞ, Fırat-BAŞBUĞ, Fatih, “Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Süreçte Avrasya’daki Sosyal ve Kültürel Yansımaları”, s.325-344.
- BAYSOY, Emre, “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği”, s.59-82.
- BİLGİÇ, M. Sadi, “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye’ye Etkileri”, **BİLGESAM Analiz**, 4 Mayıs 2016, s.1-13.
- BİRSEL, Haktan, “Avrasya Enerji Kaynaklarında Sınırsız ve Kontrolsüz Hâkimiyet”, **2023 Dergisi**, 2007, Sayı 75, s.1-16.
- BOCHAROVA, Zoia S., “Contemporary Historiography on the Russian Emigré Community in the 1920s and the 1930s”, **Russian Studies in History**, Cilt 41, Sayı 1, Yaz 2002, s.66-91.
- BORA, Tanıl, “Rusya’da Radikal Sağ ve Avrasyacılık”, **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der.Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.111-119.
- BOURGEOIS, Rémi, “Russia-Turkey: A Relationship Shaped by Energy”, *Russie.Nei.Visions*, March 2013, Sayı 69, s.1-20.
- BUDAK, Türkan, “Türkiye’nin Enerji Politikasında Tanap ve Türk Akımı”, **BİLGESAM Analiz/Enerji**, 2017, s.1-8.
- BULUT, Remzi, “Enerji Bağlamında Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler”, **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi** Ayrıntı, Cilt 5, Sayı 60, Mart 2018, s.68-73.
- CAN, Esin-YILDIRIM ÖZMUTLU, Saniye-AYKAÇ, Cansu, “Politik İklim Değişikliklerinin Ülkelerarası Ticaretle İlişkisi: Türkiye Rusya Uçak Krizi

Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt 28, Sayı 1, Yıl 2019, s.1–18.

CANKARA, Pınar Özden- CANKARA, Yavuz, “Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2007, Sayı 15, s.193-212.

CENGİZ, Recep, “Avrasyacılık Tartışmaları Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi Örneği”, **TASAM Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, s.1-33.

ÇAĞ, Galip, “Panslavizmin Fikri Temelleri ve Slav Birliği Çabaları”, **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, 2008-I, s.205-219.

ÇAĞ, Galip, “Sınırları Olmayan Kıtanın Peşinde: Avrasyacılık”, **Avrasya Paradoksu: Beklentiler ve Fırsatlar**, (Ed. Reha Yılmaz), Nobel Yayıncılık, 1.Basım, Temmuz 2013, s.33-50.

ÇEKER, İsa-ÇEKER, Ali-BELGE, Rauf, “Nükleer Enerji: Türkiye ve Dünya Ölçeğinde Bir Değerlendirme”, **Yeni Fikir**, Yıl 6, Sayı 15, s.55-68.

ÇELİK, Esmâ Torun, “Türk-Rus İlişkilerine Yön Veren Etkenler”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, (Ed. Hasret Çomak, Arda Ercan, Bilge Ercan), 26-27 Nisan 2012, Kocaeli, s.261-285.

ÇELİKPALA, Mitat, “1990’lardan Günümüze Türk Rus İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 13, Sayı 1, 2007, s.267-298.

ÇELİKPALA, Mitat, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri”, **Dosya: Enerji ve Politika**, s.47-49.

ÇOMAK, İhsan, “Rusya, Putin ve Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, (Der. İhsan Çomak), Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.89-100.

ÇOMAK, İhsan, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları I**, (Der. İhsan Çomak), Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.151-161.

- ÇOPUROĞLU, Özge-KARPUZCU, Tevfik, “Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004-2016”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2017, Cilt 22, Sayı 2, s.465-483.
- DAĞ, Halil, “Rusya’nın Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, Sayı 6, Aralık-Ocak-Şubat ’13-’14, s.205-226.
- DEMİR, Sertif, “Karadeniz, Kafkasya ve Hazar Bölgeleri Enerji Kapasitelerinin Türkiye’nin Enerji Güvenliği Açısından Önemi”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, (Ed. Hasret Çomak, Arda ve Bilge Ercan), 26-27 Nisan 2012, s.616-634.
- DEMİRYOL, Tolga, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 4, Yıl 2018, s.1438-1455.
- DERMAN, Giray Saynur, “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları”, **Akademik Bakış**, Cilt 10, Sayı 19, Kış 2016, s.283-295.
- DORUK, Zehra Şahin, “Lev Nikolayeviç Gumilev’in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri”, **Erdem**, 2008, s.183-230.
- DOSTER, Barış, “Türkiye İçin 2 Kritik Soru: Jeopolitik Öneminin Farkında Mı? Stratejisi Var Mı?”, **Avrasya’nın Kilidi Türkiye**, (Der. Erdem Ergen), Kaynak Yayınları, 1. Basım, Nisan 2007, s.83-110.
- DOSTER, Barış, “Türkiye’nin Enerjide Dışa Bağımlılığının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, **BİLGESAM-Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, 23-24 Eylül 2014, Kocaeli, s.599-609.
- DRUZHININ, Alexander G., “Russia in modern Eurasia: The vision of a Russian geographer.” **Quaestiones Geographicae**, Cilt 35, Sayı 4, 2016, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s.71-79.

EDİGER, Volkan Ş., “Enerji ve Siyaset: Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri”, **Dosya: Enerji ve Politika**, s.39-46.

EFEGİL, Ertan, “Regime Security vs. Imperialist Geopolitics: Which Factors Dominate The Decision Making of The Central Asian States?”, **OAKA**, Cilt 4, Sayı 8, 2009, s.50-70.

ELMA, Fikret, “Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya”, **Journal of Azerbaijani Studies**, s.129-143.

ERDEM, Demirhan Fahri, “Rusya’nın İmparatorluk İdeolojisi: Avrasyacılık”, **21. Yüzyıl**, Sayı 25, Ocak 2011, s.97-103.

ERKAN, Ümmet, “Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Yaz 2017, s.52-70.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık Tartışmaları”, **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, (Ed. İhsan Çomak), Tasam Yayınları, İstanbul, 1.Basım, Temmuz 2006, s.119-149.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Avrasyanın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?”, **TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi**, s.323-339.

ERŞEN, Emre, “Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler”, **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der: Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1.Basım, Aralık 2010, s.33-59.

ERŞEN, Emre, “The Evolution of ‘Eurasia’ as a Geopolitical Concept in Post–Cold War Turkey”, **Geopolitics**, Cilt 18, Sayı 1, 2013, s.24-44.

ERŞEN, Emre-PARLAR DAL, Emel, “Türk-Rus İlişkilerinin Karadeniz-Kafkasya Boyutu: Uçak Krizi ve Sonrası”, **Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar**, s.43-56.

FARZALİEV, Akif-SAZAK, Gözde, “Lev Nikolayeviç Gumilev ve Etnogenez Teorisi”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 26/1, s.117-130.

- FURUNCU, Yunus, “Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden TürkAkım Projesi”, **SETA Perspektif**, Sayı 216, Kasım 2018, s.1-5.
- FURUNCU, Yunus, “Türkiye’nin Enerji Bağımlılığı ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali”, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi**, Cilt 37, 2016, s.198-207.
- FURUNCU, Yunus, “Türk Akım: Türkiye-Rusya Enerji İş Birliğinde Yeni Boyut”, **SETA Analiz**, Ocak 2020, Sayı 303, s.1-18.
- GAFFARLI, Orhan, “Hazar Denizi’ndeki Gelişmelerin Türk-Rus Enerji İlişkilerine Etkisi”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1.Baskı, Şubat 2019, s.88-91.
- GAZİGİL, Orhan, “Rusya’da Avrasyacılık Düşüncesi ve Yeni Alternatif Arayışlar”, **Avrasya Etüdleri Dergisi**, Başbakanlık TİKA Yayınları, Ankara, Yıl 12, Sayı 27-28, Sonbahar-Kış 2005, s.133-151.
- GLEBOV, Sergei, “Science, Culture and Empire: Eurasianism as a Modernist”, **Slavic&East European Information Resources**, Cilt 4, Sayı 4, 2003, s.13-31.
- GÖKÇEGÖZ, Selim, “Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye’nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri”, s.157-193.
- GÜRLER, Ahmet Yavuz, “Avrasyacılık Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Giresun Üniversitesi-KARASAM VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu** “Türk-Rus İlişkileri”, 19-20 Ekim 2017, Giresun, s.28-35.
- HALPERIN, Charles J., “George Vernadsky, Eurasianism, the Mongols, and Russia”, **Slavic Review**, Cilt 41, Sayı 3, Sonbahar 1982, s.477-493.
- HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları”, **Bilgi**, Güz 2012, Sayı 63, s.77-92.
- HERWIG, Holger H., “Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt 22, Sayı 2-3, 1999, s.218-241.

- HİLALOV, Fuad, “Avrasyacılık ve Rusya”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi, Bildiriler Kitabı**, (Ed. Hasret Çomak, Arda Ercan ve Bilge Ercan), Kocaeli, Temmuz 2012, s.281-292.
- HODALOĞULLARI, Zeliha-AYDIN, Aydın, “Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, s.744-755.
- HÜSEYNOV, Fuad, “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s.387-401.
- IVANOVA, Andrey V., FOTIEVAB, Irina V., vd., “The Ethno-Cultural Concept of Classical Eurasianism”, **International Journal of Environmental & Science Education**, 2016, s.5155-5163.
- İMANBEYLİ, Vügar, “Uçak Krizi” ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, **SETA Perspektif**, Aralık 2015, Sayı 119, s.1-6.
- İMANOV, Vugar, “Rusya’nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık”, **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der. Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1. Basım, Aralık 2010, s.13-31.
- İMANOV, Vügar, “Klasik Avrasyacılık: Rus Medeniyet Kimliği İnşası”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2007-2008, Sayı 35, s.1-9.
- İSMAYIL, Elnur-ALİYEV, Bayram, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.187-201.
- İSMAYILOV, Eldar-PAPAVA, Vladimir, “Eurasia and Central Eurasia: Initial Analytical Assumptions”, **Rethinking Central Eurasia, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, June 2010, s.1-118.
- İSMAYILOV, Elnur, “21 Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinlerinde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 2013, İstanbul, s.87-105.

- İSMAYILOV, Meşdi, “Avrasyacı Lev N. Gumilev’in Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezisi Meselesi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, I/1, 2012, s.1-27.
- İŞCAN, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2004, s.47-79.
- İŞERİ, Emre, “The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century”, **Geopolitics**, Cilt 14, Sayı 1, 2009, s.26-46.
- İŞYAR, Ömer Göksel, “ABD Avrasya’da Rus Çarı I. Petro’nun Güneye Yayılma Stratejilerinden mi Esinleniyor?”, **OAKA**, s.158-171.
- KAHVECİ, Hayriye, “Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet”, **Kafkasya’da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)**, (Der. Mustafa Aydın), 1.Basım Kasım 2012, Nobel Akademik Yayıncılık, s.259-294.
- KAKIŞIM, Cemal, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Mart 2019, s.67-89.
- KANBOLAT, Hasan, “Akkuyu Nükleer Santrali”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1. Baskı, Şubat 2019, s.30-32.
- KANBOLAT, Hasan, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı” **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.165-179.
- KANTÖRÜN, Ufuk, “Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 3, Güz 2010, s.87-114.
- KARA, Elif, “AB’ye Uyum Sürecinde Türkiye İçin Nükleer Enerji”, **Mediterranean Journal of Humanities**, IV/1, 2014, 191-199.
- KARASAR, Hasan Ali, “Türkiye-Rusya İlişkilerine Genel Bir Bakış”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Şubat 2019, s.11-16.

- KAYA, Ferat- GÖRAL, Emirhan, “Türkiye’nin Nükleer Enerji Politikası”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 57, Eylül-Ekim 2016, s.421-438.
- KAYA, Sezgin, “Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s.41-77.
- KAYA, Sezgin-İŞYAR, Ömer Göksel, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi”, **OAKA**, Cilt 4, Sayı 8, 2009, s.25-49.
- KEMALOĞLU, İlyas, “21.Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.1-14.
- KILAVUZ, İdil Tunçer, “Sovyetler Birliği’nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Milli Kimliğinin Gelişimi”, **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, Cilt 26, Sayı 2, s.79-110.
- KILIÇBEYLİ, Elif Hatun, “Rusya’nın Siyasal Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri (1992-2000 yılları), **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.24-42.
- KOBYLINSKI, Andrzej “The Problem of Global Justice in the Contemporary Conception of Eurasianism”, **Acta Moralia Tyrnaviensia V** (2015), s.98-109.
- KOCAKENAR, Mustafa, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, **TASAM Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi**, s.1-23.
- KOÇAK, Muhammet, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, **SETA Analiz**, Mayıs 2017, Sayı 201, s.1-19.
- KODAMAN, Timuçin, “Soğuk Savaş Sonrası Rusya’nın Karadeniz Politikası”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, s.141-150.
- KOLESNİKOV, Aleksandr Antonoviç, “Türkiye-Rusya Enerji İş Birliği”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1.Baskı, Şubat 2019, s.74-77.

- KÖTEN, Faysal, “Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoeconomisindeki Rolü”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2013, s.65-84.
- KURBAN, Vefa-CABBARLI, Hatem, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansımaları”, **Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Cilt 10, Sayı 2, 2019, s.105-118.
- KURBAN, Vefa-ÇÜMEN, Nur, “Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ”, **Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.20-33.
- KURT, Selim, “Donmuş Çatışma Çözümüne İki Farklı Yaklaşım: Azerbaycan ve Gürcistan”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2021, Cilt 7, Sayı 1, Karabağ Özel Sayısı, s.138-161.
- KURT, Selim, “Dugin’in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye’nin Yeri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 15, Sayı 31, Eylül 2019, s.425-467.
- KURT, Selim, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitik Gündemi: Enerjinin Yükselişi”, **Uluslararası Politikada Karadeniz**, (Der. Göktürk Tüysüzoğlu ve Selim Kurt), Detay Yayıncılık, 1.Baskı, Aralık 2019, Ankara, s.157-192.
- LARUELLE, Marlène, “The Two Faces of Contemporary Eurasianism: an Imperial Version of Russian Nationalism”, **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, Cilt 32, Sayı 1, March 2004, s.115-136.
- LYNCH, Allen C., “The Evolution of Russian Foreign Policy in the 1990s”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt 18, Sayı 1, 29 Jun 2002, s.161-182.
- MACKINDER, Halford John, “The Geographical of History”, **The Geographical Journal**, Cilt. 170, No. 4, December 2004, s. 298–321.
- MAZUREK, Sławomir, “Russian Eurasiansim – Historiosophy and Ideology”, **Studies in East European Thought**, 54, 2002, s.105-123.

- MUSAOĞLU, Neziha, “Avrasyacılığın Rus ve Türk (Kazak) Versiyonları ile Türkiye’de Avrasyacılığın Jeopolitik Ortak Paydası: Türk Dünyası”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2008, Cilt 10 Sayı 1, s.59-86.
- NUGRAHA, Aryanta, “Neo-Eurasianism in Russian Foreign Policy: Echoes from the Past or Compromise with the Future?”, **Global & Strategis**, Cilt 9, Sayı 1, s.95-110.
- O’LOUGHLIN, John-WUSTEN, Herman van der, “Political Geography of Panregions”, **Geographical Review**, Cilt 80, Sayı 1 Jan., 1990, s.1-20.
- ÖĞÜT, Kaan, “Avrasya Stratejileri Üzerine”, **Aydınlanma** 1923, Sayı 21, Temmuz-Ağustos, s.20-28.
- ÖZBAY, Fatih, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Rekabet, 1992-2012”, **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye**, (Ed. Atilla Sandıklı ve Erdem Kaya), BİLGESAM Yayınları, İstanbul, Ocak 2016, s.353-394.
- ÖZBAY, Fatih, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yeniden Başa Dönmek”, **USAK-Analist Dergisi**, Şubat 2016, s.46-49.
- ÖZDAL, Habibe, vd., “Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, **USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi Raporu**, (Ed. Mehmet Güçer), Temmuz 2013, s.1-78.
- ÖZDER, Adem, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, II/2, 2013, s.65-88.
- ÖZDEMİR, Musa, ÇALIŞKAN, Sadık-ÖZTÜRK, Fatih, “Türkiye ile Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizi Türkiye’nin Doğal gaz Tedariğini Orta ve Uzun Vadede Nasıl Etkiler?”, **Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 5, No 2, 2017, s.31-61.
- ÖZDEMİR, Volkan, “The Blue Stream Natural Gas Pipeline: Implications on Energy Security and Foreign Policy”, **OAKA**, Cilt 2, Sayı 3, 2007, s.135-148.

- ÖZEL, Soli- UÇAR, Belkıs Gökçe, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, **Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (Edam), Dış Politika & Güvenlik**, 2019/11, s.1-27.
- ÖZEY, Ramazan, “Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Ocak 2017, Sayı 35, s.95-100.
- ÖZGEN, Cenk, “44 Günün Ardından:2020 Karabağ Savaşı’nın Askeri Açıdan Analizi”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2021, Cilt 7, Sayı 1, Karabağ Özel Sayısı, s.104-123.
- ÖZKAN, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 10, Kış 2010, s.17-40.
- ÖZLÜK, Erdem, “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve ‘Özür’ Meselesi”, **ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi**, No.35, Aralık 2015, s.1-12.
- ÖZSAĞLAM, Muhittin Tolga, “Geçmişten Günümüze Avrasyacılık”, **Kıbrıs Yazıları**, Sayı 3 / Yaz-Güz 2006, s.114-122.
- ÖZSOY, İsmail, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, **Bilig**, Güz 2006, Sayı 39, s.163-194.
- PAMİR, Necdet, “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, 2005, s.57-73.
- PAMİR, Necdet, “Güney Kafkasya ve Enerji,” **Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji**, (Der. Cavid Veliev ve Araz Aslanlı), Berikan Yayınevi Ankara 2011, s.345-394.
- PAMİR, Necdet, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye”, **TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu-Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği**, 22-24 Ekim 2007, Ankara, s.16-83.
- PARLAR DAL, Emel-KURŞUN, Ali Murat, “Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve “Ukrayna” Faktörü”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Özel Sayı, Nisan 2017, s.17-31.

- PETERSON, Lee, “Başkan Putin ve İcraatları “Rusya’da Eskiye Dönüş” Olarak Kabul Edilebilir mi?”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s. 16-23.
- PURTAŞ, Fırat, “Türk-Rus İlişkilerinin Gelişimin Anahtarı: İyi Komşuluk”, **Soğuk Savaştan Günümüze Türk-Rus İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi II. Çalıştay Bildirileri**, St. Petersburg, 28-29 Eylül 2010, s.71-74.
- RAHR, Alexander, “Rus Dış Politikasında “Atlantikçilere” Karşı “Avrasyacılar””, **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.41-51.
- ROWLEY, David G., “Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism”, **Journal of Contemporary History**, Cilt 32, Sayı 3, 1997, s.321-337.
- SANDIKLI, Atilla, “Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar”, **BİLGESAM**, Rapor No:47, İstanbul 2011, s.1-20.
- SARI, Yaşar, “Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Politikası**, (Ed. Adem Çaylak-Seyit Ali Avcu), Savaş Yayınevi, Şubat 2018-Ankara, 1.Baskı, s.381-421.
- SARIASLAN, Fatma, “Türkiye’nin Rusya Federasyonu İle İlişkilerinde Ekonominin Rolü”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2019, VIII/II, s.174-216.
- SCHMIDT, Matthew, “Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism?”, **Demokratizatsiya**, Cilt 13, Sayı1, s.87-99.
- SEMUSHIN, Dmitry, “Yarım Kimliğin Oluşmasının Yolu - Rusya’nın Tarihine Avrupa Merkezci Bir Yaklaşım (Rus Tarihinin Yeni Eğitim Konseptinin Analizi)”, (Çev. Nigar Meherremova Cengiz), **Turkish History Education Journal**, 2015, 4 (2), s.304-317.
- SENDEROV, Valerii, “Neo-Eurasianism:Realities, Dangers, Prospects”, **Russian Politics&Law**, Cilt 47, Sayı 1, Ocak-Şubat 2009, s.24-46.

- SERBEST, M. Bürkan, “Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017 Cilt: 6 Sayı: 3, s.285-307.
- SEVGİ, Cezmi, “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”, **Ege Coğrafya Dergisi (Aegean Geographical Journal)**, Cilt 4, Sayı 1, 1988, s.214-249.
- SHAFFER, Brenda, “Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 26, Yaz 2010, s.51-65.
- SHLAPENTOKH, Dmitry V., “Eurasianism Past and Present”, **Communist and Past-Communist Studies**, Cilt 30, Sayı 2, 1997, s.129-151.
- SHLAPENTOKH, Dimtry, “The Twisted Mirror of Perception: Social Science in Service of Political/ Ideological Expediency- The Case of Russian Eurasianism” **Comparative Civilizations Review**, Cilt 81, Sayı 81, Sonbahar 2019, s.8-21.
- SORUŞ, Gökhan, “Ukrayna Krizi Ölçeğinde Doğal Gaz Denklemi ve Türk Akımı”, **EkoAvrasya**, s.12-13.
- SÖNMEZ, Göktuğ, “Türkiye-Rusya Uçak Krizi Bağlamında Enerji Bağımlılığı ve Yol Haritası”, **ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi**, No 36, Aralık 2015, s.1-14.
- SÖNMEZ, Sait, “Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi’nin Doğu Batı Politikalarının Analizi”, **Akademik Bakış**, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, s.73-96.
- STRAUS, Ira, “Western common homes and Russian national identities: How far East can the EU and NATO go, and where does that leave Russia?”, **European Security**, Cilt 10, Sayı 4, 2001, s.1-44.
- ŞAHİN, Liaisan, “Sovyetler Birliği’nde Türkiye Çalışmaları”, **Avrasya Konuşmaları: Medeniyet, Modernite, Kimlik**, (Der. Sevinç Alkan Özcan), Küre Yayınları, 1.Basım, Aralık 2010, s.87-108.

- ŞAHTAHTI, Sabir-ŞAHBAZOV, Rövşen, “Uçak Krizinin Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerine Etkisi”, **EkoAvrasya**, Yıl 9, Sayı 33, 2016/1, s.22-25.
- ŞEN, Yunus Nadi, “ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ЭВОЛЮЦИИ КЛАССИЧЕСКОЙ ЕВРАЗИЙСКОЙ КОНЦЕПЦИИ”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, II/2 (2013), s.89-114.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, “Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü”, 01 Ekim 2016, Sayı 14, s.1-101.
- T.C. ETKB, “Türkiye’nin Nükleer Santral Projeleri: Soru-Cevap”, **Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Yayın Serisi**, 11 Ocak 2016, s.1-25.
- TELLAL, Eren, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Nükleer Enerji”, **Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerji**, (Ed. Halil Burak Sakal), Kapadokya Üniversitesi Yayınları-1, 1. Baskı, Şubat 2019, s.53-57.
- TELLİ, Azime, “Rusya’nın Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Analizi”, **Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, 23-24 Eylül 2014 Kocaeli, s.369-381.
- TELLİ, Azime, “Türkiye’nin Nükleer Enerji Açılımının İçerik Analizi: Çeşitlendirme mi, Teslimiyet mi?”, **Bilge Strateji**, Cilt 8, Sayı 14, Bahar 2016, s.47-75.
- TİMOR, Ayşe Nur, “Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları” **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, İstanbul 2000, s.213-236.
- TMMOB, Elektrik Mühendisleri Odası Nükleer Enerji Raporu, 1.Baskı, Ankara, Kasım 2013, s.1-288.
- TMMOB, Elektrik Mühendisleri Odası Nükleer Enerji Raporu-II, 1.Baskı, Ankara, Mart 2016, s.1-312.
- TOLZ, Vera, “Conflicting “Homeland Myths” and Nation-State Building in Postcommunist Russia”, **Slavic Review**, Cilt 57, Sayı 2, Yaz 1998, s.267-294.
- TOPSAKAL, İlyas, “Tarihi Süreçte Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt III, Sayı 2 • Sonbahar 2016, s.33-53.

- TURAN, İlter, “Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar”, **BİLGESAM**, Rapor No:5, s.63-74.
- TÜFEKÇİ, Özgür, “Türk Dış Politikasında Avrasyacılık Söylemi: Davutoğlu Ekolü”, **ResearchGate**, s.172-186.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Düşen Uçağın Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri”, **EkoAvrasya Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 9, Sayı 33, 2016, s.14-20.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013, s.295-323.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Gürcistan’da Muhtemel Bir Ayrılıkçı Bölge: Samtskhe-Cevaheti”, **Karadeniz Araştırmaları**, KARAM, XIV/55, Güz 2017, s.67-83.
- ULÇENKO, Natalya, “Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış 2001, Cilt 6, Sayı 4, s.141-154.
- ULÇENKO, Natalya Y., “Rusya ve Türkiye’nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhracat ve İthalatının Rolü”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko), 1.Baskı, Kasım 2003-İstanbul, s.183-197.
- URAL, Abdullah, “ABD’nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi”, **Akademik ORTA DOĞU**, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.131-147.
- ÜLGEN, Sinan, vd., “TurkStream Impact on Turkey’s Economy and Energy Security”, **Edam-TurkStream Impact Study**, s.1-60.
- VAILLANT, Janet G., “Dilemmas for Anti-Western Patriotism: Slavophilism and Negritude”, **The Journal of Modern African Studies**, Cilt: 12, Sayı: 3, 1974, s.377-393.

- VAROL SEVİM, Tuğçe, “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 11, Sayı 41, Bahar 2014, s.87-108.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, “Dugin’in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı?”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, s.705-723.
- YANIK, Lerna, “Debating Eurasia: Political Travels of a Geographical Concept in Turkey”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 16, Sayı 63, 2019, s.33-50.
- YASMANN, Victor, “Red Religion: An Ideology of Neo-Messianic Russian Fundamentalism”, **Demokratizatsiya**, 1993, s.20-38.
- YAZAR, Yusuf, “Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri”, (Ed. Murat Yılmaz) **Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Raporu**, Haziran 2011, s.1-71.
- YILDIRIM, Metin-ÖRNEK, İbrahim, “Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 2007, s.32-44.
- YILMAZ, Eren Alper, “Güvenlik ve Ekonomik Boyutla Nükleer Enerji Tartışmaları: Akkuyu Nükleer Santrali Örneği”, **CÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2015, Cilt 39, Sayı 1, s.227-245.
- YILMAZ, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, **Akademik Fener**, s.27-42.
- YILMAZ, Reha, “Rus Avrasyacılığın Türkiye İzdüşümü”, **EkoAvrasya**, Yıl 9, Sayı 33, s.30-32.
- YILMAZ, Salih, “Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi”, **Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 10 Aralık 2020, Sayı 8, s.34-39.

YILMAZ, Salih, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2015, Sayı 34, s.111-120.

YILMAZ, Salih-YAKŞI, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, **TYB Akademi**, Yıl 6, Sayı 17, Mayıs 2016, s.9-57.

YORKAN, Arzu, “Rusya Ukrayna Çıkmazı ve Enerji Güvenliği: AB ve Türkiye Olası Bir Gaz Krizine Karşı Ne Kadar Hazır?”, **Bilgesam**, 4 Eylül 2014, s.1-3.

YÜCE, Çağrı Kürşat, “Küresel Güç Mücadelesi Bağlamında Avrasya’daki Enerji Savaşları”, **TURAN-SAM**, Yıl 2010, Cilt 2, Sayı 7, s.80-94.

YÜCEDAĞ, Ahmet, “Rusya Avrasyacılığı ve Kafkasya”, **SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi**, Mayıs 2018, s.1-40.

YÜCEDAĞ, Ahmet, “Klasik Avrasyacılık ile Neo-Avrasyacılığın Rusya Politikasına Evrilmesi”, **SDAM**, İstanbul 2019, s.1-16.

WALICKI, Andrzej, “Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia”, **The Russian Review**, Cilt 36, Sayı 1, s.1-45.

WEHRSCUTZ, Christian F., “Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık”, **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, (Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.23-40.

Tez

AKGÜL, Esra, “Russian Foreign Policy and The Discourse of Eurasianism Rhetoric Versus Reality”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005.

AVCI, Salim, “Rusya’nın Dış Politikasında Emperyalizme Dönüş: Gürcistan, Ukrayna ve Suriye Krizi Örnekleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2016.

AYAS, Zeynep, “Putin Dönemi Güney Kafkasya’da Avrasyacılık Uygulamaları ve Abhazya Örneği”, **Harp Akademileri Stratejik ve Araştırmalar Enstitüsü**

Strateji ve Stratejik Araştırmalar Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

AYDINBAŞ, Gökçen, “Uluslararası Siyasi Krizler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye-Rusya Uçak Krizi Örneği”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Rize 2018.

BAŞARAN, Ali, “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2013.

DEDİDAĞ, Yeşim, “Rus Dış Politikasında Yeni Avrasyacılık Yaklaşımı ve Hazar’ın Statü Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2019.

ENGİN, Bilgehan, “Türkiye Doğal Gaz Arz Güvenliği ve Gelecek Projeksiyonu İle İncelenmesi”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ocak 2014.

HAKYEMEZ, Ceren, “Hegemonya Kuramları Çerçevesinde Rusya ve Çin’in Avrasya Stratejilerinin Değerlendirilmesi”, **Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Giresun 2019.

KARATAŞ, Şahin, “2000’li Yıllarda Enerji Güvenliği Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan Enerji İlişkileri”, **Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2019.

KARTOĞLU, Cem, “Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi”, **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ocak 2010.

KURT, Selim, “Türkiye’nin Enerji Tedarik Politikalarının Avrasya Enerji Boru Hattı Projeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Ağustos 2006.

KÜLÜNK, Abdurrahman, “Avrasyacılık Düşüncesi ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi”, **Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017.

MİNİSKER, Mert, “Türkiye-Rusya Uçak Krizi ve Krizin Türk Basınında Ele Alınış Biçimi Ekseninde Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Bolu 2019.

ÖZDEN CANKARA, Pınar, “Putin Dönemi Rusya’nın Yeniden Güç Olma Stratejileri ve Politikaları”, **Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Gebze, 2007.

PAŞAYEVA, Kemale, “Enerji ve Dış Politika: Güney Kafkasya Örneğinde Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul-2019.

SALAMOV, Bayram, “Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara 2010.

SEDAL DİRİK, Özgün, “Soğuk Savaş Sonrası Rus Dış Politikasında Avrasyacılık: Kırım Sorunu”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri, Haziran 2019.

STAFFORD, Andrew T., “Eurasianism: A Historical and Contemporary Context”, **Monterey, California: Naval Postgraduate School Master of Arts in Security Studies (Europe and Eurasia)**, Mart 2015.

ŞAHİN, Seval, “Rusya’nın Yeni-Avrasyacılık İdeolojisi Bağlamında Türk Dış Politikası” **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Muğla, Ağustos 2018.

TAKAR, Meram, “Rusya’nın Avrasyacılık Yaklaşımında Orta Asya Ülkelerinin Yeri ve Önemi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş, Mart 2018.

TURGUTOĞLU, Kenan, “Rusya Federasyonu’nda Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikaların NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırması”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2006.

TÜFEKÇİ, Özgür, “Turkish Eurasianism and its Impact on Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Turkey”, **Coventry University Unpublished PhD Thesis**, March 2015.

VOYTEK, Steven K., “Eurasianist Trends in Russian Foreign Policy: A Critical Analysis”, **West Virginia University Graduate Theses, Dissertations, and Problem Reports**, 2012.

Elektronik Kaynaklar

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrasya>

<https://docplayer.biz.tr/53064639-Iv-konumla-ilgili-gorusler-siyasi-cografya-konusunda-ortaya-surulen-fikirler-cok-gerilere-gitmektedir-ancak-ozellikle-son-yuzyil-icinde-daha.html>

<https://www.stratejikortak.com/2020/05/hava-hakimiyet-teorisi.html>

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/119002/mod_resource/content/0/02%20Jeopolitik%20Teoriler.pdf

https://www.academia.edu/4022290/Karl_Haushofer_ve_Jeopolitik_Teorileri

https://www.academia.edu/30995659/RUS_EMPERYAL%C4%B0ZM%C4%B0N%C4%B0N_PRAGMAT%C4%B0ST_Y%C3%96NTEMLER%C4%B0_VE_AVRASYACILIK

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%BCn_\(sosyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%BCn_(sosyoloji))

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Sek%C3%BCler_\(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1\)#:~:text=Sek%C3%BCler%20ruhban%20s%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1%2C%20Hristiyanl%C4%B1kta%20laikattan,temel%20politika%20olarak%20benimseyen%20devlet](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sek%C3%BCler_(anlam_ayr%C4%B1m%C4%B1)#:~:text=Sek%C3%BCler%20ruhban%20s%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1%2C%20Hristiyanl%C4%B1kta%20laikattan,temel%20politika%20olarak%20benimseyen%20devlet)

<https://www.geopolitica.ru/en/article/paradigm-end>

<https://www.geopolitica.ru/en/article/geopolitics-theories-concepts-schools-and-debates>

<https://www.geopolitica.ru/en/article/towards-multipolar-geopolitics-more-distributed-heartland-concept>

<https://www.linkedin.com/pulse/energy-cooperation-history-turkish-russian-relations-okan-yard%C4%B1mc%C4%B1>

<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri>

https://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn_%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye_Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-nedeniyle-bati-hatti-devre-disi-kalacak/771931>

<http://www.gazpromexport.com/en/partners/turkey/>

https://www.academia.edu/12525386/RUSYA_FEDERASYONU_NUN_ENERJ%C4%B0_POL%C4%B0T%C4%B0KASI_VE_RUS_DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KA_YAPIMINA_ETK%C4%B0S%C4%B0

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-da-siyasal-degisim-emareleri/2084914>

<https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>

<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-petrol-boru-hatlari>

<https://ankasam.org/2020-karabag-savasi-baglaminda-donmus-catisma-alanlarini-yeniden-okumak/>

<https://turksam.org/mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri>

<https://www.enerjigunlugu.net/mavi-akimdan-dogalgaz-akisi-kesilecek-hat-bakimagirecek-37252h.htm>

<http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/>

<https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/blue-stream-at-a-glance-15-yrs-of-nonstop-gas-flow/19032>

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mavi-akim-2de-israile-buyuk-darbe-14963860>

https://www.academia.edu/29709450/Ukrayna_Eksenli_Enerji_Krizleri_%C3%87er%C3%A7evesinde_Geli%C5%9Fen_T%C3%BCrkiye_Rusya_Federasyonu_Enerji_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_pptx

<http://old.qha.com.ua/tr/analiz-haber/turk-akimi-ne-kadar-turk/149589/>

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071>

<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu>

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-ithalatinda-rusyanin-agirligi-azaliyor/1866177>

<https://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/>

<http://www.botas-ahk.gov.tr/tr/proje/tanap-projesi.aspx>

<https://www.gazprom.com/projects/turk-stream/>

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-projesi-sureci/662746>

<https://turkstream.info/>

<https://www.gazprom.com/projects/turk-stream>

<https://tr.euronews.com/2020/01/08/turk-akimi-dogal-gaz-boru-hatti-turkiye-rusya-ve-bolge-icin-ne-anlam-tasiyor>

<https://nationalinterest.org/feature/dont-fear-turkeys-energy-power-play-11947>

<https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/>

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkakim-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/1696633>

<https://www.dw.com/tr/tanap-avrupa-i%C3%A7in-alternatif-olur-mu/a-18320429>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53439230>

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-in-hedefi-turkiye-azerbaycan-enerji-guvenligi/2004544>

<https://avim.org.tr/tr/Yorum/TOVUZ-DAN-DAGLIK-KARABAG-A-AZERBAYCAN-ERMENISTAN-CATISMASI>

<https://www.indyturk.com/node/251636/haber/ermenistan-azerbaycan-%C3%A7at%C4%B1nC5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1n-as%C4%B1l-nedeni-enerji-nakil-hatlar%C4%B1-m%C4%B1>

<https://tr.sputniknews.com/seyir-hali/202010161043053144-karadenizin-dogalgaz-ve-petrol-potansiyeli-ne-boyutta/>

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-nin-karadeniz-deki-dogal-gaz-kesfi-rusya-ve-avrasyada-yanki-uyandirdi/1949363>

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-08-21/all-eyes-on-erdogan-as-reports-of-black-sea-energy-find-mount>

<https://www.amerikaninsesi.com/a/karadeniz-gazi-turkiyenin-bolge-iliskilerini-nasil-etkiler/5558663.html>

<https://www.enerjigunlugu.net/turk-rus-sinerjisinin-gazi-kacar-mi-16163yy.htm>

<https://haberrus.ru/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html>

<https://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1157887-rusya-enerji-bakanligindan-flas-aciklama>

https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151216_rusya_turkiye_yaptirim

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerjide-disa-bagimlilik-guvenlik-ve-dis-politika-meselesidir/1954717>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu

<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705>

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-putin-gorusmesi-iliskilerin-yol-haritasini-belirleyecek/623651>

<https://haberrus.ru/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html>

<https://tr.sputniknews.com/rusya/201608091024289239-stpetersburg-rusya-turkiye-putin-erdogan/>

<https://tr.euronews.com/2018/05/05/rusya-n-n-yuzen-nukleer-santrali-akademik-lomonosov-tepki-cekıyor>

<https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-kim-ne-kadar-n%C3%BCklee-enerji-kullan%C4%B1yor/a-43238517>

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>

<https://tr.sputniknews.com/columnists/201804041032910324-bati-turkiye-rusya-nukleer-akkuyu-savunma-sistemi-gorus/>

<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-santralinin-temeli-atildi,4SMPQqfXIES2C8j0IU7EeQ>

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/akkuyuda-son-unitenin-temeli-2022de-atilacak-41778211>

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/akkuyu-nukleer-guc-santrali-nin-ucuncu-unitesinin-temel-atma-toreni-rusya-da-yanki-uyandirdi/2172094>

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100512_akkuyu_russia

<https://tasam.org/tr->

[TR/Icerik/5214/nukleer enerji konusunda turkiyenin durum tespiti](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/5214/nukleer_enerji_konusunda_turkiyenin_durum_tespiti)

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/akkuyu-ngsnin-rusyadaki-benzeri-kesintisiz-enerjinin-guvencesi/1561401>

<https://www.perspektif.online/avrasyacilik-baglaminda-turkiye-rusya-iliskileri/>

<https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan%C4%B1n-m%C3%BCjdesi-135-milyar-metrek%C3%BCp-do%C4%9Fal-gaz/a-57784509>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56685228>

<https://tr.euronews.com/2021/04/14/ukrayna-gerilimi-sonras-karadeniz-de-savas-oyunlar-moskova-ve-kiev-den-tatbikatlar>

<https://tr.euronews.com/2021/04/04/montro-bogazlar-sozlesmesi-ne-gore-rus-denizaltilar-bogazlardan-gecebilir-mi>

Diğer Kaynaklar

Ana Britannica, Cilt 12, Yıl 1989, İstanbul.

Ana Britannica, Cilt 15, Yıl 1989, İstanbul.

BP Statistical Review of World Energy 2020.

İş Bankası Doğal Gaz Sektör Raporu-2017.

ÖZ GEÇMİŞ

Başak Merve ERİNÇ, İlköğrenimini 2000-2008 yılları arasında Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu'nda; ortaöğrenimini 2008-2012 yılları arasında Sincan Lisesi'nde okudu. 2013 yılında Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde başladığı lisans eğitimini 2017 yılında tamamladı. 2018 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı.

